

עֵתָנוּ לְלֵךְ

גליון
מוגדל

כחם היום
דאפא אלא לי פניו גיורא לי
לפר לי מיוז לי יעזא לי לפרא
!ואא לי ספא לי ילבי
ליא לי מילא לי חמינא זר
ליא לי אסא לי פפיג לי פופ
ליא לי אסא לי מילא לי מילא

שאל טשרניחובסקי
כל כתביו בעם עובד

אנציקלופדיה של המתים
סיפורו של דנילו קיש

תבוסתה הצפויה של החילוניות

פלסאון משווקת אביזרים לצינורות פוליאתילן יותר מאשר כל מפעל אחר בעולם. אתה יודע למה!!

בעשור האחרון מכרה פלסאון
עשרות מיליוני אביזרים
לצינורות פוליאתילן ביותר
מ-30 מדינות ברחבי העולם.
חייבת להיות סיבה טובה מדוע
כובשת פלסאון את השוק
הבינלאומי.
בעצם, יש כמה סיבות:
חומרים באיכות גבוהה. דיוק
בייצור. מבנה חזק ויציב. אמינות
גבוהה. התקנה קלה. חיים
ארוכים.
אביזרי פלסאון נמצאים בשימוש
בחקלאות, בגינון, בצנרת מים
עירונית, בתעשייה ובענפים רבים
אחרים.
פלסאון, אחת ולתמיד.

פלסאון

ביקורת ספרים

מרים יחיל-וקס: העמדה השלישית על הרומן הרעיוני של שמעון בלס. עמ' 18.

מסה

זרובבל גלעד, דורותיאה קרוק על חיים הזו. עמ' 36.

כתיבי שאול טשרניחובסקי

שיחת החודש עם אברהם ייבין. עמ' 28.

מונולוג של אברהם וילנסקי. עמ' 30. מסתה של זיוה שמיר. עמ' 32.

סיפור

דנילו קיש: אנציקלופדיה של המתים. עמ' 38.

מסה

אורי יזהר על תבוסתה הצפויה של החילוניות. עמ' 24.

שירה וסיפורת

9	אורה לוטן: מותו של משורר; שיר
14	עודד סברדליק: שרב; שיר
15	עמוס לויתן: שירים
16	רוני סומק: כמו כרדלס; שיר טבע
23	צבי עצמון: א"ב; שיר; אריה איסר: שירים; דרור אלימלך: שירים
26	יגאל בן אריה: שירים
37	יוסף זיסמן: בטרם היות האהבה; שיר
38	דנילו קיש: אנציקלופדיה של המתים; סיפור; מסרבית-קראוטיט: דינה קטן כן-ציון
43	עמר ברטוב: קרב יום; סיפור
46	שושנה היימן: על ספר המדבר אשר לא נכתב ולא היה ולא נברא; חלק ב'
49	מרים עקביא: סיפור אהבה פשוט (קטע מנובלה)
50	אילן כושם: שירים; עודד פלד: זמר עתיק; לחם וגעגועים
52	ידידיה סגל: ראומה; סיפור

שיחת החודש

שאול טשרניחובסקי - כל כתביו; יעקב כסר משוחח עם אברהם ייבין

מונולוג

אברהם וילנסקי: האודיסיאה של כתיבי טשרניחובסקי

מסות ומאמרים

4	יצחק אורפז: הרחוב שאג - מי לא יירא!
18	מרים יחיל: העמדה השלישית - על הרומן הרעיוני של שמעון בלס
24	אורי יזהר: תבוסתה הצפויה של החילוניות
27	ראובן נר: זלדה הצעירה
32	זיוה שמיר: ללא תכלית וללא תועלת: האידיליה "כחום היום" של טשרניחובסקי
36	זרובבל גלעד ודורותיאה קרוק: נהר גועש; על חיים הזו
5	"לפי שעה" - טור העורך
4	"קווים סותרים": קריקטורת החודש - רנה ג.

ביקורת ספרים - סקירות ומאמרים

6	יאירה גינזר על יהודים יפים לשמואל הופרט
6	אמנון ז'קונט על עזר לל כל עת לרוברט ואלור
7	דב בר ניר על הזמן הצהוב לדוד גרוסמן
8	י. בן אלה על התוכי שתק פעמיים לראובן מירן
9	ש. אלונים על אל פסגת הפוגיסין; מבחר שירי הייקו עפ"י ספרו של הרולד ג. הנדרסון. תרגום ועריכה: יהודית כפרי
9	עמלה עינת על ליד כפרים שקטים ליהודית הנדל
11	ש. אלונים על מי אתה אדון גרימק? לנתן גרוס
11	אהוד פאפוריש ויעקב זילבר על שנאת ישראל - משנאת הדת לשלילת הגזע ליעקב כ"ץ
12	אהוד פאפוריש על המלחמה המכרעת - יהודי בריה"מ נגד הנאציזם לא' אכרמוביץ'
12	צפורה לוריא על אביבה אורי לדורית לויטה
13	מאיר בראלי על יד מושטת, הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים ויחסם ליהודים ולישראל
14	שלום רצבי על מיתוס ותבונה יהודית בימינו לאוריאל טל
15	ש. אלונים על עד ירושלים לאהרן ראובני
16	צבי רפאלי על ברלין, אלכסנדר פלאץ לאלפרד דבלין
17	יערה בן-דוד על שיחות עם קפקא לגוסטב יאנוך
18	ידידיה יצחקי על היורש של שמעון בלס

חתום על "עתון 77"

לכתיב ת"ד 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1987

שם ומשפחה

כתובת

טל

מנורף בזה ציק על סך 35 ש"ח עבור 10 גיליונות, כולל משלוח המשוך על בנק.

חתימה

תאריך

ITON 77

Literary Monthly

In collaboration with Beit Berl

Editor: Jacob Besser

Assistant Editor: Amela Einat

Managing Editorial Board: Shimon Ballas, Shlomo Ben-Ami, Josef Gorni, Aharon Harel, Amnon Jakont, Sasson Somekh, Shlomo Tanny.

Theater: Nurit Yaari, Shimon Levy, Galia Shifmann.

الإدارة وهيئة التحرير:

شيمون بلاس, شلومو بن عامי, يوسف جورني, أمنون جاکونت, ساسون سومיخ, شلومو طانني, أمرون جارتيل.

المحرر المساعد: عابلا عينات

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל - עמותה.

מזכיר המערכת: מיכה בסר

ניקוד: שמואל רגולנט

בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך.

המערכת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456671

המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות;

המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת

הפונים למערכת מתבקשים לטלפן אך ורק למס' 03-456671. חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר עם העורך רצוי לתאם מראש.

סדר, צילום, לוחות והדפסה: דפוס בארי, קיבוץ בארי הפצה: "אטלס" בע"מ

מחצית: לימור שבתאי; פרסום שיטות שחר; טל' 03-245146

עתון 77

ירחון לספרות ולתרבות בשיתוף עם "בית ברל"

שנה יא' מס' 91-92 אלול תשמ"ז, אוגוסט-ספטמבר 1987

העורך: יעקב בסר

עוזרת עורך: עמלה עינת

מערכת והנהלה: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, שלמה טנאי, ששון סומך.

עריכת מזור לתיאטרון: נורית יערי, שמעון לוי, גליה שיממן.

עריכה גרפית: נבי ציריקובר-קווה.

מועצת מערכת: יצחק אורבון אורפז, גילה בלס, מיכל גוברין, יוסי הדר, אהרן זיידנברג, א.ב. יהושע [פריגיס] יורם קניוק, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאט.

הרחוב שאג - מי לא יירא!

ושוב "פיגרו" הסופרים אחרי הרחוב. אך נדמו התוחמים, וכבר השתרע הרחוב ברוב נחת, וגליו משכשכות במימי התעלה וראשו בפיסגת החרמון, משמן ומחליק את דרכי העיכול בעזרת מליצות משיחיות. אבל הסופרים, כמו מינארבה אלת החכמה הפורשת את כנפי הינשוף לעוף רק בודדת היום - חיכו מוכי קסם, מפלבלים בעיניהם, יראים ומשתאים, כדי לראות מה יאמרו האחרים, אנשי המעשה. זה היה בהתחלה. אחר-כך התחילו לדבר, בקול מהוסס אמנם, על פדראציות, אחר-כך החלו להליך בלשון נבואית-מיסטית (ראה 'מאזנים', ראה סימפוזיון בירושלים) עד שאפילו החילוניים שביניהם גייסו לעזרתם את אלוהים (ראה ח. גורי באותו סימפוזיון: "אם יעזור לי השם"; ולבסוף, תודה לאל, נולדה "התנועה למען ארץ ישראל השלמה" ובכך נסגר הפער בין אנשי הרוח לרחוב.

המכשול הוא, כמובן, באוכלוסית השטחים הכבושים - הם ערבים, רק ערבים, ויש להם באדמה שהם יושבים עליה, שרשים איתנים כל כך שאפילו אנשי "ביל"ו" היו מתקנאים בהם. אך אפשר כמובן לטפל במטרד זה. שתי דרכים פתוחות לטיפול "מהוגן" בתושבי השטחים הכבושים: דרך אחת - להתעלם מהם. זאת דרכו של המשורר נתן אלתרמן, מיומי "התנועה למען א"י השלמה", במאמרו "משליטה צבאית לנוכחות שלמה" (מרע"ב 1.9.67). יתרונותיה של גישה זו גלויים לכל עין, המוכנה להיעצם כדי שלא לראות את המטרד. וכותנת היא אפרוירית ומקורשת. זה מתאים אפילו ל"יהדות" העקרונית, הרואה את עצמה כזכאית - ואף חייבת - לשפוט את כל העולם כשעה שהיא עצמה אינה מוכנה להישפט אלא מתוך עצמה. זאת באמת גישה גלויה ואמיצה. דרך שניה היא לאמץ אותם אל ליבנו הטוב והרחום, להיות למיטיביהם הנצחיים, למזנכיהם ולדורשי טובתם; בקיצור - להחליק את דרכם אל כרסנו בשמן המור של הצביעות. בעניין זה אמונה ידו של חיים גורי, או חגור, רשימתו "בגשר אלנבי" (למרחב 1.9.67). למשל, היא באמת רשימה מתוקה מאוד. יש בה המון מצפון והמון אהבה. היא מספרת איך אנתו עזרים לפליטים הערביים המסכנים ואיך אנחנו משקים את הצמאים ומסיעים אותם במכוניות שלנו ואיך אנחנו מדברים איתם ונאפילו פורסים להם מלחמנו, וכל אלה - מבלי שנתבקשו לכך; והרשעים שמזרח-לירדן מתעללים בהם, מצמיאים אותם וגוחלים את דינריהם המעטים; ואילו אנחנו, מכאן, נושאים את ילדיהם בחיקנו ובכלל אנחנו דודים טובים --- אולי נתכוון גורי לכתוב פרודיה? אך לא - מסקנתו רצינית בהחלט: גשר אלנבי. גבולה המזרחי של ארץ ישראל" והלאה "אנו נידונים לחיות עימם" וכולי.

ומה אם תושבי השטחים הכבושים יאמרו לנו: בלשונם המחוספסת ומעוטת-המילים: לא רוצה! לא קשה לראות שהדרך השניה, "המצפונית", זו של גורי, עוטפת את שיני הזאב בצמר-גפן. כולנו הוכשרנו מנוער לסגוד אל הגישות הבריאות האלה. בגיל 4-5 שמענו על הכותל הגזול ועל הסוסה הגנובה של השומר אברהם שפירא. בגיל 6-7 העלו אותנו לצוק מצדה והסבירו לנו שהערבי הוא יצור נחות. בגיל 8-9 למדנו על הצח עמי כנען בשם ה' אלוהינו. ובכל שאר השנים למדנו - לפחות דא-פקטו - את ההיקש הבא בקרוב: אין שלום כי אם בבטחון. ובכך - אין בטחון כי אם במלחמה; ובכך - אין שלום כי אם

במלחמה. צה"ל הוא הערך העליון. תחי תעשית הנצחון! יחי הכיבוש! יחי הברזל!

כנגד נכסי צאן כרזל אלה, כמה נחשבים היסוסינו הקטנים - פרי עידן-החלב? אנו עלולים לומר, למשל, שאין זה מתישב יפה עם עקרון האחריות האנושית (איזה ביטוי מיושן!) - שמקורו בהכרת חרותו וריבונותו של האדם, ומובנו (לא לה מסופרניו שהחלו לשכוח) ששיעבוד רצונם החופשי האישי והלאומי של 800 אלף ערבים, הוא מעשה המשעבד קודם-כל את עצמנו, את רוחנו ואת מצפוננו. כל עוד יש עבד אחד בעולם, אינני בן-חרור, ומה גם שאני אדוניו. אבל זה, כמובן, נימוק בטלני.

אנו עלולים לומר גם, שזה פשוט לא כדאי לנו. מליין וחצי ערבים המתרבים מהר, תרבות שרשית כנגד תרבות מתהווה - בחשבון ארוך זה עלול להיות כמו "איחודו" של יונה עם הדג. מרחב לעולים? הנגב והגליל ריקים ופתוחים - רק שיבואו. אבל כמה זה נחשב בעידן בו פעמי-משיח נשמעים ברחובותינו? אבל יש טעם אחד, שהוא נוגע לנו רק לנו. אנו עלולים לצאת מתקופה זו בעלי-מומין. ענווה היא לא רק מידה אצילית, היא גם כוח. את סיפורי הגבורה מספרים לאר-דוקא אלה שהתנסו בה. אילו יצאנו למלחמה כדי לכבוש טריטוריות, ספק אם היינו מנצחים. טובי הלוחמים שלנו היו אלה שהתנגדו לחגיגות נצחון. מקור כוחנו הוא בענווה ואת ובהכרת צדקתנו, ואם יאבדו לנו אלה - ישאר לנו מעט מאד להגן עליו. אנו מחזיקים בגדה כקלף במו"מ לשלום. אנו אנוסים ולא "נידונים" - ביטוי שעולה ממנו ריח של יעורר. כל "נוכחות" אחרת מצריכה נימוקים ציניים (ראה הודעת "התנועה למען א"י השלמה) או נימוקים משיחיים ("אתחלתא דגאולה" "קום ריש" וכולי וכולי בחבורות, 'מאזנים' ודברי סופרים). מ"נוכחות" זאת אני מודאג, ומכך שיהיו נחוצות לנו שנים, כדי להתקלף משומן המליצות המיסטיות-משיחיות. יש אצל ר' נזמון מברסלב סיפור קטן, שאלוהים נגלה לו לצדיק אחד בחלומו ונותן בידיו את הבחירה בין עולם שכולו מתים לבין עולם שכולו משוגעים. הצדיק בחר בעולם שכולו משוגעים, אך הוסיף לכך תנאי, שישאר אדם אחד צלול, כדי שילך מאדם לאדם ויזכיר לו: אתה משוגע!

אינני מכיר היום תפקיד נאצל יותר לאיש הרוח, שנשאר צלול, מלגשת לאדם ברחוב ולסופר כ"תנועה למען ארץ ישראל השלמה" ולהזכיר לו: - אתה שיכור! ■

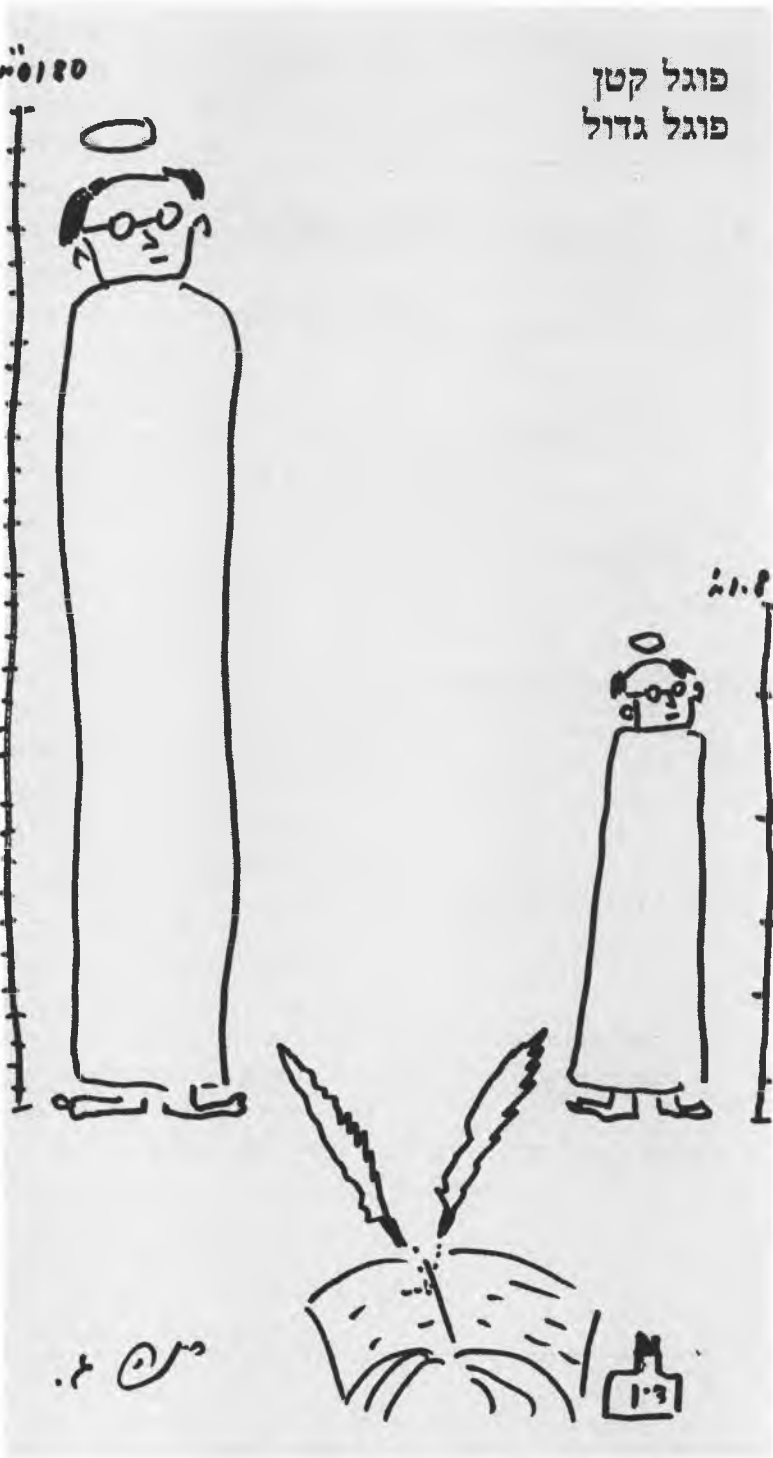
יצחק אורפז

הערת מערכת "עתון 77"

מאמרו של יצחק אורפז הופיע לראשונה לפני למעלה מעשרים שנה, מיד לאחר מלחמת ששת הימים, בעתון "הארץ". בהערה מלווה, הסתייגה מערכת "הארץ" מתוכן המאמר ונתנה אותו במסגרת "חופש הביטוי".

אנו חוזרים ומדפיסים את הדברים, כדי להדגיש שכבר אז היו קולות, כמו קולו של אורפז, שהצביעו על הסכנה האורבת לנו מן האופוריה הביטחונית, ובעיקר מן הכיבוש.

קוויים סופרים

המתנה היפה ביותר לחגים חתימה על

עתון 77

החותמים יזכו בשי - ספר מספרי "עתון 77"

ג. סדנה לכתיבה יוצרת - פרוזה ושירה לתלמידי תיכון מיועד לתלמידי תיכון בגילאי 15-18. מנחה: רוני סומק. במהלך הסדנה יוצגו טקסטים של המשתתפים, יסקרו ספרים חדשים ויוצגו שאלות ספרות עקרוניות שיועלו בעקבות הטקסטים. כמרכז יודגש הקשר בין הספרות לבין אמנויות אחרות. פגישות הסדנה יתקיימו אחת לשבוע, בימי ה' בשעה 19.00. פגישה ראשונה ב-29.10.87. המחיר: לתושבי ת"א - 225 ש"ח; לתושבי חוץ - 290 ש"ח.

סדנאות לשירה ולפרוזה בבית-אריאלה

א. שירה למבוגרים
מנחים המשוררים: יעקב כסר, צבי עצמון. משוררים אורחים: טוביה ריבנר, אבנר טריינין, איתמר יעזיקוט. מיועד לכותבים או לנוטים לכתוב שירה. פגישות הסדנה יתקיימו אחת לשבוע בימי ה' בשעה 19.00. פגישה ראשונה ב-22.10.87. המחיר: לתושבי ת"א - 280 ש"ח; לתושבי חוץ - 350 ש"ח.

ב. פרוזה למבוגרים
מנחים הסופרים: חיים באר, יצחק אורפז, חנוך ברטוב. מיועד לכותבים או לנוטים לכתוב פרוזה. פגישות הסדנה יתקיימו אחת לשבוע, בימי ה' בשעה 19.00. פגישה ראשונה ב-21.10.87. המחיר: לתושבי ת"א - 280 ש"ח; לתושבי חוץ - 350 ש"ח.

המלצת עתון 77

- אמיל זולה: תרוז ראקן; מצרפתית: מרים טבעון; כתר; 1987.
- אוולין וו: תורב של כבוד; מאנגלית: ג. ארין; זמורה-ביתן; 1987.
- פייר וולדון: מזכרת נצח; עברית: ברוריה בן-ברוך; כתר; 1987.
- מאשאדו דייסיס: זכרונותיו של מת; רומאן; מפורטוגזית: מרים טבעון; הקיבוץ המאוחד, סימן-קריאה, כתר, הספריה; 1987.
- סמואל ר. דלייני: דאלגרן; מאנגלית: ישעיהו לויט; זמורה-ביתן; 1987.
- יצחק בן-נר: מלאכים באים; רומאן; הספריה, הקיבוץ המאוחד, סימן-קריאה, כתר; 1987.
- סימה ושאל לטיציבסקי: הגשר פוצץ פעמיים. עשרה ימים מאחורי קווי האויב סיפורה של כיתת חבלנים סובייטים במלחמת העולם השנייה; תרגום מרוסית והשלמות: סימה לטיציבסקי; מורשת, ספרית פועלים; 1987.
- אדמונד ז'אבס: ספר השאלות; מצרפתית: אביבה ברק; אחרית דבר: פרופ' דוד מנדלסון; שוקן, 1987.
- בן-ציון יהושע: פורצי גדר; רומאן; ספרית פועלים; 1987.
- ארנסט המינגווי: ביש ובאין; מאנגלית: אהרן אמיר; זמורה-ביתן; 1987.
- דן בניה סרי: צפרי צל; סיפורים; כתר; 1987.
- רוביק רוזנטל: צעקה שקטה; חייו ומותו של ערן שחם, בהשתתפות עדנה גולרמן-רוזנטל; ספרית פועלים; 1987.
- ש"י עגנון: סיפורי הבעש"ט; כרך 11 מעזבונו של ש"י עגנון; אחרית דבר: אמונה ויהודה ירון; שוקן, 1987.
- אפרים שפירא: גיבור ואנטי-גיבור במקרא; עיון בתפיסת האדם המקראית לאור סיפורי האבות; אפיק, אורנים, ספרים פועלים, הקיבוץ המאוחד; 1987.
- מרוין סקיפר: העץ שלבו היה רך; נוסח עברי: דורית וינר; ציורים: ר.ו. קולטר; הקיבוץ המאוחד; 1987; לילדים.
- יהושע קצו: אחרי החגים; רומן; הדפסה שנייה; עם עובד; 1987.
- רוני סומק: 7 שורות על פלא הירקון; צילומים: מיכאל דרורברג; אופטובסקי; 1987.
- אבא קובנר: סלון קטרינג; פואימה; הקיבוץ המאוחד; 1987.
- עודד פלד: לילה כנעני; שירים; שוקן; 1987.
- שמעון שלוש: גבריאל גבריאלה; שירים; הקבוץ המאוחד; 1987.
- אריה חצור: ציפורים בחולה; הקבוץ המאוחד.
- פנחס יורמן: מדינה כשידור חי; הקבוץ המאוחד; 1987.
- טובה הרשוקביץ: הגמד ספורון והפילון הכחול; צייר: גלי הוס; הקבוץ המאוחד (לילדים).
- קלרה פרוסלינה: במקום לחם; זכרונות; תרגמה מרוסית: דוידה קרול; הקבוץ המאוחד; 1987.

לסופרים הערביים בוועידתם

ישראל, הוא לא רק קרוב לליבם, אלא הם מהווים חלק פעיל ממנו.

המימסד הישראלי, בעיקר הפוליטי, אבל גם הספרותי, לא קיבל ולא הבין מעולם את השאיפה הלאומית של העם הפלסטיני למדינה עצמאית לצידה של מדינת-ישראל, כפיתרון סופי לסכסוך הכבד המתמשך. התגדרות הכנס בתנאי הקיום החומרי של הסופר והיצירה הערביים, עלולה להשתמע כהתחמקות מן הדיון העיקרי שהוא בהכרח גם פוליטי.

רכים שוכחים, שיש במדינת-ישראל שתי שפות רשמיות - העברית והערבית. בשתי שפות אלה מתפתחות שתי תרבויות מרכזיות - התרבות העברית והתרבות הערבית. בין שתי התרבויות קיים דיאלוג מתמיד. עתים קשה, עתים מתוך הכנה, הדיאלוג שבשיתוף הפעולה בין הסופרים העברים והערבים הקיים משך כל השנים, הוא בעיקרו, חוץ-מימסדי. זו הפעם הראשונה בה נערך נסיון להעניק לדר-שיח זה חסות מיניסטריאלית. והדבר, כאמור, חשוב מאין-כמוהו, יותר למימסד הישראלי, מאשר לסופר הערבי.

במדינה כשלנו, בה הסכסוך הישראלי-ערבי, הוא בבחינת משכר פרמננטי בעל מורדות ועליות במידות התסיסה שלו; יש לטפל בחומר המתסיס עצמו, כלומר בבעיה, ובכלל זה גם בבעייתם של סופרי השטחים, הקרובה מאד לליבם של הסופרים הפלסטינים ותושבי ישראל, ובצדק, (ראה, למשל, דברים ככנס נווה-צדק, 13.6.87). לכן, אני סבור, שהבעיות אשר יועלו על-ידי הסופרים הערבים בנצרת, ואולי גם על-ידי חלק מהסופרים העבריים שיבקשו את רשות הדיבור; יהיו גם, אם להתבטא על דרך ההמעטה, בתחום הפוליטי, למשל: בירעם ואיקרית בישראל. העצמורה, המאסרים האדמיניסטרטיביים של סופרים ומשכילים, חופש התארגנות במסגרת אגודות סופרים - כשטחים הכבושים.

ולסיכום, שתי הערות: "עתון 77", מראשיתו, היה יוזם וחלוץ בסיונותיו לעורר את תשומת-ליבה של חברתנו אל היצירה הספרותית הערבית הנוצרת בארץ. עשינו זאת על-ידי פרסומים סדירים מן השירה והסיפור הערביים בתרגום לעברית, ועל-ידי הקדשת גליונות מיוחדים לספרות הערבית. ולכן, מובן מאליו שאנו תומכים ומברכים על הנסיון, ורואים בהגשמתו, פרי שהניב גם מאבקנו המתמיד והעיקש משך העשור האחרון.

ובהזדמנות זו, טוב יעשו עמיתינו הסופרים הערבים, אם יגבירו את-מאבקם בקרב עמם הפלסטיני ועמית-ערב האחרים ומדינותיהם, למען הידברות, דו-קיום בשלום ותפנית בחיי היחד בין שני עמינו, שתביא כחשבון את השאיפות היסודיות שלנו ושלםם.

זו הפעם הראשונה בתולדות-המדינה תתכנס ועידה ארצית של סופרים ומשוררים ערביים בישראל (נצרת 14.9.87). התכנסות זו, היא פרי יוזמתה של ועדה בראשותה של גבי בקי פרייטשט, ראש מדור הסופרים במפלגת-העבודה, ובפועל - יועצת לי"ר המפלגה, שמעון פרס.

יש להניח, שהיוזמה לא הייתה מתגשמת, לולא זכתה בכרכתו של שמעון פרס, אך מובן מאליו, שהיא תצא לפועל בזכות פעילותו העשירה של השר עייר וייצמן בקרב ערביי ישראל. והוא אף זה שנתן את חסותו להתכנסות.

ניתן להניח, אפוא, שמפלגת-העבודה שנתה את יחסה לערביי ישראל, ולקוות ששינוי זה איננו נובע רק מחישובן אלקטורלי צר, אלא מתוך ראיית המהות שהיא - חיי שיתוף הנובעים הן מכורח והן מגורל - של העם היהודי והעם הפלסטיני במולדתם המשותפת - ישראל.

לאט לאט, כנראה, חודרת אלינו ההכרה שמדובר בקבוצת אנשים בעלי מודעות לאומית עמוקה ובעלי כבוד עצמי, אס-גם כזה שלעיתים מופגן יחרי-על-המדיה; קבוצה שמשקלה היחסי בקרב אוכלוסיית מדינת-ישראל, עולה וגדל, גם חותמה הפוליטי והתרבותי ניכרים בחברתנו יותר מאי-פעם בתחום הספרות, התיאטרון, האמנות הפלסטית, אמצעי התקשורת ועוד.

"ישראל הערבית", מושכת את תשומת-ליבם של האינטלקטואלים בארצות השכנות, ואמני ישראל הערבים, מהווים, לעתים קרובות, מקור לקנאה בהשיגיהם האמנותיים. יחרי-עם-זאת, סופרים ופובליציסטים לא מעטים, השייכים לפלגים הקיצוניים של התנועה הלאומית הפלסטינית, רואים בעמיתיהם, בני-עמם, הישראלים, בוגדים בעניין הפלסטיני בשל ראייתם את מדינת-ישראל כמולדתם, ובשל רצונם בחיי יחד עם העם היהודי במולדת משותפת. מצבם, על-כן, לא-פעם, קשה מנושא. לכן, חשיבותה של היוזמה החדשה של השרים וייצמן ונבון, היא מעבר לחשיבות הספרותית-תרבותית או הפוליטית הפנים-ישראלית.

אבל, כרגיל, אליה וקוץ בה: מטרת הכנס בנצרת, הוגדרה מראש - "לקידום היוצר והיצירה הערביים בישראל". ניתן להסיק מהגדרה זו, שמרכז הכובד שירצו המארגנים להעניק לדיון, ינוע סביב מעמדם החומרי של הסופר והספרות. במלים אחרות, ידובר בהגדלת ההקצבות הכספיות לסופרים, מו"לים, כתיבת ספרותיים ערביים, מענקים, פרסים (בדומה לפרס ראשי-הממשלה המוענק מדי שנה לסופרים עבריים), אולי יתקיים גם דיון בנושא תרגומים הדדיים - מערבית לעברית ומעברית לערבית, ואין לולול בכל אלה, אך הסופרים הערביים, רובם ככולם, רואים את עצמם כבעלי לאומיות פלסטינית, המאבק הפלסטיני לפיתרון צודק, לדעתם, של הסכסוך הערבי-

ארץ אוכלת עמיה

דויד גרוסמן: הזמן הצהוב; הקיבוץ המאוחד; 1987; 172 עמ'.

דויד גרוסמן

בשתיים מסכים אני למה שביטא באחרונה עמוס עוז בעיתונות הארץ: כמורה-כמוני אין לי שום רגש אשמה על שבאתי לארץ הזאת — במקרה שלי, לפני חמישים שנה וסייעתי לאחרים להקים לנו כאן בית וקיבוץ וחברה ותרבות ועצמאות מדינית לעם מפוזר. כן מסכים אני עמו בהבעת צערו, ואף מיאוסו מן האופי האטום, הריאקציוני, המתאכזר אף לעמה-היא של ההנהגה הפלשתינית. מאז חגי אמין אל חוסייני, דרך שוקיירי ועד ליאסר ערפאת, בימינו, ואמנם, עד למלחמת ששת-הימים, עד להישרדותנו המנצחת על צבאות-ערב, ככל החזיתות שלט בי שקט מצפוני, אף-כי יכולתי להעלות על הדעת מה שנקרא "מדיניות ערבית" קצת יותר אקטיבית ובעלת דמיון, מצד מנהיגי, בממשלת ישראל, אך לאחר מכן — כדברי רודיאר קיפלינג — "זו מעשייה אחרת". ועל "הצד האחורי", ואולי הקדמי של אותה היסטוריה מספר לנו דויד גרוסמן בספרו המזועזע החדש, עד כדי-כך מזועזע שכמעט כיניתי מאמר ביקורת זה בשם "שרידה ועונשה". בעקבות דוסטויבסקי, האמת היא שעוד לא ביקרתי במה שקרוי "השטחים". לא יכולתי לשאת את מבטי השיטנה, אף ההכנעה לעתים, של תושביהם. מסתבר כי גם גרוסמן הגיב זמן רב כמוני: "גם אני נעשיתי למין אמן של הדחקה... לא נסעתי לבקר ב"שטחים", אפילו לא בעיר העתיקה". עד שחצה את "הרוביקון", ביקר בדהיישה, בעופרה, באוניברסיטאות הפלשתיניות, בגשר אלנבי, ושיחותיו מביישות, או ליתר דיוק, חושפות עירום-וערייה של כולם-כולם, בעלילת הכיבוש המתמשך. וכאן "ניצב" מוסר-הכליות שלי "על קרקע מוצקה": אין לי צל של ספק כי יכולנו לנהוג אחרת, כי לא רק החמצנו סיכוי — השחתנו אותו, השחתנו את עצמנו, השחתנו את שכנונו, וכדברי התפילה, "אשמןו בגוננו, דיברנו דופי", אגב, ובאורח פאראדוקסאלי, אינני משחרר אף את הקרבן הפלשתיני מכל אשמה. בעקבות המחבר, נתחקה איפוא אחרי שני העמים — מכל מקום אחרי אלה "המיציגים" את צידנו אנו, משמע, המתנחלים, או הצבא, לצד הפלשתינים עצמם, ונתחיל מן האחרונים.

אומר פלשתיני אחד, הבוסס ברפש מתנה הפליטים (ודומה שאין הוא מבטא את עצמו בלבד): "ערפאת הוא בורגני. נוסע במרדסס. לא מרגיש את צער הפליטים. לכל המפקדים בפת"ח יש וילות בסוריה ובמדינות המפרץ". היכן איפוא ההתמרדות, לצד ההסתייגות? היכן חשבון-הנפש של תנועה פלשתינית שבחלקה לא הוגלתה והיא יושבת בערים ובכפרים, אפילו יש שב"כ וכל הכולשת המציצה שבעולם? מיליון פלשתינים שרויים בפאסיביות שאינה יודעת אלא בקבוק-מלוטוב פה, ואבן נזרקה שם —

השלישית, החמישית, או בימי הפלמ"ח: פרצופים עדינים, עיניים הנראות חלומיות. מה קרה לנו שכרסנו תפחה "והשתפכה" על גורתנו, ו"החברה/מניו" מתבטאת כדיבור כה מחוספס ולעתים עילג? אך השיא, בספרו של גרוסמן נראה לי כאשר הוא מגיע לפרשת "גוש אמונים". כאן יסלח לי חברי הוותיק, יעקב חזן, שפעם הישווה אותם לחלוצי השומר-הצעיר, במיטב שנותיהם. נזכר אני ב"שומרים" הצעירים, בעת ציפייה להתנדפות הטל בפרדסי השפלה מצמרות העצים, כדי שאפשר יהיה להתחיל בקטיפ. כל "הפועלים" הללו, בטרם עבודה, היו רכונים על הספרים שהביאו עימם "לעת צרה", והללו קראו את פרויד ודאלר ובוכר וכל הוגה-דעות אופנתי או לאו. עתה, קראו נא את תיאור גרוסמן על אנשי "גוש אמונים": "אין הם 'אליתה', כמו שהם רוצים לראות את עצמם. בשיחות אתם אתה משתומם לגלות עד כמה אורח-מחשבתם הוא לפעמים פשטני, פרוכניציאלי וניזון מדורות רבים של הסתגרות חשדנית מפני העולם... כדיבורם ובכתביהם הם משתמשים בלי רתיעה במליצות נבוכות ומלאות התנשאות חסרת כביס... אין להם חזון לאומי כולל ומעמיק בעל 'אפיל' ותמיכה ציבורית רחבה כאלה שהיו למפא"י בשנתה... את השמאל הם מאשימים בגלותיות אולם הם עצמם אינם ממש בני-הארץ... אפילו השפה העברית, בפי רבים מהם, קלוקלת ורדודה ושלבונית. כמעט לא תמצא בכתיבהם ספרים, להוציא ספרי-קודש, ומעורבותם התרבותית נמוכה בדרך כלל" (ההדגשה שלי — ד.ב.). מהערה אחת של גרוסמן מסתייג אני. כותב הוא, כנראה כאחד השייך למה שסופר גרמני קרא "הדרור הספקני", וכויכוח עם "גוש אמונים" בעת שהללו, כדבריו, "נכנסים לטראנס אפוקאליפטי ניחר, מרקדים כתיישים על ראשי הגבעות, צורחים דברי נבואה אקסטטיים ומגוחכים, ומכצעים מין אינסטאנט-התעלות-הנפש, בסיוע העזוי": "אינני מבין אנשים היוזמים היסטוריה. אמרגני היסטוריה נבצרו ממני". לא ממני, דויד גרוסמן: דורו יום היסטוריה, היה אמרגן של אותה היסטוריה שעשתה אותך אורח, סופר, שוחר תרבות". אך מלבד זאת, כל ספרו נושם תוכן מתקדם, ועטור צורה וסגנון.

זה כה קל לשלוט עליהם? איך אתה מסביר את העובדה שאנו שולטים על יותר ממיליון ערבים, ואנו יכולים כמעט לא לחוש בכך? הרי לו היה מצב הפוך היינו ממררים את חייהם, יומם ולילה? אומר ערבי אחד משכיל: "כמה קל, בלי ספק, הדבר לישראלים. שום מאמץ אינו נחוץ כדי לשלוט בחברה המורגלת כפאטרנאליזם עד-כדי-כך שכבר אין חשיבות לשאלה בידי מי הסמכות המצויה". כאן אשים נקודה ביחס לפלשתינים שדויד גרוסמן מייטיב לנתח את הלוך-רוחם, בעדינות ובכושר חדירה נדיר. אחת אדע, או ליתר דיוק, אחוש: "עם זה נקלע ללא הפסק בכף הקלע בין חלומות-פז קיצוניים של שיהורר המולדת כולה מידי 'הכובש הזר' לבין קבלת דין השליט העברי במין פאסיביות פאטאליסטית. עם זאת, אם מה שנקרא עתה "קידום תהליך השלום" יכזיב, אל נשתומם אם "הארי" הפלשתיני לפתע ישאג ויקום מתרדמתו היחסית. גם הצד הישראלי של המיתוס איננו חסר פאראדוקסים. מצד אחד, מספר לנו המחבר, על חיילי צה"ל אשר, בעת הטלת עוצר על בתי-מסחר ערביים, שומרים על סחורות שנותרו בחוץ, למען מנוע מעשי-ביזה. אך מצד שני, הולכת ומצטיירת תמונה (או תהליך מתקדם בצעדי-און) של גסות, אטימות ואף סאדיזם משפיל מצד חיילים שניתן להם "שאנס" להתעלל ביצורים חיים, אולי אף "דור-רגלים" פלשתיניים. שואל, למשל, אחד התושבים הערביים: "למה צריכים החיילים שלכם לעצור אותי חמש פעמים כשאתי הולך לקנות שק קמח ברחוב הראשי בחברון? למה צריך להשפיל אותי ליד הילדים שלי שרואים איך החיילים צוחקים על אבא שלהם?" עד כאן, הערבי, ומכאן עדות גרוסמן עצמו, בעת ישיבת בית-משפט צבאי בשטחים: "הישראלים שם היו גסים ואטומים כל-יך. כלומר, הם היו גסים, רעשניים, וולגאריים וחסרי תרבות, כמו שהם בכל מקום". עולות בזכוני תמונות מימי העלייה

וזאת במשך עשרים, אפילו ארבעים שנה, ללא כל הכרעה, לצד מרד ומרי שלא יידעו הפסקה ומנוח, או לצד ריאליזם, לפיו הציונות, הישוב, המדינה היהודית, הן עובדה היסטורית בלתי-חוזרת, עד כדי הצורך בפשרה שתיתן, כמולדת משותפת בשני עברי הירדן, שטח-מחיה לאומי, תרבותי, דתי, אנושי, בונה לשני העמים שאוכלים זה את זה, איש את בשר-רעהו, ללא טעם וללא תכלית. אך לא! הללו, השרויים בבוץ עד צוואר (ועוד יתברר, בעקבות גרוסמן שאני חותם על כל מלה מפיו, כי מצוקתם היא מצוקתנו) — הללו מחכים לאפוקליפסה שתבוא, בקולות ובברקים, לא רק לשחררם, אלא להחזיר להם הכל — את חיפה ויפו, את המולדת כולה, ולהם בלבד. עם סהרורי ניצב כאן לפנינו וגרוסמן רושם לפניו בתוגה: "היתה הצעת החלוקה של 37, והיתה ההצעה השנייה של 47, ואולי עוד הזדמנויות (נזכר אני שהנהגה הציונית אף הציעה להם, בעבר הרחוק, מדינה דו-לאומית לכל דבר — ד.ב.). הם — בעיורונם — דחו הכל". צר לומר זאת (אלא אם כן נדע לגלות צפונית-נפש), כי הללו, פליטים ללא בית, ללא גינה, ללא עבודה, ללא חזונות-חיים, עדיין אחד מהם מבטא את רחשי רבים, כאומר: "תבין: אנחנו נגד ערפאת, כי ערפאת רוצה שלום. אנו רוצים פתרון ככוח". כאן ארגיז את אנשי הליכוד (לא איכפת לי, כי זו אמת) ואביא את דברי גרוסמן: "הדמיון בין סמל האצ"ל וסמל אש"ף — פה יד מאוגרפת אחזה ברובהו מעל מפת ארץ-ישראל — ואצל זה, שתי ידיים מאוגרפות מחזיקות רובים, על אותה מפה עצמה". הקיצור: ארץ-ישראל השלמה מול פלשתין השלמה: אפוקליפסה אחת מול רעייה! עם זאת — פלשתין שלמה או לאו — מצטייר אצלם הפארא-דוקס הגדול: שאפתנות עצומה למחוק אותנו מעל-פני האדמה, יחד עם כניעה בפני כל מושל, כל רב-סמל, עד כי גרוסמן מזכיר כי בישראל שואלים לא אחת את השאלה: "מדוע

דב בר-ניר

סטיודיו שש
* עיצוב גרפי • הקמת תחנות • פיתוח רעיונות • איור • ארצות • תערוכות • אנימציה ועוד • •••••
שלמה המלך 103 טלפון: 03-240818

שמואל הופרט: יהודים יפים; רומן; ספרית פועלים. 205 ע' / 1986

ש. הופרט

ישנו לחן המעלה זכר אורחות חיים הנמשכים מדור לדור. סבתא רוכנת ומפזמת ביידיש "ראז'ינקעס מיט מאנדלען" לנכד, המאזין לה בעריסה. שיר-ערש ישן של זקנה לזאטוט. קשר דורות. שאיננו מובן מאליו בארצות הגירה. תרבות של המשך. לא פער-דורות ולא קיטוע המוכרים היטב. מובנים מאליהם בספרות הזמן הזה. "צימוקים ושקדים", "ראז'ינקעס מיט מאנדלען", מקיים בו, לשומע בן זמננו, לא רק את זכר ההמשך אלא גם את הקיטוע החריף. עולם שנעלם. זכר העיירה היהודית הקיימת בספרות העברית הגדולה וכפיזיון העממי - ואיננה קיימת עוד "על המפה". הרומן "יהודים יפים" של שמואל הופרט מקיים בו את הכפילות הזו - תאור עולם יהודי כעולם של קשר-דורות כפולין. (בראשית המאה העשרים, בעירה גליצאית וסביבה) ומערכת חיים שהקיטוע מצוי בה, ברקע הארועים, ברקע התודעה (קסטטרופה היסטורית והאפשרות החלומית למחצה של מעבר לארץ ישראל). חלקו הנאיבי של הקיטוע בתודעת הדמות, חלקו ההיסטורי בתודעת היצירה.

ממרחק חדש, והחידוש בשילוב קיומו של העולם הלא יהודי כרקע להבנת החוקיות של הקיום ההוא - קיימים בכמה יצירות הנכתבות היום. זהו דיאלוג כפול בתוך הספרות העברית. האחד - עם הספרות הגדולה שהזכרתי, (שלידתה במזרח אירופה ושיאה עומדים וקיימים היום), השני - ספרות נוסח כתיבתו של אמנון שמוש למשל, המעלה את העולם היהודי כסוריה, בארצות ערב. בכתיבה זו ישנו נסיון לשחזר אורחות חיים ודמויות מתוך אהבה סלחנית. חסרת מימד ביקורתי ממשי. נורמות העבר כאילו שרירות וקיימות בספרות זו. האמונות - תקפות, אורחות-חיים מציעים מופת. קוראים לזה ספרות נוסטלגית. מבט נוסטלגי המזכה את העבר כיתרון על ההווה. האם יתכן שאני משרטטת מפה ספרותית, שקווים אלה אינם קיימים בה? לעניות דעתי הספר "יהודים יפים" (ומעט יצירות מסוגו) מעניק קו משלו במפה קיימת זו. זה איננו מבט נוסטלגי, אלא מבט המעמיד חברה הטרוגנית. עם זאת מלכד את היצירה כולה פיכחון סלחני, ראייה האומרת "אני מבין אותם". את יחסי האישות הלא נקיים, את היכולת להיות ערמומי וסוחר בשוק החיים, את עירוב הלשונות, את האקלקטיות העקרונית באורחות החיים שהיו.

בדיעבד, אני כותבת על הספר "יהודים יפים" של שמואל הופרט כמתאר עולם ופרובלמטיקה של "כלל ישראל". לא עולמו של טיפוס אינדוידואלי, חד-פעמי. בדיעבד, זליג, הגיבור, הוא דוגמא פרטית המעבירה מערכת אידאית. קראתי בהנאה את תולדות זליג, הילד היתום, המצליח לנווט את חייו למרות נסיבות בלתי נסבלות. המחצית הראשונה עשירה, מפורטת, קונקרטי ורהוטה. היא קולחת מלאת חן. היא קולחת גם כרומאטיקה, רומן של מילוי משאלות לב. מהמקום ברומן בו מועבר הגיבור אל העיר, לעולם של פרישה רחבה, פחתה הנאתי, כי חשתי חזק מדי ב"תפרים" המחברים את הפרטים, מחדדים את המערכת האידאית על חשבון מלאות הדמויות ואיכותן, יחסי הדמויות נתרדדו, וכו'. הואיל והפרובלמטיקה של "כלל ישראל" אפשרית בעיני גם כעמדה ספרותית, עכשווית, אני מתייחסת כלפיה בהרחבה, למרות שההישג הספרותי של היצירה מצוי, כאמור, לפני שאנו קולטים את הפורומה, שמעבר לסיפור האישי.

אי אפשר, לדידי, לקרוא את הטקסט הזה בלי להיות ער לפולמוס הספרותי, שהוזכר. די לי לזכור את מערכת היחסים המעוותת של צירל הסוחרת ב"סיפור פשוט" כלפי קרובתה הענייה, היפה והצעירה בלוקה, ולהשוותה לקרבה האינטימית בין זליג היתום העני לבין הדוד נתן והדודה שינה ("זהרי שלנו אתה" נודעקה הדודה שינה). היחסים המורכבים עם הקרובים העשירים, שירדו מגדולתם, הפיתרון שבהעברת יתומים לקרובים חסרי-ילדים, ("עקרה היתה והיא ובעלה שמחו על הילדים שהוטלו אל חיקם") יוצרים כאן מערכת יחסים אחרת, ראציונלית, מנומקת, חסרת אירוניה. "יהודים יפים", בניגוד לציפיות כמעט מובנות מאליהן של הקורא, איננו שם אירוני. פה ושם ישנה ביצירה אירוניה "לוקאלית", טון הקיים בסיטואציה זו או אחרת, אך נכון יותר לדבר על פינות של "הומור" כי הטון המקיף את הדמויות הנדונות הוא טון של סליחה וחיבה, לא טון של אירוניה. החריגים הקיימים בעולם זה כדמויות "רעות", קיימים גם קיימים, אך הם נתפסים כמצייני גבול חן העולם שהיה, מעין שוליים שליליים המאירים את המרכז החיובי. הסיטואציה ההיסטורית עולה בתבניות לשון המרכיבות עברית של ראשית המאה, אילו העברית היתה אז שפה מדוברת. בשיחה עם מיליוני יהודי מפעל המיליונר מ"בחורים ובחורות מישראל ששמו נפשם בכפם והשליכו פצצות על משרתיו של ניקולאי הרשע"... ואילו זליג, המייצג את הנורמות של היצירה, יש לו אופוזיציה משלו כלפי עמו שלו. יש בעם הזה שוליים פסולים. הם מציינים קו גבול לחן העולם שהיה, המואר, בדיעבד, ממבט ישראלי: "לזליג חשבון משלו עם בני עמו, מתעב הוא את קנאותם של החרדים, הללו הופכים את חוקיו של הקדוש ברון הוא לתרומות ומרכיבים שנאה ומחלוקת. זליג אינו סובל את נמיכות קומתם ואת התבטלותם לפני כל גוי קטן"...

יאירה גנוסר

חדוות הציות וטעם הספק

רוברט ואלזר: עוזר לכל עת; מגרמנית: אילנה המרמן; עם-עובד, הספרייה לעם; 1987.

יוזף מארטי, אדם צעיר וחסר מקצוע, נשכר לעבודה אצל מציא בעל הון. מלכתחילה, מעמדו לא ברור: הוא ספק פקיד כל-בו, ספק משרת וספק ידיד בשכר למעבידו ולבני משפחתו. מקום ההתרחשות, וילה בהרי-שוויץ, וסגנון הכתיבה הספקני והמעורפל משהו של רוברט ואלזר משרים על המעשה איזו רגיעה לכאורה, העומדת בניגוד לתהליך מתמיד שרוחש מתחת לפני השטח וקשור בשקיעתם הכלכלית והחברתית של המעביד ומשפחתו ובהתלבטויותיו האישיות של מארטי. דמותו של מארטי מזכירה במעט את זו של איזופוס, שכן היא מבוססת על גשמיות הנתונה במערכת חוקים מגבילה ובתוכה פנימיות חפשיה ובוחנת. אלא שלא כאיזופוס, התבטאויותיו של מארטי בכל הנוגע לדברים שהוא מאבחן ומוזהה הן חלקיות ומגומגמות וספק אפילו אם הוא מודע למלוא משמעותן של ההתרחשויות הסובבות אותו. אף שחיי מעסיקו משתבשים והולכים מפרק לפרק, דבק מארטי בהנחה שהלה יודע את "הדרך הנכונה" וכשאל כשלוניתיו המסחריים של זה מתווספות חריקות בתחום המשפחתי והבינאישי, נשארות תגובותיו של מארטי בתחום האימפוטנטי של הרהורים, של הערות אגב מהוססות ושל הטפות מתפתלות ורצופות התנצלויות. משמגיב המעביד בתהלהמות ובשחצנות על הערותיו הנבונות של מארטי הוא נסוג, בדרך כלל, ומתקפל אל שתיקה רוויה בחרטה. בהמשך מסתבכים העניינים ללא תקנה: יושבי הוילה שוב אינם זוכים לאשראי מאת ספקיהם, זרמים של כאב ושל זעם פורצים אל מעל פני השטח ומצדד החיים נמצא על סיפה של התפוררות מוחלטת. גם אז אין מארטי עושה את הדבר הצפוי מכל: קם ומסתלק, מבין שתי האפשרויות המתבקשות מהתממשות של אסונות צפויים: התרחקות ממקום הפגיעה או קבלת הדין, בחר מארטי באחרון. יתרה מזאת: כשלונו הטוטאלי של מעבידו אינו גורם לו לשנות את דרכו האישית ולצאת מן העמדה המתגוננת-פאסיבית שבסימנה עמדו כל חייו עד כה, וגם כשהוא עוזב לבסוף את הוילה, בעת ההתמטטות הסופית, אין לו כל מסקנה פרטית שתיעד על שינוי בתפיסת העולם שלו או על כך שבעתיד יבחר להתנהג באופן שונה. הפרשנות המקובלת "עוזר לכל עת" מתרכזת בזיקה שיש לעלילת הספר על חייו הפרטיים של כותבו, זיקה הזוכה לפירוט באחרית הדבר, פרי עטה של המתרגמת. גם ואלזר, מתברר, היה שכיר בשירותו של מהנדס-מציא וחי עם משפחתו בוילה ששמה כשם הוילה שברומאן. היסוד הספקני שבו מתאפיינות הן כתיבתו והן דמותו של

אמנון ז'קונט

המשך בעמ' 13

איזו מלחמה זאת?

ראובן מירן: התוכי שתק פעמיים; זכ"ם; עמודים לספרות עברית; 1987; 169 עמ'

ראובן מירן. רומן ראשון אחרי ספרים אחרים: "לילה על העיר" (נובלה). "בהרים בפנים הארץ" (סיפורים). "הגבעות המערביות" (סיפורים). "ציפור עופרת".

ראובן מירן. רומן ראשון. רומן שמספר סיפור מענין. לפעמים בכיקות הספרות, מענין נשמע כמו מילה גסה. מענין - לא חשוב. מענין - שטחי. מענין - מיושן. מענין - עלילה. שייך לסיפורי מתח. לא רלוונטי.

התוכי שתק פעמיים. רומן שמספר על מלחמה.

איזו מלחמה זאת?

על העטיפה האחרית של הספר - "העלילה עצמה מתרחשת בשנות השמונים שלנו, ברקע מלחמת לבנון". כך בפירושו. בספר אין לכך שחר.

איזו מלחמה זאת?

"הצעירים אמרו: המלחמה לא תפרוץ. לפחות לא עכשיו. הדרומי לא מוכן. המזרחי מהסס. הצפוני חושש לצאת לבד ממאורתו. הדוב האדום מסובך. האח הגדול רוצה שקט. אין איפוא כל סיבה לדאגה".

איזו מלחמה זאת?

"היה זה השבוע האחרון לפני המלחמה, אבל זאת איש לא יכול היה לדעת. היו שידעו שהמלחמה אכן תפרוץ. אחרים, מעטים מאוד, אולי ידעו איך ומתי תחיל, אבל איש מהם לא יכול היה לדעת איך ומתי תסתיים".

כך זה לאורך כל הספר. הרשימה הקצרה שעל גבי העטיפה מטעה. לאורך 169 דפים בהירים מחפש נימרוד, עיתונאי של שבועון בינלאומי, אחר המלחמה שתבוא, במסעות לאירופה, בשיחות עם ראשי הדסק המדיני, בפגישות חשאיות עם בנקאי שווייצרי יודע דבר, הכל באווירה סתורה, בלתי ברורה.

איזו מלחמה זאת?

אף שם אינו מוזכר. אף מדינה אינה מדינה באמת. המלחמה סתם. אולי היתה, אולי עוד תהיה. צריך לקרוא את כל הספר כדי להבין שעל העטיפה היה משהו שהיטעה במכוון. למה? ליצור איזה עוגן אקטואלי. כאילו שזה חסר.

חזון המלחמה של 67 היה הכותל האסתיאי, חזון המלחמה הכפויה היה אפריקה. איזו מלחמה זאת, לעזאזל? ראובן מירן כתב על כל מלחמה. לא חשוב לו איזו. הוא חי כמונו את המלחמה האחת שתמיד היא המלחמה. אין סוף למלחמה הזאת, שהיתה, שתבוא, שאולי לא תבוא.

"משהו מוזר קרה לה לרוז כשבוע לפני שפרצה המלחמה". הכל התחיל אז, שבוע לפני המלחמה. הכל תמיד מתחיל שבוע לפני המלחמה. הכל גם נגמר שם, באותם

ימים. שבוע לפני המלחמה. ראובן מירן. גם בו חצבה המלחמה פצע שצריך לפעמים לפתוח. חוטי מוגלה זולגים וצריך לנגב. הוא לא היחיד. היו עוד כאלה שהמלחמה נגעה בפצע שלהם, פתחה אותו, את כל הדם הנשפך אספו אל תוך כרכי ספר. יצקו אותם במילים. דם וכאב ומבוכה. חברה מתייסרת. מנגבת את אגלי הדם כמו זיעה, ממתינה ליום הבא.

ראובן מירן המתין. ספג את הכאב. ספג את העצב, ניסה לגעת באיזור המפורז שבו אובדת הערגה. איש ואישה על סף החמלה. המלחמה תמונת רקע, רק רקע.

"משהו מוזר קרה לה לרוז שבוע לפני שפרצה המלחמה. התוכי האפריקאי הזקן היה הראשון שהבחין בכך אבל שמר את הדבר בליבו". התוכי שתק פעמיים.

ראובן מירן

ציפור צבעונית, שהגיעה בתוך כלוב מאפריקה. מנזה. מנזה מוזרה.

התוכי שתק פעמיים. ראובן מירן ישב עשרים וששה ימים באי מזרח תיכוני וכתב ספר. רומן חדש. איש שאינו רוצה שיצלמו אותו, איש שאינו רוצה שיראינו אותו, כתב ספר על תוכי - ציפור חכמה יושבת ומביטה. המצאה לא חדשה, היו לפניו, אבל זהו תוכי שלו חכם, דמות בשר ודם. במקום שהדם והבשר הפקר, התוכי בנוצותיו, בהדרו, בחיוך אירוני העובר במחשבותיו, מצליח לפעמים להגיע ולגעת.

מירן כותב על שלושה אנשים ותוכי: בעל ואישה וחייל שהופיע פתאום. והתוכי ששתק פעמיים. והכל, החייל ושתיקת התוכי ובני הזוג ועמק יזרעאל, הכל לפני המלחמה שעוד לא התחילה. כך גם בסוף הספר. עדיין לפני המלחמה, כאילו הזמן לא עבר, ממשיכה להזקק, תפרוץ בעוד ימים אחדים, בעוד שבוע. תמיד בעוד שבוע. תמיד.

היתה? תהיה? אולי כפי שלא היתה, גם לא תהיה?

הזמן והמלחמה. ראובן מירן משחק בהם. מזכיר ציורים של א.ק. אשר. זמן מתערכב בתוך זמן ומה שנראה כאילו זו, עומד באותו מקום ובינתיים הרמויות משחקות. חיות את הזמן ואת המלחמה האישית שלהן.

ראובן מירן מזיז הרים, מזיז נוף. יוצר תחושה של הזיה שבה הנוף של עמק יזרעאל הופך לגיבור נוסף. מזכיר את עמוס עוז. אפשר לרגע להתמכר לריח ההזיה שכא מן המילים. "רוז ישבה על המרפסת מול ההר, צלילי שקיעת האלים של הגרמני המטורף התעופפו מתוך הבית הגדול והריק אל הצוקים והתנגשו בהם בכח רב. נשרים התעופפו מראש ההר לקראת הצלילים אבל לא יכלו להם. הצלילים גברו. סלעים החלו להתדרדר במדרון, דוהרים לעבר הבית."

הזיה של רוז. אישה החיה לכדה בעמק יזרעאל בבית שבו תוכי אפריקאי זקן וחכם וממתינה יחד עימו לבעלה.

ההזיה של רוז. ההזיה לצליליו של ווגנר מרעידה את כל גייסות הנוף הצרים עליה מסביב. הזיה של רוז. הזיה גדולה. מלחמה גדולה.

לאיזה מלחמה ממתינה רוז? רוז ונימרוד. איש ואשה. מלחמה מסוג אחר.

איש ואישה ועקרות. מלחמה. איכשהו, מלחמה ועקרות מצטרפים יפה, נכונים זה לזה, כמו רוז ונימרוד.

"רוז היתה בת שלושים ושש וידעה רק אושר דליל ורגעי. את התוכי קיבלה במתנה ליום הולדתה. נימרוד הביא לה אותו ואמר: "קחי, שיהיה לך סוף-סוף מישהו שיבין אותך באמת".

שלושים ושש שנים, אישה בשלה. היא אומרת לו: "אני רוצה ילד" והוא נותן לה תוכי אפריקאי. תוכי זקן במקום ילד לשני ישראלים באמצע החיים שבוע לפני המלחמה.

עקרות - סוף. אין מוצא. ניוון. דקדנס. פחד.

עקרות - שממה. מקום שבו אפילו במלחמה לא תמצא תקווה.

העקרות כמו ההרים הסוגרים על רוז. כמו נימרוד העיתונאי, שרץ כל הזמן אחרי המלחמה שלא תגיע, כמו התוכי שרק מקשיב וחושב ואינו אומר אפילו דבר אחד של טעם. תוכי חכם. שחי כמו תוכי, מדבר כמו תוכי ורק חושב כמו איש חכם. ורק חושב, תוכי זקן היושב תוך כלוב, הוא יכול לעשות משהו ואינו עושה דבר. עקרות.

התוכי הזקן, לימבו, מכיר את העקרות. אינו מתרגש ממנה. הוא לבד. זקן לבד. אפריקאי רק על-פי מוצאו, אינו קשור, תלוש מהארמה, הוא עם חוכמתו בתוך הכלוב הנייד. חכם כדי לדעת שלא לומר דבר. ממילא איש לא ישמע אותו.

"אני רוצה ללדת אבל אני לא יכולה להרות" אומרת רוז. היא שכבה על גבה ועישנה. יונתן (זה היה שמו של החייל) ניקה באיטיות את נישקו. "איך את יודעת?" "נבדקנו" אמרה רוז. "זה מה שאמרו הרופאים בעפולה".

יונתן, זה היה שמו של החייל. אלוהים נתן את החייל, אחרת איך הגיע? ולמה הגיע? אלוהים נתן את החייל, מירן לא אומר אלוהים במפורש. רק שמו של החייל מסגיר. "אני יעשה לך ילד" אמר יונתן "הו רוז, רוז" פניו להטו. סיפור פשוט.

נימרוד עיתונאי עייף, משחר אחר פני המלחמה כמו אחרי אהובה, רוז ממתינה לו, באחת הגיחות שהוא עושה אל הבית שבועמק, הוא מביא לה תוכי שתקן ומסתלק לו, להמשיך ולדלוק אחר המלחמה ואז מגיע החייל יונתן.

סיפור אהבה.

"יום אחד במערה קטנה על ראש ההר, ענד יונתן טבעת כסף לאצבעה. קודם לכן ביקש ממנה לעצום את עיניה.

היא פקחה את עיניה ושאלה "אתה מקדש אותי?" הטבעת התאימה לאצבעה כאילו נוצקה סביבה. יונתן צחק במבוכה והיא נשקה על מצחו היבש. הם אהבו לאט וברכות" סיפור אהבה. סיפור פשוט. רומנטי. זוג במצוקה. גבר צעיר, חייל, מגיע, רומן סוער בין החייל ובין האישה, אחר כך קורעים אותו ממנה, הגייסות הנעים אל המלחמה. רוז ונימרוד נשארים זה מול זה.

"ידעת שהגלים הכי קצרים יכולים לקלוט את התחנות הכי רחוקות?" שאלה רוז את נימרוד, עת חיבקה אותו ונשקה לו על שפתיו. היא לא תשכת שנימרוד נרתע לרגע ושאל "בשביל מה זה טוב?" אבל אחר כך הודה לה בנשיקה. רק לתוכי השותק סיפרה רוז "יש לי ילד לימבו, אתה שומע?" הילד של החייל יונתן, כמוכן.

התוכי שתק פעמיים. סיפור שהתארך לכדי רומן, סגור בתוך פרקים קצרים. עובד לפעמים כמו סיפור מתח. סיפור עלילה מענין לקריאה. משאיר לפעמים תחושה שהתארך קצת מעל למידה.

ענין המרדף המייגע אחרי המלחמה, המפגשים עם הבנקאי. עם ראש הדסק המדיני. תהיה או לא תהיה מלחמה, הענין הזה תופס כמעט שלישי ספר. אחרי כמה עמודים מבינים את הפרינציפ.

תוכי שתקן. תוכי מעורר סקרנות. מעורר תיאבון. דמות זקן רב חוכמה, אירוני מחייך אל החיים נוגה. מחייך. עצוב. מחייך. יודע הכל. שוב מחייך. לעצמו. לעצמו. רק לעצמו.

רעיון יפה! יש נטיה של הקורא, להתמכר לתוכי, החל מן המפגש הראשון. אחר כך מסתבר: -זה תוכי המתקשה לחרוג מגדר הרעיון. הוא סגור בתוך מחשבותיו, שאינן פורצות אל התחום, שבו הדמות הספרותית חיה ומדברת מתוך חייה.

חבל ראובן מירן. חבל להפוך רעיון יפה לגימיק. התוכי לא ימריא לשום מקום, (אולי כמו כולנו בארץ המלחמות) התוכי שאר שם, בביתה של רוז, יחזור כמו תוכי אחרי מילים ששמע. יחשוב מחשבות סגורות, בלי קשר.

חבל, כמעט ואפשר היה להאמין לתוכי כמעט.

ובכל זאת סיפור מענין, גם אם קצת ראשוני, אולי ברומן הבא ראובן מירן לא ישתוק אפילו פעם. ובינתיים צריך לעשות מי שברך לספר הזה. ספר שנכתב בהנף קולמוס, בלהט שאינו מסרס את המילים. ספר שנקרא בלילה אחד. ספר על מלחמה.

י. בן אלה

מיפאן

"אל פיסגת הפוג'יסון"; מבחר שירי הייקו; ומבואות, על פי ספרו של הרולד ג. הנדרסון (באנגלית); תרגום ועריכה: יהודית כפרי, מלווה איוורים יפאניים; ספרית פועלים; 1987; 90 עמ'.

יהודית כפרי

פטריוט יפאני וביקש לשמור על מקוריות ושרשים. דוגמה זו מוליכה אותנו אל הערה נוספת. כשקוראים קובץ אחד מבחר שירים מסוג אחד, שנכתבו בידי משוררים רבים במשך חמש-מאות שנה, מתברר כמה קרובים הסגנונות, הרבה יותר משנראו בודאי בזמנם, כאשר חלו המהפכות ומהפכות-הנגד בין הדורות והמשוררים.

אישור בעזרת דוגמה מן המאה ה-19 (בהשוואה לזו מהמאה ה-17):
שאלו את הרוח:
איזה עלה
הוא הבא בתור?
הנוסח העברי של יהודית כפרי נעים לקריאה. אשר לנאמנות למקור, יש לסמוך על יואל הפמן, פרופסור לתרבות יפאן, שעבר על התרגום. תוך השוואתו למקור היפאני ולתרגום האנגלי.

ש. אלונים

במקום רשימת ביקורת

יהודית הנדל: ליד כפרים שקטים; סימן קריאה הקיבוץ המאוחד; 102 עמ'; 1987.

"הנסיעה שלי לפולין התחילה באופן מאד מקרי" - כך פתחה יהודית הנדל את שיחות המסע שלה ברדיו. בקול יומיומי, מהוסס-חוזר-אל-עצמו, כמו מהרהר וזוכר תוך-כדי דיבור, כמו היינו - כל אחד מהמאזינים, יידיים, המצויים לידה, שבמחיצתם נוח לה להתלבט, להתחלק ברשמים. טון שיחתי בלתי-אמצעי זה, נשמר באופן מהותי גם בכתיבתה של הנדל, בספר המאגד את שיחות הרדיו האמורות.

וכמו בדברים המשודרים, כך אף בכתובים, נאצלים מתוך ביקורים הנטורים לכאורה זה ליד זה בתפוזות של מראות ואסוציאציות; תמונות-מגע חושיות עזות מבע. ומבין קטעי הסיפורים, הזכרונות ושרטוטי הנופים המוגשים במעין גמגום נכון אנט-דרמטי, עולה הדרמה, ומתעצבת מצבה להוויית חיים ומוות ששום תאור צעקני-שירי אינו יכול לה.

כוחה הציורי הייחודי של הנדל מוכר לנו מספריה הקודמים. גם כשתארה את עבודתו של בעלה, הצייר מאירוביץ, ב"כוח האתר", ניתן היה לראות, בין השיטין, את הקולות, על כל גווני הצבע, ובוהק האור וריטוטי

הצל שבהם וסביבם. באותו מכתול מלים נוגע-לא-נוגע, השתמשה גם כאן, בסיוורה ברחובות ורשה השחורים-ריקים, במכרות המלח של וילצ'קה, בכפרים הקטנים שופעי הפרחים ולבני התריסים שבדרך לטרבליניקה. ובין משיכות הצבע - כתמי הסיפורים העולים מזמנים אחרים, שהם בעצם זמן הביקור הזה, משום שהזמן קפא בפולין מאז ועד היום, בספרה של הנדל. סיפור קרובת המשפחה העליזה ביום שצועקת משנתה בכל לילה, וסיפורה של האשה שלא הצטרפה לביקור במכרות-המלח, וסיפוריהם של "האנשים האמיתיים". הכל בנגיעות. בלי יומרה להקיף את הכאב, את האסון. ודווקא משום-כך, נשאב הקורא פנימה והופך כמעט מיידית למעורב.

פולין של הנדל היא בית-עולם שקפא על עומדו מאז נשמדה החיות היהודית שהיתה בו: "זה פתאום מכה בפנים, ואי-אפשר להשתחרר מזה לרגע אחד... שווארשה היא בלי יהודים, פולין בלי יהודים... פולין היא למעשה בית-קברות יהודי אחד גדול, ארץ המתים של היהדות... ומור... הרי ווארשה נהרסה כולה, הופצה ונהרסה

יהודית הנדל

עד היסוד, בית אחרי בית, רחוב אחרי רחוב, היתה לתל תרבות. אחד המקומות הבודדים ששרדו, שלא נהרסו, הוא בית-הקברות היהודי הישן... שרטטתי שם ימים כמו במקום חי של תולדות היהודים" (עמ' 33, 32).

תחושה אבסורדית זו שהמוות הוא רוח-חיים היחידה המהלכת על-פני ארץ החורף אותה מתארת הנדל, עולה מכל עמודי הספר. מעין מצבת ענק שאינה דוממת, אלא בחרכיה זעים בלי הפסקה זכרי החיוניות. החום, הכאב, העדנה של אלף שנות. וזולת זה - מאומה. אין מה לנסוע לקרוסנו, אין מה לנסוע לקלושין. אין מה לנסוע לקראסניסטאו. בכל אלה - ריקות. חלל. כלום. המהות האחת הממשיכה לתסוס ולחלחל היא זו של הקברים - הישנים, הפרטיים, נושאי הכתובות, והציבוריים, וזועי אפר המליונים.

ואני מניחה שניתן היה לכתוב, ובוודאי עוד יכתוב על דרך העיצוב הספרותית של ספר זה. על הקצב החזור-מהדהד של המלים ההופך את הדברים לבעלי איכות שירית. על פערי השתיקות. על ההתבוננות והמניה של

הפרטים הקטנים - פרט לפרט לפרט. על התפענחות הקשרים האסוציאטיביים וכו'. וכו'. לטעמי לא בזה עיקרה של האמירה הפעם. לגבי היווה ספר-שיחות זה נקודת-מהפך ביחס להווייה המתוארת בו. בשבילי קיימת כיום פולין שלפני שמיעתה-קריאתה של הנדל, ופולין שאחריה. זו שיהדותה המתה רוחשת בלי הפסקה בחללה החורפית, ושעוררה בי צורך והשתייכות כמו-גנטית עלומה לעבר שלא היה לי כל חלק ממשי בו. מעין חובת-רצון להיות אתם שם. בנינים. "כמו איזה ילדות שלפני הילדות, ילדות הורים וילדי-ההורים והוריי-ההורים, ומשהו שאין לו שם, אין לו מלה, ואולי אפילו אין לו מושג, אבל הוא מוחשי, חזק, טוטאלי". (עמ' 51).

קראתי בעתון כלשהו על הצעה לשלוח את יהודית למטרת כתיבה דומה שוב. הפעם לרוסיה. כולי תקווה שלא יהפכו אותה לסופרת מסעות. ולא שעיני צרה חס וחלילה במסעותיה. כוחו של מסר כזה בחד-פעמיותו. בהעלתו קטע חיים שאין לו דומה. בכך שאין זו ספרות במובנה הרגיל. שאין אלה רשמי ביקור במובנם הרגיל. כולי תקווה.

עמלה עינת

אורה לוטן

מותו של משורר

בְּהַר הַצֹּפִים הַתְּהַלֵּף בְּפִית
עַל הַגְּגוֹת הָאֵלֶּה,
בְּפְרוֹדוֹרִים, בְּמִבּוֹךְ,
וְאִם לֹא רָחַק מִדֵּי עֲדִין
מִבְּטוּ מִפְּנֵה אֵל מְרָאָה
הָאוֹר כְּגוֹנֵי אוֹר נֶרְדָּם
עַל הַמְדַבֵּר הַמְכַסֵּם
בְּעֶרְסָלִים שֶׁל חֶם, אַחֲזוּ
בְּלִהַט הַמְלִיחוֹת שֶׁל יָם הַמָּוֶת.
מִגְבֵּה הַמַּסַּע שֶׁמְהַלְכִים בוֹ
לִפְגֵּשׁ אֶת פְּנֵי הַנֶּצַח
אוּ פְּנֵי הַשְּׂכָחָה, הָאֵם
מִבְּחֵץ עֲדִין בְּכַרְטִים,
עֵץ זֵית מְאֹפִיר עַל הַגְּבְעוֹת
חֲמוֹר עֲמוֹס וְאִישׁ נִשְׂרָף אַחֲרֵי
בְּאוֹלָם הַהֶתְפַּנְסוּת סָבִיב לְתַמּוּנָה
מִצְטוּפְפִים הַכְּתִלִים
אוֹחֲזִים בְּשׁוּלֵי שִׁירָיו
בְּכַקְוִים לְדַמּוֹתוֹ. אַחַר כֵּן
הַדּוּמָה מוֹפְרָת, עוֹלָם
אִישִׁים הַדְרִי חֲכָמָה נֹדַעַת
לְתַת צִדָּה לְזִכְרוֹן.
אֵף הַמְשׁוֹרֵר, מִגְבֵּה הַמַּסַּע
שׁוֹמֵעַ אֶת בְּכֵי הַצִּפּוֹר,
סוֹד לַחַשׁ בְּתַפְלַת אִשָּׁה
בְּרַכַּת פְּרִידָה לְדָרְךְ.
עֲמוֹס בִּלְוֵדֵי הַרוּחַ אֲשֶׁר
יִלְדָה לוֹ אֵימַת הַפְּלִיזִין
הוּא מְתַרְחֵק עֲלֵשׁוֹ מִכְּנֵי הָאֵהָבָה
וְרַק שִׁירָיו, הַיְרוּשָׁה.

פועלים בשבילי - זה חשבון עיקרי

**כי אני מקבלת
ריבית זכות יומית
כבר מהשקל הראשון
ועד 5,000 שקל**

בחשבון ה"עו"ש סופר רווחי" שלי בבנק הפועלים אני נהנית מריבית יומית של 7% לשנה על כל יתרת זכות שיש לי בחשבון - החל מהשקל הראשון ועד לסכום של 5,000 ש"ח! זה כדאי לי, כי אני יודעת שגם כשיש לי יתרות זכות קטנות בחשבון העו"ש וגם כשמצטברים סכומים גדולים - הכסף שלי עובד בשבילי.

וזה לא הכל. אני נהנית גם ממשיכת יתר בסכומים גבוהים במיוחד, כלי לשלם ריבית חריגה. יש לי פטור מלא מעמלות ניהול על כל פעולות החסכון וההשקעה שלי, ואני גם זכאית לכרטיס "ישראלרט" מיוחד לתקופה של שנתיים ב-50% הנחה. עבור כל היתרונות האלה אני משלמת עמלה חודשית של 1.75 ש"ח בלבד.

יש לי חשבון גם בבנק אחר... אבל פועלים עבורי זה החשבון העיקרי, כי רק בנק גדול כמו בנק הפועלים יכול לתת לי שרותי בנקאות מתקדמת ברמה שאני דורשת.

בוא גם אתה לנהל את החשבון העיקרי שלך בבנק הפועלים ותראה איך פועלים טוב יותר, בשבילך.

בוא ותראה איך פועלים טוב יותר

בנק הפועלים

הצלה מן השואה

נתן גרוס: מי אתה אדון גרימק?; מורשת וספרית פועלים בשיתוף עם ארגון יוצאי קראקוב; עטיפה: יוסף באו; 1986; 232 עמ'.

נתן גרוס

המושג הייחודי והמוזעזע - "שואה", מתקשר בדרך-כלל באופן ישיר להשמדה ולמשרפות הגאזים, שבהן ניספו מיליונים יהודים על אדמת פולין. אבל לשואה יש איך-סוף של גילויים, ההשמדה היתה האיום שבהם, אך לצידה היו עינויים, רדיפות, השפלות, הרעבה ועוד ועוד. אין סוף של מקרים וגורלות נחתכו בשואה ועם כל הדמיון, אין מקרה דומה לרעהו. וגם פרשיות ההצלה מן השואה הן חלק ממנה.

לכן רבים כלי-כך ספרי-העדות וכל אחד דומה ושונה, כי הרוצחים חיפשו בלי סוף דרכים להתעלל בקורבנותיהם ועל-כן אין סוף למקרים ולפרשות. נתן גרוס, שנודע אצלנו בעיקר כאיש קולנוע, - במאי סרטים ומבקר-קולנוע - הוא ביסודו גם איש-העט, ועתה, שנים ארוכות אחרי המלחמה, העלה על הכתב את פרשת הצלתו שלו ושל בני משפחתו, ובראש האם רבת-התוויה, מצפורני הנאצים והפולנים. הוא מדגיש כי הצלה זו התאפשרה תודות לאנשי רצון טוב ש"הושיטו יד ליהודים הנרדפים".

סיפור הצלה זה עיקרו בנוי על השימוש כנשק העורמה נגד האלימות, האכזריות והעורמה שמנגד. והעורמה במקרה זה - העמדת-פנים. משפחת גרוס רכשה לה ניירות אריים והם "שיחקו" במשך שנים אחדות במלחמה את התפקיד הקשה והמסוכן של פולנים מבטן ומלידה, וזאת בעיקר בווארשה. הם לא היו, כמובן, היחידים שנקטו כנשק העורמה כתגובה על הפעולה השיטתית של הנאצים, שפולנים רבים סייעו לה, לגלות ולחסל את היהודים. אבל גרוס, ששמו נתחלף לגרימק, ובני משפחתו הצליחו במאבקם.

לתיאור פרטי הפרטים של האירועים, קטנים ומכריעים, שעברו עליהם בנדודים, ובעיקר בווארשה, מוקדשים דפי-הזכרונות של נתן גרוס. מבחינה זו, ספר מעין זה, שאין בו כמעט תיאורי זוועה אכזריים, והמתאר הווי שבשולי-ההשמדה, יהיה קל לקליטה לאנשים, ובעיקר לצעירים, שמחקשים אולי לעכל את זוויות השואה הקשות, ועל כן מתרחקים מהם כליל. יתר על כן: נתן גרוס בחר לתאר את מה שעבר עליו בעט קל, ולא במקרה בא כראש כל פרק תיאור תוכנו בנוסח סיפורי-העלילה וכן אין זה מקרה שיש לא מעט הומור בספר. זהו סוג הומור הגרדום, אך עס-זאת יש בו, לפי הרגשתי, גם משהו מן החיוך העצור של מי שהצליח להשתמש בהצלחה כנשק-העורמה. הקורא יצא נשכר מכתובה קלה זו על עניינים כבדים, עניינים של חיים ומות, שהרי ברקע קיימים, מבלי שנראים, לאורך כל הספר מעשי-הזוויעה. לדוגמה, תיאור אחת הנשים המצילות: "היה זה יצור ממין נקבה, מלוכלך, גבוה, בעל צוואר

ארוך ושיניים של סוס, שדיבר פולנית בעגת העיר העתיקה של ווארשה" (עמ' 107). בתוך הפחדים והסכנות, התרשמות קצת היתולית מפרטים, שבצמם היו צריכים להיות בלתי-חשובים ואפילו לא נזכרים כלל. נתן גרוס מספר סיפור אישי אנושי כואב מבלי להתעלם, כאמור, מצידו המשעשע. פה ושם הוא גם מסיק מסקנות. אחת מהן: "מצאתי את הנקודה האנושית בלבה של המפלצת". הוא למד זאת ממורהו בקראקוב: "כל אדם הוא יצור טוב מיסודו ואפילו אצל הפרושע הגדול ביותר אפשר למצוא נקודה אנושית" (עמ' 126). מסקנה זו טבעית בודאי לגבי אדם שמעיד על עצמו: "נתמזל מזלי ותמיד הצלחתי ומצאתי - ולכן יצאתי חי מן התופת". אבל לרבים, רבים יותר לא האיר המזל, והם לא מצאו נקודה אנושית במפלצת, ואכן - אינם עוד.

כאיש-עט מספר גרוס הרבה גם על גורלם של ניירותיו בתוך כל אימי הסכנות והמצבים הרדמטיים. היסטוריים שהיו: גרוס-גרימק חי כארי בווארשה והנה לפתע הגיעה "השמועה שהיהודים מתגוננים, היהודים לוחמים" (עמ' 117). כך קלטו הארים" המדומים שיכלו לשמוח רק בסתר ליבם את פרוץ מרד גיטו ווארשה על-מנת שלא תתגלה שמחתם לפולנים, ותגלה את זהותם ותחררן את גורלם. גרוס מתאר איך חגגו באותה עת הפולנים את חג הפסחא ו"הקהל הרב בא לשמוח כמימים ימימה" בלונה-פארק עליו. "זוגות צעירים בבגדי-חג ססגוניים עלו בנדרות השמימה - וברקע בער הגיטו. עיני ראו זאת ולבי זב דם" (עמ' 119). גרוס מביא קטע משיר של המשורר הפולני מילוש, המתאר תמונה זו, שיש בה עדות על היחס האמיתי של רוב הפולנים ליהודים ולגורלם.

סיפורו של נתן גרוס הוא סיפור של הצלחה. בני-המשפחה הצליחו לשרוד ולעבור את ימי-המלחמה בשלום, לחזור אל זהותם היהודית, ולהגיע לבסוף לישראל.

כאמור, אין-סוף פנים לה לשואה. ■ ש. אלונים

קללת האנטישמיות

יעקב כ"ץ: "שנאת ישראל - משנאת הדת לשלילת הגזע"; עם עובד; 378 עמ'.

אם ישנו עדיין מי שמפקפק אם קיימת מסורת בת אלפי שנים של שנאת יהודים - ויש כאלה במזרח ובמערב - בא היסטוריון ותיק באוניברסיטה העברית ובמחקר מתועד היטב מגולל את תולדותיה של תופעה ייחודית זו. במרכז מחקרו עומד הנעשה במאות ה-18 וה-19 בצרפת, בגרמניה ובאוסטריה-הונגריה, הארצות שיהודיהן עברו את תהליך האמנציפציה. כמחצית התקופה הנדונה התגוררו בתחום זה כעשרים וחמישה אחוזים מיהודי העולם, רובם בחלקי פולין שסופחו לקיסרות ההאבסבורגית ולפרוסיה. ערב עליית הנאצים לשלטון, בעקבות שינויים בגבולות ותנועות הגירה, ירד חלקם של היהודים במרחב זה לשלושה-עשר אחוזים מיהודי העולם. עיקרו של ספר זה טמון בשמו - "החלפת תוכנה התיאולוגי (של שנת ישראל) ביסודות רציונליים כביכול" (עמ' 217), וניסיון לענות על השאלה כיצד יכלה הסתה אנטי-יהודית לחזור ולהיאחז בדמיונים שנראו כאילו בטלו ועברו מהעולם בתקופה שבה האמנציפציה הפכה לעובדה. פרופסור כ"ץ דן בגלגולה של שנאת ישראל ובגלגול דמיוניו של היהודי בעיני הלא-יהודי מאלכסנדריה ההלניסטית והאימפריה הרומית, דרך אירופה הנוצרית לאירופה "החילונית" ולשנאת ישראל המלווה בנימוקים גזעניים - האנטישמיות בסוף המאה התשע-עשרה. הוא מדגיש את הגורמים השונים בזמן ובמקום שהביאו לשנאת-ישראל ולאנטישמיות. "אמנם חשוב לדעת מניין נשאבו הדעות, שבאו לביטוי באידאולוגיות האנטישמיות, כיצד נתגלגלו ממקור למקור, מי הושפע ממי וכו'. אולם חשיבות גדולה מזו יש לשאלה מה היו המניעים הסוציאליים והמסורתיות הפוליטיות שהמריצו את נושאי הרעיונות להיזקק להם" (עמ' 14; ההדגשות שלנו - א.פ. ו.ו.). רק חבל שבסיס חומרי זה לא הואר במידה הראויה. גורמים שונים הביאו לשנאת-ישראל.

סדר * מסקנות חתומה * פיתוח רעיונות * איור * ארצות * תערוכות * אנימציה ועוד * * * * * שלמה המלך 103 סלפון 03-240818

בנציון נתניהו, בערך "אנטישמיות" באנציקלופדיה העברית, מונה שלושה: שנאת השוּנָה, שנאת החלש, שנאת הזר - the dislike of the unlike. אך ניתן להצביע על שנאת-ישראל במקומות ובזמנים בהם דימויו של היהודי בעיני הלא-יהודי לא היה "חלש" כלל וכלל. דימויו של היהודי בחברה הנוצרית היה דימוני-שטני דימויו של רוטשילד היה - שליט העולם. מתבוללים, במיוחד אלה מהם שהתנצרו כצעד נוסף לטמיעה מוחלטת, "הלא-שונים", היו מוקד לשנאה בעוצמה רבה משומרי המסורת בלבד, במקצוע, בנימוסים, באזור מגורים, הנאצים כללו במסגרת היהדות את אלה שפרשו ממנה מזה שלושה דורות, "הלא-שונים ולא-זרים".

שנאת-ישראל היתה קיימת באזורים ובמדינות שיהודים לא התגוררו בהם, דוגמת רוסיה הצארית טרם חלוקת פולין, איבת הכנסיה כלפי דת, מתחרה, קביעת מעמדה הנחות של היהדות וכניית דימויים שטניים היו מקור מרכזי לשנאת-ישראל. דימויים אלה עברו מדור לדור, מארצות בהן היתה קיימת נוכחות יהודית לארצות בהן לא היתה קיימת. פרופסור כ"ץ מייחס חשיבות מרכזית לנצרות כניצור המעביר את שנאת-ישראל פרי יצירתה העצמית ופרי יצירת קודמיה. דימויים ונימוקים שמוצאם בעולם הנוצרי קיבלו ביטוי חדש באוצר המושגים החילוני. קשה למחות מסורת בת אלף ושבע מאות שנים.

ההתבדלות החברתית היהודית היתה מעשה קבע ברוח הניסטורי מימי קדם ועד ימינו. על כך מעיד פרופסור כ"ץ: "תפיסה כזאת היתה נראית כאחת הטענות המרכזיות של האנטישמים - שהיהודים חברה בפני עצמה... דחייה רגשית ומוחלטת של כל טענות האנטישמים עלולה לעוות את המציאות ההיסטורית; שהרי המשך קיומה של החברה היהודית כקבוצה בעלת מבנה וחיתוב משלה אף לאחר האמנציפציה היא עובדה" (עמ' 217). עובדה זו, גם היא מהווה מסביר חלקי בלבד, די אם נזכיר את אשר נכתב לעיל אודות אותן ארצות בהן היתה קיימת אנטישמיות בלא נוכחות פיזית של יהודים; היחס ליהודים שהשתלבו בחברה האירופית וקיומה של מערכה חברתית מקבילה של יהודים "משולבים".

מערכת היחסים הכלכלית-חברתית היא הגורם האחרון למניין זה; ניגודים אמיתיים ומדומים בין היהודים והלא-יהודים על רקע כלכלי. ככל ההסברים לתופעת האנטישמיות גם הסבר זה חלקי בלבד. דימויו של היהודי כמייצג הקאפיטליזם העולה, הממון והמסחר - סטריאוטיפ זה המשך מורשת ימי הביניים מתעלם מהדיפרנציאציה המעמדית של היהודים באירופה. במקביל לבעלי הון ויזמים היו יהודים שעסקו במקצועות חופשיים, פועלים וסתם חסרי-כח. האחרונים בלטו כתחנה המושב. מרכזיותם של היהודים בגרמניה בהקמת בתי כולבו פגעה בסוחרים היהודיים הקטנים ככסוחרים הלא-יהודיים. הנסיון לסגור בפני היהודים תחומי עיסוק הביא

אהוד פאפוריש יעקב זילבר

גבורה יהודית במיגור הנאציזם

אהרון אברמוביץ: "המלחמה המכרעת - יהודי ברה"מ כמערכה נגד הנאציזם"; הוצ' ספרית פועלים, מורשת; 1986.

בשנים הראשונות לאחר סיום מלחמת העולם השנייה היה נהוג בימי זיכרון להעלות על נס שואה וגבורה גם יחד, או כפי שנאמר אז: השואה והמרד. היה זה נסיון להעלות את הגבורה - ההתנגדות לצורך הנאצי ולהתעלם מן הפרובלמטיקה של החיים והמוות בבלגיה האחרת, להעביר ביקורת, ולו ברמז, על אלה שלא השתתפו באופן פעיל בהתנגדות. כך כתב, למשל י. נודד (יצחק שדה):

"יש הבדל יסודי בין רוחם של לוחמי הגיטאות ופרטיזנים יהודים ובין רוחם של אלה שלא נעזר בהם יצר ההתנגדות."

"אבל התוצאות? גם התוצאות היו שונות. אלה שנלחמו גם הצילו את מה שניתן להציל". ("מסביב למדרה", תש"ן). בשנה האחרונה הדיגישו את זיכרון השואה והמעיסו בזיכרון המרד וההתנגדות. הסרט "שואה", משפט דמאניוק, העלו את זיכרון השואה מעבר לפורמאלי, כמתבטא בעצרות ובמוספים ביום הזיכרון. הסרט "שואה" איפשר לקהל הרחב להכיר ולהבין, ולו במעט, את החיים והמוות בתקופת השואה בכלל ובמחנות ההשמדה בפרט.

אך השואה והגבורה, השואה וההתנגדות, הם צמד בלתי נפרד. מן הדין לחזור ולהעלות, במקביל, את זיכרון המלחמה בצורה הנאצי, למצוא את האיוון המתאים. הופעת הספר "המלחמה המכרעת" היא דבר בעיתו. יהדות ברית המועצות ערכ הפלישה הנאצית ביוני 1941 מנתה כחמישה מיליון נפש, 2.7% מהאוכלוסיה. בקיץ 1942, בשטחים שלא נכבשו על-ידי הנאצים, היוו היהודים כ-1.5% מכלל האוכלוסיה. אהרון אברמוביץ מציין, כי חצי מיליון יהודים שירתו במסגרת הצבא האדום, מאתיים אלף נפלו במערכה. משקלם בצבא היה איפוא גבוה מחלקם בכלל האוכלוסיה. בשנה הראשונה למלחמה (אלכסנדר ורט: רוסיה כמערכה) 2.8% ממקבלי אותות ההצטיינות היו יהודים. נתון חלקי זה מצביע שאחוז היהודים בקרב מקבלי האותות היה גבוה ממשקלם בצבא הסובייטי.

היהודים נלחמו כחלק בלתי-נפרד משאר עמי ברית המועצות. ביטוי ליחד נתן יו"ר הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי שלמה ופסי מיכואליס: "שכם אחד עם כל אזרחי ארצנו הכבירה נלחמים בנינו בתתם דם וחיים במלחמת הדרור". עוד יותר בלט הדבר בדיוויזיות הליטאית והלאטונית, בהן חלקם של היהודים היה מכריע. לא כל היהודים הצהירו על זהותם הלאומית. זה מכבד, כמוכן, על כל תיעוד. מיהו יהודי? בהקדמת בית-ההוצאה מצוין שהמחבר "עיבד שיטות

מיוחדות כדי לגלות זהותם של הלוחמים היהודים". חבל שאין בספר הסבר לשיטות אלה. המחבר סוקר את המערכות בהן השתתף הצבא האדום במלחמת העולם השנייה, לפי סדר כרונולוגי. כל פרק כולל הקדמה המתארת את המערכה בכללותה, וקטעים המתארים את הקרבות שהשתתפו בהם יהודים, בהתאם למקורות שעמדו לרשות המחבר. כל קטע מלווה תיאור חלקם של חיילים יהודיים כפרטים בקרבות. לפיכך קשה למנוע שפיפור בקרבות יכול פרטים רבים מיותרים שאינם משרתים את הנושא המרכזי בספר. אהרון אברמוביץ לקט מידע ממקורות רבים: עיתונת התקופה ("אייניקייט", "הכוכב האדום"), עדויות בע"פ ואחרים. עיקר החומר מבוסס על ספרים שהופיעו לאחר 1960. בית-ההוצאה הבולט הוא ונאידאט (המקביל ל"מערכות").

תיאורי הקרבות מדגישים את חלקה של הקצונה. כשני שלישים משמות הלוחמים היהודים המופיעים בספר הם קצינים, ורק שליש בדי"א וטוראים. חלק מהמכשולים שעמדו בדרך המלקט מובאים בספר. במקרה זה, שינוי מדיניות הפירסום של שמות מקבלי אותות ההצטיינות: החל מ-1943 פורסמו בעיתונים המרכזיים שמות מקבלי אותות ההצטיינות מקרב הקצונה הבכירה בלבד.

הלקט כפוף לאקראיות ואין בו סלקטיביות. המחבר השתעבד למקורות ומנה, קרוב לוודאי, כל שם שנתקל בו. שמות רבים באים בעקבות פתיחה כגון: וכן השתתפו בקרב... או הצטיינו בקרב... וכדומה. שמות אלה אינם מלווים כל מידע נוסף ומקומם בספר "זיכור" ולא בספר שבא לתאר את חלקם של יהודי ברית המועצות במלחמת העולם השנייה. רק במקרים בודדים מביא המחבר את סיפורם המלא של הלוחמים, כמו קורותיהם של יפים מויסביץ' פומין, מפקד מבצר ברסט, וצאר לבוביץ' קוניקוב, מפקד ראש הגשר במבצע הנחיתה באזור נובורוסק.

בספר קטעים קצרים שאינם קשורים לנושא המרכזי, כמו קטע המתאר את השמדת יהודי חרקוב, הקטע היחיד המתאר את השואה שעברה על יהודי ברה"מ. מורגש חוסר ניתוח סטטיסטי על חלקם ומעמדם של יהודי ברה"מ בצבא האדום ומידע על מערכת היחסים בינם ובין בני העמים האחרים. יש בספר פרטים רבים על היחיד ומעט מאוד על הכלל. המחבר לא הקפיד על שיטתיות ולעיתים אף על פרטים מלווים. ציון הדרגות אינו מלא ועיקבי. לפעמים מגיע המחבר לאכסורד כמו ברברו על גנרל "פולקובניק" פון מאנשטיין. אין בספר נספח המפרט את סולם הדרגות בצבא האדום, ביחידות החי"ר, ביחידות המקצועיות והפוליטרוקים. הקומיסארים היוו מערכת פיקוד מקבילה עד אוקטובר 1942. חסר מידע על מערכת אותות ההצטיינות בצבא האדום, במיוחד לאחר קיץ 42, כשנוספה שורת עיטורים לקצינים בלבד, על שם סובורוב, קוטווב ואחרים. (כמה יהודים קיבלו את אורדן חמלניצקי?). חשיבותו של הספר אינה מוטלת

בספק. עם זאת, יאה לו האימרה "מרוכב עצים אין רואים את היער". רצוי שיעבור עריכה וקיצורים. ■ **אהוד פאפריש**

אין התבוננות אסטטית

דורית לויטה: **אביבה אורי; הוצ' הקיבוץ המאוחד; הוצ' "כתר"; ירושלים; 1986; עורך הסידרה: מרדכי עומר.**

צר לקבוע: המקווה להשיג הבנה בהירה יותר, מקיפה יותר של עבודותיה של אביבה אורי, באמצעות המסה של דורית לויטה, ינחל אכזבה גמורה. מסכי המלים המלומדות של הכותבת נוגעים בכל הדיסציפלינות העולות על הדעת: פילוסופיה, פסיכולוגיה, מיסטיקה, מוסר, מיתוס, עתיקות ומה לא. עם זאת, הם חפים באופן מדהים מנגיעה בדבר בסיסי אחד: התבוננות אסטטית חשובה בעבודותיה של יוצרת שהנה, בראש וראשונה, וראשית לכל, - לפני היותה פילוסוף, נביאת שואה ופרענויות, אדם מעורב וכולי וכולי - פשוט אמן של שפה ויזואלית.

ומוות. עם זאת, "ברירתה" של לויטה שקיפה מאוד. היא נסמכת באופן הגלוי, הספרותי והאסור ביותר על שמות התמונות: "והטנקים ישרדו", "קברים נסתרים", "מי המנצחים ומי המנוצחים", וזה במקום על ה"יש" שעל הכד. מתוך התפייטות עם המלים מגיעה הכותבת לפילפולים מופרכים מאד. למשל: "...אין כאן עקיפה באמצעות מיתולוגיה פרטית, הערה של פן מועדף או הליכה אחר דימוי. הדימויים הם חלק שולי בעבודתה. יותר מאשר בדימוי מדובר כאן בכיתוב כפייתי, לא בפירוש האובססיה על פי הרישום, אלא בפירוש הרישום על פי האובססיה" (עמ' 8). משפטים אלה ודומים להם: "האקספרסיה של אביבה אורי אינה מסקנה, אלא דרך. הקתרסיס אינו פריקת עול אלא אנאליזה של המנגנון האקספרסיבי". עמ' 11, הנם, לעניות דעתי, חסרי כל מובן, להוציא, אולי, איזשהן סוגסטיות מילוליות. חסר במסה נסיון להתמודדות חזיתית, עניינית, עם מה שמצוי על הכד. אין התייחסות למימדים של קומפוזיציה, הרמוניה, צבע או חומריות. אין זכר לכך שאמן מתמודד גם התמודדויות אסטטיות, לא רק רעיוניות. (ניסוח נועז יותר היה אומר שאלה הן עיקר עיקרי התמודדויותיו). חסר נסיון לבדוק את השתייכותה של אביבה אורי ל"שירבוטיסטים" המיידיים

מתוך הספר "אביבה אורי" מאת דורית לויטה

הטקסט של לויטה הוא הדגמה נוספת, לא נדירה, לכשלון הפוסטנציאלי האורב לכל המנסה להתמודד התמודדות מילולית עם תוצר פלסטי. בוודאי ובוודאי כך. כאשר מנסים לעשות זאת, מתוך העדר כלים ברור (ותוך העדר מודעות להעדר) עם תוצר פלסטי שערכיו ציורים טהורים. למקרא הטקסט הנתון עומד הקורא נדהם מול הביזבוז הבלתי מבוקר של שפע המלים. במקביל, לא ניתן לו להימנע מלהביע צער על שאמנית חשובה כאורי היא המושא לכך. לויטה "בורחת" אל דיסציפלינות קרובות ורחוקות, ומנסה לתת באמצעותם מערכת פרשנית לעולמה של האמנית. היא מרבה לדבר על אובססיות, מיתוסים, אפוקליפסות

(ארוך, לכיאי) אך גם הרחוקים יותר (מאירוביץ', כ"ץ, ואפילו סטמצקי) אם התחושה ה"שואתית" היא נקודת המוצא להבנת עבודות אלה, חסר עיון משווה עם עבודותיו של גרשוני בשנים האקספרסיביות האחרונות. דורית לויטה דילגה, אם כן, אל רמת דרוש מופרות, בלא לתת דין וחשבון כלשהו על הפשט החזותי. דבריה, שהיו אמורים, אולי, להקנות למתבונן איזשהם אופני ראייה מאורגנים ביחס ליצירה הנדונה, נמצאים רחוקים מאד מלספק. יש לציין, עם זאת, את איכותן הטובה של הרפרודוקציות, ובאופן כללי - את פורמאט הספר. הפורמאט נעים כמימדיו (כך גם הספרים האחרים שיצאו בסידרה זו), ועוקף בכך את

סכנת החנק באמצעות הדר אלבומי בלתי נגיש. רשימת הסיום של אביבה אורי - "הקו" - נקראת בעניין. הסיגנון המטפורי-האישי לגיטימי במקרה זה, וההבחנות מהותיות מבחינה (קו) רגיש, קו חם וכולי) מציעים, עם כל התפייטותם, מפתחות קיטלוג אפשריים לקורא, צופה המעוניין.

צפורה לוריא

ידה של ספ"ד

שלמה שפיר: יד מושטת, הסוציאליזם-דמוקרטיים הגרמנים ויחסם ליהודים ולישראל 1945-1967; הוצ' זמורה-ביתן.

ספרו של ד"ר שלמה שפיר הוא מחקר הסטורי רבי-ערך בהסטוריה בת-זמננו. ערכו חורג מגבולות הנושא המוגדר, אשר כמו בכל נושא הוא מצומצם למדי בהיקפו, ויש לו השלכות על נושאים אחרים כתחום מדיניות החוץ של ישראל, וגם בנושא הרחב יותר של יחסים בין-לאומיים בכלל. המחבר עשה עבודה מחקרית קפדנית מאוד והוציא מתחת ידיו מחקר שלם בנושא שלפניו. טענה מחקרית אחת לי אלו והיא בתחום ההערות. לא פעם המספר המפנה אותך אל המקורות רשום לא במקום המדויק, אלא קצת אחריו. כאמור בכותרת המשנה של הספר הוא עוסק בהשתלשלות יחסם של הסוציאליזם-דמוקרטים הגרמנים לישראל, מאז שבו מהגלות, 1945, ויצאו ממחנות הריכוז של היטלר ומגיע עד 1967, שהיא שנת מפנה ביחס אל ישראל. הספר חורג פה ושם אל מעבר לתקופה האמורה (ביחוד בפרק הסיכום) וחודר אל העבר, שלפני מלחמת העולם (בפתיחת הספר). הוא דן בקצרה גם בהשתלשלות היחס בישראל, ביחוד מפא"י, אל ספ"ד ואל גרמניה, אולם מחקר משלים שידון באותה תקופה ובאותן התפתחויות מן הצד הישראלי ממתין עדיין לחוקר מחבר. כך, למשל, מתאר שפיר את היחס של הגרמנים לקשרים דיפלומטיים עם ישראל - תחילה רצו בהם, אחר-כך חששו ולבסוף הסכימו, ואילו ספ"ד היתה עקבית, כמעט לגמרי, בתמיכה בקשירת יחסים דיפלומטיים עם ישראל, אולם חסרה בספר ההתפתחות המקבילה בצד הישראלי - מהתנגדות ליחסים דיפלומטיים, להסכמה להם עד לתביעה שיכוננו יחסים אלה. המחבר נזהר מאוד מהתאמת העובדות לתיזה שלו, ולא לקה בליקוי שמחקרים רבים לקו בו. אמנם דעתו היא שספ"ד נוחה יותר לישראל מאשר הימין הגרמני, הנוצרי-דמוקרטי והליברלי אולם אין הוא מנסה לטשטש גם תופעות בתוך ספ"ד, שאינן תואמות את התיזה שלו. הוא מספר, ובהדרגה, שבראשית התקופה הנחקרת היתה הסתייגות מישראל, חך נסיון להבחין בין יחס חיובי עמוק ויסודי ליהודים מזה ויחס מסתייג לישראל מזה, אולם מהר מאוד הוברר לכל ראשי ספ"ד הקשר שאין לנתק בין יחס ליהודים ויחס לישראל ואותם אישים שבעבר תמכו בעמדות אנטי-

ציוניות מבית מדרשו של "כונד", שינו את עמדתם והצטרפו לתמיכה בישראל. לא ככל המצבים היה נוח וקל לספ"ד לתמוך בישראל, למשל כשהיה מדובר ביצוא נשק לישראל - בשעה שספ"ד התנגדה ליצוא נשק גרמני בכלל, וכלל לא היתה נלהבת לחידוש תעשיית החימוש בארצה. המחבר מדגיש את היחס הלא אוהד לספ"ד שגילה ראש משלחת השילומים אליעזר שנוער, שהעדיף את הקשרים עם הממשלה הימנית, ומצייין לשבח לעומתו את השגריר הראשון אשר בן-נתן ("ארתור") וכן את הקונסול במינכן אליהו לבנה, שפעל לפני משלחת השילומים. שניהם הבינו את חשיבות יחסם של הסוציאליזם-דמוקרטים לישראל, יחס הרבה יותר ערכי מזה של יריביהם בזירה הציבורית הגרמנית. המחבר מצייין גם את יחסו של שמעון פרס, בהיותו סגן שר הבטחון, שהעדיף את קשריו עם המנהיג הבורי הימני פרנץ-יוזף שטראוס, שהיה אז שר ההגנה, על קשרים עם האופוזיציה הסוציאליסטית. תמיכת המנהיג הבורי במכירת נשק גרמני לסעודיה היא מאוחרת הרבה יותר. בנקודות אחדות, לא מהותיות מבחינת המחקר שלו, אני חלוק עם המחבר. מזכרונותיו את התקופה ברור לי לגמרי שהסתייגותה של מפא"י בראשית ימיה של המדינה מהאינטרנציונל הסוציאליסטי לא הושפעה מעמדת אי-ההזדהות של ישראל, מול העמדה המערבית המובהקת של כל המפלגות באינטרנציונל (עמ' 61). אי-ההזדהות לא הפריעה בעניין זה כלל, אלא אי-הרצון להיות בגוף שהגורם הדומיננטי בו היתה מפלגת ה"לייבור" הבריטית, שהתנהגותה כלפינו ערב הקמת המדינה ובימי מלחמת הקוממיות היתה זכורה יפה, לרעה. בעמ' 130 מסופר על הבדלי נימה ביחס לגרמניה בין דוד בן-גוריון ולוי אשכול. לא היו הבדלים כאלה. לוי אשכול היה שותף מלא לעמדותיו של דוד בן-גוריון לגבי יחסי ישראל-גרמניה, ונהנה מיותר חופש פעולה בעניין זה, מכיוון שהגורמים האנטי-גרמניים בתנועת העבודה היו תומכיו הנלהבים, ולא ניסו להפריע לו בשום צעד, גדול או קטן. בעמ' 172 צוין קשר בין נפילתו של דוד בן-גוריון ועמדתו התקיפה בעניין המדענים הגרמנים (הוא התנגד קשות לניפוח הבעיה, כדי שלא לסכן את הקשרים המתהווים של ישראל עם הרפובליקה הפדרלית). אין קשר כזה. היו גורמים אחרים לגמרי שקבעו את התפטרותו ואת מועדה*. הקשר היחיד היה, אולי, שהאחור שבתגובתו על פעילות לא נכונה בעיניו בא באיחור, ואולי הוא האשים את מצב בריאותו שמונע תגובה מיידית. מכל מקום לא היה כל הבדל בין יחסו של דוד בן-גוריון לבעיה ויחסו של יורשו, לוי אשכול. יש גם משהו המחייב הבהרה - תיקון הנוגע אלי, אישית. בעמ' 67 מסופר על משלחת של "הממשלת הצעירה" של מפא"י לאינטרנציונל הנוער הסוציאליסטי, שמחנה הנוער שלו והוועידה התקיימו בשוודיה ב-1950. אכן, הייתי ראש המשלחת, כנאמר בספר, אולם התקרית היתה שונה במקצת מהמתואר בספר. נער גרמני

הושיט לי פנקס ועט וביקש את חתימתי. על שאלתי מניין הוא השיב "דויטשלנד". לא רק בשל ההוראות המפורשות שקבלתי בארץ, גם לפי הרגשתי אני - החזרתי לו ספונטנית את העט והפנקס ואמרתי: "לא!" אין זה נכון שהתקרית לא השאירה עלי שום רושם. ההיפך הוא הנכון. באותו רגע היתה תגובתי, כאמור, ספונטנית, פרי התדהמה, כשאני נפגש לפתע עם מישהו המייצג בעיני את מה שעוללו לנו הגרמנים. הנער הגרמני (שהיה בוודאי ילד כשנגמרה המלחמה) נכפף קצת וסר הצידה מבייש. דמותו ולבושו הזכירו לי את הנערים שהגיעו אלינו בשנות השלושים מפולין ומגרמניה, וההרהור שחלף במוחי היה שכך הרגישו בוודאי יהודים כאשר אנטישמיים העליכו אותם. כמאמרי על אותו מחנה לא כתבתי על כך, ואיני יכול לזכור כיום, אחרי כל כך הרבה שנים, מדוע לא כתבתי - קרוב לוודאי שהעניין הביך אותי ולא ראיתי לראוי להציג בעתון מבוכה ללא הצעת פתרון. ספרתי לחברים רבים על התקרית וזכורה לי תגובה אחת. פגשתי בידידי מארק דבורזצקי בכיכר ריזנגוף, עם שובי מסקנדינביה. משסיפרתי לו על התקרית ועל הרגשתי הקשה הניף את ידיו למעלה ואמר: "הלאו שהיה קורה לי הדבר הזה!" חשבתי בלבי שהעיוות שעיוותו הנאצים במעשיהם את הרגשותיו האנושיים של אדם טוב כמארק דבורזצקי הוא תוספת חטא במסגרת החטא האיום והנורא שאנו מכנסים במילה הקצרה "שואה". זמן קצר אחרי זאת נודמן לי להכיר את שלמה שפיר ואת חנה זמר וראיתי התמודדויות אחרות לגמרי עם זכרונות אישיים אינדיבידואליים. שלמה שפיר, מחבר הספר "יד מושטת" אינו רק אחד הניצולים, איש שארית הפליטה, הוא איש שערך עתון עברי מחתרתי כמחנה, בשם "ניצוץ" (המשך לעתון מחתרת בשם זה שהופיע בגיטו קובנא) ועם זאת הוא לוחם עקבי, מאז המלחמה, נגד חרמות חסרי שחר, בעד קשרים עם גרמניה, שיעזרו להתפתחותה של מדינת ישראל. לשליחותי זו בשוודיה (ובנורווגיה) שלחו אותי שני אנשים - ראובן ברקת, שהיה אז ראש המחלקה המדינית של ההסתדרות ולמעשה הוא היה גם האחראי ליחסים הבין-לאומיים של מפא"י, ומזכירה הכללי של מפא"י זיאמה ארן. בעמ' 62 מביא שלמה שפיר אמירה תמוהה מאוד של ז. ארן, שאמר במסגרת ויכוח (שהוא תמך בו בעמדה אנטי-גרמנית), שככלות הכל מפא"י "לחמה בשביל הקמת עם והיא גרשה עם מהארץ". חזקה על שלמה שפיר שמצא דברים אלה בכתובים, אם כי אין הוא מצייין מניין לקח דברים תמוהים אלה משנת 1950. האם זו טעות? אולי הוצאה מהקשר? דומני שראוי לנוצרי זכרו של ארן לבדוק את הדבר. כאמור יש בספר כדי ללמד מדיניות בין-לאומית בכלל, זאת בעיקר בתיזות העיקריות, אבל גם בדברים שבשולי הנושא העיקרי. דוגמה אחת היא האופי הפטריוטי שקבע קורט שומכר לספ"ד במאבקה בלאומנות הימנית בגרמניה (עמ' 70) והעובדה המעניינת שהדיפלומטים הישראליים הקדימו להבין, לפני צמרת מפא"י דאז, שחרם

על גרמניה לא יכה בגרמניה אלא אך ורק בישראל, שתמצא את עצמה מחוץ למסגרות שלא תרצה להיות בהן עם גרמניה. דוד בן-גוריון היה, כרגיל, מהראשונים שהבינו זאת. תמיכה תקיפה מאוד ורכת משמעות הוא קיבל מפרץ נפתלי (עמ' 62). היד המושטת שהספר נושא את שמה היא זו של ספ"ד, של הסוציאליסטים הגרמנים, של מפלגה המייצגת את האנטי-נאציזם הלוחם בעם הגרמני. בתקופה שלאחר זו שהספר דן בה חל מפנה לרעה אצל חלק מאנשי ספ"ד ואין ספק, כי הרגשנו שאין אנו חייבים שום הסבר לגרמנים יש לה חלק במפנה. לא הסברנו והם לא הבינו. אחד הלוחמים, שאינם נלאים מלהסביר את ישראל לגרמנים, הוא מחבר הספר "יד מושטת", ד"ר שלמה שפיר.

מאיר בראלי

חדוות הציות וטעם הספק ← המשך מעמ' 7

מארטי, מתפרש על ידי רבים כמכשיר להתגונן בו מפני העולם או כתוצר של רגישות אישית רבה. לעניות דעתי, קביעה זו היא טפלה יחסית לאלמנט החשוב יותר אדמתו של מארטי: הקיום בכפיפה אחת של כושר התבוננות חריף ואינאונים התנהגותי. העתקה של הבעייתיות הזו מאפיו של מארטי אל רמת העיקרון מובילה לראיית הסיטואציה כבעיה מוסרית נוסח יונסקו שעיקרה: הדחיקת הספק מפני חדוות הציות. על רקע זה לובשת עלילת הספר צביון אקטואלי מאוד ומארטי, הבוחר להודות עם מעבדו ולהיות שותף בסטייתו של זה מן המציאות ומכללי המוסר המקובלים, נראה באור אחר, מוכר עד לזוועה. התחנות על דרכו של העוזר הנאמן הן מעתה שלבים של "התקרנות" ואין צורך לפרט כנגד מה המשל מדבר כשמארטי משתף פעולה בהתנשאות כלפי בעלי החוב, כשאינו מתקומם משמקפחים את שכרו, כשהוא מזדהה עם החלומות חסרי התוחלת שהמעסיק מטפח ואף נוטל חלק בפירוויקט ראוותני וחסר כיסוי כלכלי של כריית מערה בחצר. שיאה של האלגוריה היא בעיני הסתפקותו של מארטי במחאה חלושה וחיישנית לנוכח העובדה שאחד מילדיו של המעסיק מקופח ונרדף ע"י הוריו והמשרתת. ואלו מרחיק לכת ומעניק לגיבורו מעט שכר על הדחיקת הספק: רגעים של זחיחות דעת ושל זהות מלאכותית. השאלה מחיי המעסיק ובני ביתו. דבר זה משלים את התהליך התברתי שביקש ככל הנראה לתאר ומעצים את הנבואיות שיש בספר מינורי זה, שבטובתו או שלא בטובתו ידע להמחיש באמצעים מצומצמים תופעה שהגיעה להתגלמות מפלצתית כשלושים שנה מאוחר יותר, קצת צפונה מן היולה היא שבכפר השוויצ'י השוקט.

אמנון ז'קונט

יהדות ולאומיות יהודית

אוריאל טל: מיתוס ותבונה ביהדות ימינו; ספרית פועלים; 1987; 180 עמודים.

אסופת המאמרים וההרצות - "מיתוס ותבונה ביהדות ימינו", סובבת בעיקר סביב הניסיונות השונים שנעשו בימינו להגדרת זהות יהודית, כמו להגדרת זהות לאומית יהודית. ומן המפורסמות שניסיונות ההגדרה והעיצוב האלה נערכו בימינו על יסוד שני סוגי רכיבים: אוניברסאליים, המשותפים, במידה זו או אחרת, לדתות ולחברות אחרות, (וזאת בהיות היהדות דת הנתונה להשפעות חברתיות וסביבתיות שונות רבות), ויהודיים האופיינים לה בלבד, או שקיבלו אופי יהודי מיוחד. בקטגוריה זו די לציין מושגים הכרוכים במשיחות הפרסונאלית, ובייחודו המיסטי של עם ישראל.

במסגרת מתח זה שבין הרצון לעצב זהות ייחודית לבין הרצון לבנות ולעצב זהות יהודית שייחודה מהווה חלק מהפסיפס האנושי הכללי, והמצוי ביחסים ובזיקות רבות אל האוניברסאלי; ניתן לבדוק את רוב הזרמים הרוחניים שביהדות ימינו, ובעיקר את אותם זרמים בהן עוסקת האסופה "מיתוס ותבונה ביהדות ימינו" של אוריאל טל. מקורו של מתח זה בקרב היהדות הלא-אורתודוקסית, שמצבו המיוחד של היהודי מאז האמנסיפציה, שגררה אותו למציאת צידוק לקיומו הבלוני. בשעה שהאמונה כמסורת, ובהתגלות שהיתה מקובלת הן על העולם היהודי, והן על העולם הסובב אותה, הנוצרי והמוסלמי כאחד, החלה להתערער. מתח זה הלך והחריף עם התפשטות הרילאטיביזם, שמקורו בהתפתחויות האינטלקטואליות של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, כפי שמגדיר זאת א. טל במאמרו המאלף "מהות היהדות", המנסה לעמוד על הצורך שבהגדרת מהות היהדות ובעיקר על משמעות המושג "מהות" בקונטקסט זה:

"כימים הם, בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים, ניצבו שני המחנות הליבראליים במשותף מול האכזבה מכוחם הגואל של התבונה, של ההשכלה, אולי גם של האינטלקט... ושניהם העלו את השאלה: האם עדיין, או שמה שוב, יש בכוחן של היהדות והנצרות להתגבר על הרלטיביזם שהשתלט על ערכים מוסריים הומאניסטיים באמצעותם של זרמים שהטיפו ליאוש מן התרבות, זרמים בעלי חזות קשה לגבי עתיד התרבות האנושית..." (עמ' 155).

על היהודי המודרני הוטל, איפוא, לעמוד בפני המציאות כשהוא נשען מחד גיסא על האוטונומיה של התבונה (וכאן עלינו להדגיש שפעמים רבות הכוונה בתבונה אינה למושג כלל-אנושי, כדוגמת התבונה שבמשנת קאנט והאידיאליסטים הגרמנים, אלא לתבונתו המיוחדת והפרטית של היחיד), ומאידך-גיסא, על פגישה כלתו אמצעית עם היהדות.

הן עם טקסטים היסטוריים שהוא עצמו חווה ושמוטל עליו לפרשם, והן עם טקסטים מסורתיים, שעליו לשוב ולפרשם תוך הסתמכות על האוטונומיה של התבונה בלבד.

כלומר, הגדרת מהות היהדות נעשית בסופו של דבר על-ידי פרשנות היסטוריה והמקורות היהודיים הניצבים בפני היהודי בן ימינו, ולא מתוך הנחת איוו שהיא מהות מיסטית או מיתית הנתנת גיבוי, תוקף וצידוק לקיומו של היחיד כיהודי.

ממילא מתפרש אז גם מושג ה"זהות היהודית" כ"הבנת האדם את עצמו, כלומר, כמות שהוא הינו,

נעשית לאור המושג 'מה הוא' דהיינו 'מהותו'. והמהות היא בבחינת אוצר שמתוכו נשאבים הכלים או המושגים, או ההגדרות לזהות." (עמ' 132). המהות היא, איפוא, מכלול המורשת "במובן של הצטברות התנסות היסטורית שבה גדל האדם - כלשון, באוצר האסוציאציות, במערכת הדימויים, בחלומות, ובמיתוס שמקובל עליו" (עמ' 132). טבעי איפוא, שעושרו הרוחני של האדם וניסיונותיו להתחמק מן הניכור האופף את החיים המודרניים מותנה במכלול המורשת העובר אליו, מכלול שרק מתוכו יוכל לעצב את קיומו - הן כאדם, והן כיהודי. וכפי שמסכם זאת אוריאל טל, "ככל שמורשת זו דלה יותר, ריקה יותר, או שהאדם מנוכר לה יותר - כן הוא עומד ככלי ריק, כפי שאנחנו עומדים היום" (עמ' 132).

קביעה זו את אופיה של ה"זהות היהודית" מסתמכת על-פי אוריאל טל, בנוסף לפרשנותו החופשית של הפרט היהודי על הסתכלות אמפירית פשוטה לפיה אין אדם יכול להגדיר דבר, כולל את ישותו, אלא מתוך האחר הניצב מעבר לגבולותיו. באשר ניתוח המציאות, על פי הפילוסופיה הפנומנולוגית מיסודו של הוסרל, מראה את זו לא כתוויה בלבד, אלא אף כהסבר הישות "כישות אינטנציונאלית, שמתכוונת לתכנים או לאיזו שהיא התמודדות עם משהו שמעבר לאדם" (עמ' 131).

מכאן, שזאת בכלל אינה הסתככות האדם בתוך עצמו. קל וחומר - זהות יהודית שאינה יכולה להיבנות מתוך הוואקום של ה"אני". עליה להיות מוגדרת, איפוא, רק מתוך הסתמכות על עמידה נוכח המסורת, או במלים אחרות מול המורשת - אם על דרך של מרידה או של קבלה.

כרוח מתח מהותי זה, נוכל להתבונן אל התופעות השונות בהן מתבונן א. טל באסופת מאמריו, כך התבוננותו בתנועה הקונסרבטיבית במאמרו "היהדות המסורתית", מראה את הצורך בהישענות על היסוד החיובי שביהדות, אותו יסוד שאינו ברישני, כשליציו היסוד ההיסטורי. דבר ההופך את היהדות לזירת מאבק הנערך בדרך של סיגול ודחיה גם יחד. זאת כאשר גם בתוך יהדות זו ניכרים גוונים שונים, מהם השואפים לתאם את היהדות לתפיסה התבונית, הניזונה מהאופטימיות ומהפרגמטיזם האמריקאיים שיסודם בויליאם ג'יימס ותלמידיו. טבעי, איפוא, שמכאן ואילך יתערך הכדיקה לאור הגיבוש הפונקציונאלי של האישיות היהודית ותורמתה של המסורת לחיזוק המבנה הפונקציונאלי של החברה. התיאולוגיה, לפיכך, הופכת לסוציולוגיה. מהפך המתאים לתפיסות הביהביוריסטיות הרווחות בארצות-הברית. אלא שעם-זאת אנו מוצאים ביהדות זו גם זרמים הנוצצים בגיאו-חסידיה של השל ומרטין בובר, זרמים היוצאים במתקפה על התבונה. לגביהם הגדרת היהדות אינה באמצעות קני-מידה של יעילות חברתית או אישית, אלא כפגישה הכלת-אמצעית בין האדם לאלוהיו. ומכאן דבקוחם ככל מצוות התורה.

המתח שבין עיצוב הזהות היהודית על יסודות ייחודיים לבין בנייתה על יסודות אוניברסאליים מוצא את ביטויו המרכזי בהגדרת הלאומיות היהודית, דהיינו בתפיסת הציונות, מגמותיה ודרכיה. לצורך הארתה של תופעה זו, על כל הכרוך בה, מנתח אוריאל טל, כארבעה מאמרים עיקריים, את השקפותיהם הציוניות של איינשטיין ושל מרטין בובר.

אוריאל טל בחר בשני אישים אלו דווקא, הן בשל התפיסות הקוטביות שהם מייצגים בהגדרת ובתפיסת הלאומיות היהודית המודרנית, והן בשל ההומניזם האופף את השקפותיהם, חרף תפיסות קוטביות אלו, שכן -

"בובר מייצג את השקפת העולם המיתית, ואיינשטיין את השקפת העולם הלאומית תבונית... עם זאת שני ההוגים מכבדים את הצד השני בשיתום: בובר מזהיר מפני רומנטיקה לאומנית, אשר מוכרחה להביא לידי אלימות וככך גם לידי עשית עוול לערביי ארץ-ישראל, ואילו איינשטיין מזהיר מפני אבדן הרגישות האסתטית והמוסרית ומפני אבדן תחושת ההרמוניה הקוסמית בתוכה נתון האדם" (עמ' VII).

עודד סברדליק

שרב

ובהמשך באה אש מצליפה
חושים תרדמה חודרת
מבעד הנחידים והצמאון
הפולש במהירות מצטברת
ארג המכסה את צהרי הסופה
שדומה ללא מענה ליוע הקבנים

השעה נפתחת מעבר לצפוי
בדקה קפואה זו שרפה בלי אבק
שרפה וצמא
הצובר כח בשעת הכשר
לוחש סגורים באוני ההגיון

צמאון עד שבר לפל

על מצבור השעות השבורות
עין פנימית מפתחת רעבה
במחלקה נפרדת.

המעניין מבחינת מצבנו הלאומי כיום הוא התמודדותו של בובר עם הרעיון הלאומי, רעיון אשר לכש פנים מבעיות בגרמניה הנאצית ובאיטליה הפאשיסטית, ואשר, כפי שמצביע אוריאל טל, מקבל פנים לא סובלניות ומאיימות גם בקרב זרמים רחבים של היהדות הלאומית, ובעיקר הלאומית הדתית.

עיקר ייחודה של הציונות כתנועה לאומית, כפי שעולה מספרו של בובר "בין עם לארצו - עיקרי תולדותיו של רעיון", הוא היותה ביטוי מדיני של מיתוס. הציונות מקשרת בין ערכים לאומיים לבין מקורם הקמאי, בזיקות שבין עם לאדמה, ובין עם לארצו. אולם אליבא דבובר, היהדות והמיתוס היהודי, בניגוד למיתוס האלילי, נצרך מסייגיו והפך לקשר מוסרי, שבא לידי ביטוי בחברה ובלאום (עמ' 46).

על-מנת להבין תפיסה זו, עלינו לזכור שבניגוד לתפיסות המסורתיות הרואות את היהדות כדת אנטי-מיתית, סובר בובר שאין שחר לטענה כי קיים ניגוד בין מונותאיזם לבין מיתוס. את תולדות הדת יש לראות, לדעתו, כמאבק בלתי-פוסק בין הדת הטבעית המיתית והעממית, שמושגיה אורגניים וקמאים ביותר, כדוגמת הקשר לארץ לישראל, לבין הדת הרציונאליסטית של הרבנים.

ומכאן שעל הציונות, אליבא דבובר, בהיותה שיבה אל המיתוס ואל הקשרים הקמאיים והטבעיים שבין עם לארצו, להתרחק מן המערכ על תורתו הרציונאליזם הדת הלאומית. המערב "מגלה הערצה גסה של הכוח האלים וכלכלתו מבוססת על שיטת ניצול חסרת מעצורים.

במקום להתקשר עם ציוויליזציה הרת-אסון זאת, על הציונות לצעוד בדרך המוליכה... אל התלכדות בחברותא עם אדמת המולדת, ובמסגרת זאת גם אל סולידריות עם הערבים" (עמ' 12).

על הציונות ועל התנועה הלאומית המתעוררת בקרב ערביי ארץ-ישראל (שאף היא צמחה לדעת בובר מתוך הסוציאליזם הטבעי כעמים באופן אורגני), להתארגן במשותף על-פי עקרונות הסוציאליזם הפדרלי, ובניגוד ל"עקרונות המנוון של המדינה הצנטראליסטית המערבית" (עמ' 13).

דברים אלה משתלבים עם תפיסתו של מרטין בובר על הדר-שיח שבין יחיד ליחיד ובין עם לעם. לא באשר הם משלימים או מוסיפים זה לקיומו של זה, אלא בגין העובדה הפשוטה, שחיים אמיתיים משמעם דיאלוג בלתי פוסק עם האתה, תוך סובלנות, פתיחות וקבלה - יעדים ומטרות הנראים במציאות הפוליטית בה נתונה החברה הישראלית היום, כרחוקים מדיאלוג כזה יותר מכפי שהיו אי-פעם ■

שלום רצבי

ראובני חוזר בפעם הרביעית

אהרון ראובני: עד ירושלים; רומאן מימי מלחמת העולם הראשונה; אחרית-דבר: יגאל שוורץ; הוצ' הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה וכתר; בסדרת "הספריה"; 1987; 424 עמ'.

אהרון ראובני

ביצירות הפרוזה של משה שמיר, יגאל מוסינזון, אהרון מגד, בנימין תמוז, נתן שחם, חנוך ברטוב, שלמה ניצן, דן בן-אמוץ וחבריהם. אצלם כבר הגיע לבישול המלא שלב ראשון של העברית החדשה. ובלשון-העתונות והפובליציסטיקה - אורי קיסרי, שבתאי טבת, אורי אבנרי, עמוס אילון ואחרים. תהליך זה נמצא בעיצומו והישגי הפרוזה של עמוס עוז, א.ב. יהושע, קנז, באר, בן-נר, קניוק וחבריהם אך מאשרים שבלשון חיה וצומחת אנו עוסקים. אם כן, יש הרבה מן האבירות, כמוכן הטוב, כאשר חוקרים ומומחים לספרות מְמַמְשִׁים מגמות מודולריות של שינויי-הערכה-ומיקום ביחס ליצירות ולסופרים מן העבר. כמו במערכת רגישה של חלקים, הם מביאים אל המרכז את היצירות שנדחו, או היו בצל בשעתן, מטעם זה או אחר, וממילא מסיטים קצת אל צדדים יצירות או יוצרים שנחשבו מרכזיים. יש במעשה זה מן הריענון, מן הבדיקה-מחדש, שהיא חובה לתרבות, החייבת להתמודד מכל זווית של ההווה בנכסים המצטברים מן העבר. דומני, שבלא כל כוונה רעה, כפי שאנו מנסים ליחס לחלק מרעינו שבעבר, אין בידי חוקרים ומומחים שבהווה להימלט - וזה כנראה מחוקי הטבע האירוניים - מאותן החטאות וטעויות שהיו מנת

יש הרבה מן המעודד בעובדה, שהוצאות ספרים וחוקרים ומבקרים מבני דורות אלה, מנסים להחזיר לתוך מחזור-הדם של הספרות המתהווה יצירות מן העבר, שבאמת או במדומה, נחשבות ל"נשכחות". הוצאתה מחדש של "עד ירושלים", הטרילוגיה של ראובני שייכת לאמאמן מבורך זה. הפועת הראשונה של הרומאן בראשית שנות העשרים, סמוך לגמר מלחמת העולם הראשונה. ברנר קיבל את פניו של ראובני במאור פנים וברנר בוודאי שהיה סמכות גדולה בזמנו. אחר-כך הופיע בהוצאת ניומן ב-1954 וזכה בפרס ירושלים. אחר כך הופיע אחד מהספרים ב"ספריה לעם" של "עם עובד". ב-1969 זכה ראובני בפרס ביאליק. ועתה הוא מופיע שוב ב"ספריה", בעת השגשוג של הספרות המקורית בכללה. אם כן, קשה לומר שעניין לנו בספר או בסופר נשכח כמוכן הפשוט.

נכון יותר יהיה להגדיר את ראובני כסופר שבשוליים ואם נתבונן בתמונה הספרותית של 60 השנים האחרונות נבין את הסיבה: בספרות שבה דומיננטיים עגנון, הזו ויזהר, אם למנות רק אחדים מן הבולטים ביותר, אין זה מקרה שראובני יישאר בצל. והסיבה אינה רק בהבדלי עוצמה וכישרון. באחרית-דבר לספר מקדיש יגאל שוורץ דפים אחדים להסברת התופעה, בהרגשה על אופיו ההפכך והנוקשה ועל עמדותיו הפוליטיות של ראובני, ויש בודאי מן הצדק בהערכותיו.

אך הייתי מבקש להדגיש נקודה אחרת: כאשר לתוכנם של סיפורי הטרילוגיה, הם אינם במהותם שונים הרבה מסיפורי תקופתם ובמידה מסוימת הם עוד המשך למתכונת-ההשכלה - הגיבור הבודד, התלוש, המתלבט, שגורלו טרגי, אווירת דקנס, "עניות מנוולת" וכו'. עם זאת יש הרבה מטעם-הזמן: דוקומנט ירושלמי מימי שלטון הטורקים ועם זאת העולם ה"ישן" הוא חדש תמיד: אהבה, יחסים מעוררים במשפחה, זיקנה על רקע של מחסור ומלחמה. ההבדל, לדעתי, בין ראובני ורוב סופרי דורו הוא בעיקרו הכול במדרגת-הכישרון, אך יותר מזה: בארג הסגנוני של היצירה. אי-אפשר היה להם, לאנשי דרך-המלך של התקופה, כנראה, לחוש בגרעיני-החדשנות שבארג-הלשון של ראובני מפני שבספרות העברית שלט ארג-הסטיליזציה. לשון פשוטה יותר: סופרי הדור הגדולים המריאו, ובזכות אל שיאיהם על גבי מסורת מגובשת של לשון המשנה, שנתנה בידיהם כלים אמנותיים מוגמרים ליצירתם. אין זה מקרה, אפוא, שכן נרשמו הישגי המופת של אותה תקופה.

באותה עת עצמה החלה בפריחתה הלשון הארצישראלית המתחדשת, שצמחה במקביל מתערובת, אף היא טבעית, של לשון דורות עם לשון דיבור והוויה חדשה, שאף הן היו בחיתוליהן. הספרות שנוצרה ככוח ארג-לשוני זה היתה בהכרח "שולית" בזמנה, כי לא היו לרשותה כלים מוגמרים אלא תחילים. רק כעבור 20-30 שנה צעדה לשון עברית ארצישראלית זו ועלתה על דרך המלך

חלקם של חבריהם בעבר, כאשר קבעו ומיקמו הם בצורה ובמקום, המחייבים עכשיו בדקה ושינויי-ערכים.

אפשר אם כן, לשער שלא ירחק היום וגם המעריכים-מחדש של היום, הם עצמם, יוערכו מחדש ומה שנראה מרכזי היום, אולי, מי יודע, יוסט במקצת לצדדים ומה שנדחה היום יואר כאור אחר מחר.

השאלה עד כמה קריא היום רומאן ארצישראלי שנכתב בשנות ה-20 אין לה משמעות מסחרית בלבד. הרי קורא טוב לא יירחע מקריאת רומאן מרוברים וסגנונות שונים של תקופה ולשון. אך כאמור, ייחודו והישגו של ראובני, שכבר בשנות העשרים כתב עברית, שכן דורנו ירגיש בה כמעט כמו בבית.

בכל ספרות חיה ותוססת כשלנו חלים שני תהליכים מקבילים: לצד היצירה המתהווה שסגנונה ועניניה משתנים עם הזמן, נעשה מאמץ של הערכה-מחדש של יצירות העבר. בשני התהליכים, הקשורים עמוקות זה בזה, יש יסודות רציונליים ובלתי-מודעים. הוצאתו לאור של הרומאן "עד ירושלים", הוא מעשה חיובי ביותר, כאשר הוא פוקד את נכסי הספרות בראייה של עומק היסטורי.

משער אני, שבכוח אותו תהליך וביזומתם של חוקרים ומבקרים, שמהלכה ההיסטורי של הספרות לנגד עיניהם - נראה, ולא רחוק היום, גם רומאנים מימי ההשכלה "נחשפים" מחדש ואם מותר, אזכיר את "התועה בדרכי החיים" לפרץ סמולנסקי ויש שם עוד.

יש לקוות שגישה זו תתרום לקידומה של הערכה סינופטית, ולא-חד-צדדית, גם של יצירות הספרות המתהווה.

אבל החיך האירוני של הזמן רומז לנו, שיותר קל לעשות צדק לגבי העבר הגובש והמוגמר מאשר לגבי ההווה התוסס והמתגשם.

ש. אלונים

עמוס לויתן

לנערת מסוף בצוארון כחול

שְׁעָרָה קְצָרָה/גִּזְוֹה קְאָרְהָ
צְנָאָרְךָ בְּצִנְאָרְךָ/כַּחַל כְּהָה
שְׂדֵיךָ כְּשֵׁנִי/שְׂזִיפֵי עֲמָקִים
יִרְכִּיךָ כְּכַבְּוִיק/קוֹלָה חֲמוּקִים

שְׁנִיךָ קְצוּבוֹחַ/נוֹגְסוֹת, אָכֵן
גוּמִי עֲלִית/וִדְוֹקָא בְּרַב חַן
אֲצַבְּעוֹתֶיךָ נְאוֹת/עַל כְּפוֹת קְלִידִים
לְצַר מִיָּנִי מִפְּלַח/עַם פְּרִי מְגָדִים

עֵינֶיךָ שׁוֹקְטוֹת/עַל אֲפִיקֵי מָסָךְ.
הַגִּידִי לִי, שְׂאֵהְבָה נִפְשִׁי/מֵה הַקוֹד שְׁלֶךְ?

השיר הנכון

"כָּבֵד עַל עַפְעַפֵּינוּ הָעוֹלָם"
מְדִיךְ וְנִכּוֹן (וְאֵלֶיךָ לְמֹד
שְׂטָרְאוֹס מְרָאָה זֹאת בְּרִגְשֹׁת
וְהַגִּיזוֹן) וְעַכְשֵׁי —

וְעַכְשֵׁי, מֵה נַעֲשֶׂה בּו
בְּשִׁיר הַנְּכוֹן?

מֵאֲתִים שְׁנוֹת שִׁירָה שֶׁל עֲדוֹן
וּפְקָחוֹן. מֵאֲתִים שְׁנוֹת שִׁירָה,
עַד שְׂגוֹאָה בְּךָ רְצוֹן, לְנַחֵץ אֶת
הַקְּנָקָן וְלַהֲנִיחַ לִמֵּן לְזָרֵם,
עַל מִכְּנֵס גִּינֵס וְכֹתֶרֶת עֲתוֹן

"כָּבֵד עַל עַפְעַפֵּינוּ הָעוֹלָם"
כֹּל זֶה נְכוֹן (הַשְּׂפֵלָה וְהַרְמָה
לְפִי מִיֵּטֵב הַיָּאֲמָר וּבְמִיֵּטֵב
הַסְּגוֹנוֹן) וְעַכְשֵׁי —

וְעַכְשֵׁי, מֵה נַעֲשֶׂה בּו
בְּשִׁיר הַנְּכוֹן, וְמֵה נַעֲשֶׂה בְּעוֹלָם?

* א.ל. שטראוס על שירה של לאה גולדברג
בכש זה, בספרו "האדם והשירה"

הכרך האפל במבוכ תקופתנו

אלפרד דבלין: ברלין, אלכסנדר פלאץ; תרגום מגרמנית ואחרית דבר: ניצה בן-ארי; הקיבוץ המאוחד; סימן קריאה; כתר; 1987.

...כאשר ישאלוני לאיזה עם אני שייך - אומר: לא לגרמנים ולא יהודים, אך ורק לילדים וחולי רוח. א. דבלין - רשימות אוטוביוגרפיות

באחת משיחותיו מיני רבות עם גיתה, רושם אקרמן דברים בשם אומרים: "גרמנים הם אנשים משונים כהלך מחשבתם העמוקה ובנטייתיהם לתור בכל מקום אחר אידיאות, דבר ההופך את חייהם לבלתי ניסבלים".

ה"בלתי ניסבלות" שבאידיאות, עוברת לאורכה של הספרות הגרמנית לדורותיה, אליה נוספו חיזור תדיר אחר המיסתורין והכמיהה אל המות, המגיעים אל שיאם בראשית המאה שלנו. אומנם מורשת פ. הדרלין והקסם האפל של יצירת א.ת.א. הופמן נשכחו מכבר, אך עדיין ככתבים רבים, הברית המזורה בין טאנטוס וארוס - שרירה וקיימת. כך גם אצל הרצינאלי ביותר מבין יוצרי גרמניה, תומאס מאן, שגיבוריו כטונו קרגר, המשורר גוסטב אשנבאך מ"מות בנציה" והאנס קאסטרופ ב"הר הקסמים" - שקועים במבוכ אידיאות ערטילאיות הסובכות סביב האמן, משמעות היצירה; וכל מכל המתרחש בעלילה, איננו אלא מטפורה, הרומזת על שקיעתה של אירופה.

רוב הדמויות מרחפות בספירות עליונות. ואולי רק סרנוס צייטבלום מ"דוקטור פאוסטוס", חש באורח ממשי את פעמי הפאשיזם הקרבים ובאים.

יוצר יחיד ואין שני לו, אשר העלה את רוחה של תקופתו על כל תהפוכותיה, הוא אלפרד דבלין (1878-1957) הרופא היהודי ואולי הסופר האנטי-קלאסי ביותר בימיו.

בעטו המחוספס והפיזי לסירוגין תוך אלינאציה מתמדת, נברא רומן הכרך האימנטי והקורד "ברלין, אלכסנדר פלאץ" ונציגה כיש-המזל, בשר-רום של ה"פרולטריון הסמרטני" - פראנץ ביברקופף. זהו ספור של המולך האורבני, הכולע אל קרבן את נתיניו בתוככי הכרך הסואן, בו כל דאלים גבר. תשקיף הכרך, שנאת האהבה אליו, התפעלות וסלידה ממנו כאחת, היו לתופעה שכיחה ב"איזמים" ציוריים כבר בעשור הראשון של המאה.

המנשרים הפוטוריסטים חוצבי הלהבות של האיטלקי מאריניטי וגרוריו צייריים בוצ'ינו וסברניני, כבשו בסערה את אירופה. בדיהם הלוהטים והזועקים, סימפוניית הכרך דמוי נינווה החדשה - כל אלה היו מוכרים היטב לאלפרד דבלין. עם זאת, הוא לא נענה לבקשות חוזרות ונישנות של מאריניטי המיליטאנטי, להצטרף אל קבוצת הפוטוריסטים.

בדומה אליהם, ניזונו חוגי האקספרסיוניסטים בשנים מאוחרות יותר אף הם מהמנוסטר האורבני. בעיוותים הצורניים והתימאטיים של מכחולם, נולדה המחאה הגדולה נגד היום והמחר. ציורי קירשנר, בקמן, קוקושהק, דיקס וגרוס, טמנו בחובם זכרי עבר קורד, רישמי השררה הפרוסית וחרדת האיש הקטן מתמורות פוליטיות למיניהן. "ברלין, אלכסנדר פלאץ" מקפל בתוכו, בסגנונו ובאימאזים שלו את המוצר הפוטוריסטי והאקספרסיוניסטי במיטבו. עם זאת, מעוגן הספר במציאות היולית, קונקרטיה.

שחורה משחור, החופפת את האימאזים המופשטים למיניהם. גורל אנוש, מסופר ללא פסיכולוגים אנליטי וללא סנטימנט כלשהו.

אלפרד דבלין, רופא עצבים מהדרג הראשון, כמו חוקר את כליות דמויותיו, כבדק צמחים או מינרלים בקרקעית הים.

לא רוח-האדם בלבד היא מעניינו, אלא התנהגותו המוטורית, המונעת על-ידי מקרה עיוור. הוא משחק ב"שחקנו" הראשי פראנץ, כאילו היה מארינוטה בתיאטרון-הבובות שכיריד המציאות. דבלין מלווה אותו, מנקרו, ובמונולוג פנימי כמו יצייר את ה"אני המובלע". הדמויות תהות סחור סחור, סביב עצמן, עמיתיהן, ומקרי זימה ורצח מובנים כפת-לחם כתמאה.

אלפרד דבלין

באחת מרשימותיו האוטוביוגרפיות מתייחס דבלין לספרו "ברלין, אלכסנדר פלאץ":

"זה יהיה ספור ארוך לספר, כיצד הגעתי לחומרים ולמוטיב הראשי של הספר. רק זאת אני רוצה לומר: מקצוע הרפואה שלי, הביאני לא פעם אל העבריינים וכך יכולתי לצפות בהם. מכאן למדתי כמה דברים רבי עניין..."

ועוד משהו שונה: אני מכיר את ברלין המזרחית זה שנים רבות. בה גדלתי והלכתי לבית הספר. כאן גם התחלתי בעבודת הרופא שלי. בניגוד לשנים עברו, בהן גדלתי בכוח הדימיון, הקדשתי בעשור האחרון את זמני להסתכלות בסביבה הקרובה ובנופים שהטביעו עלי את חותמם.

כמורכן עלה בידי להתחקות על סוג מסויים של אנשים, במצביהם המיוחדים, ובדרך אחת ויחידה שהיא אמיתית, תוך חיים איתם והשתתפות בסיבלם. עם-זאת, המשכתי כדרכי מאז בקו פילוסופי ומטפיזי שורשיה של כל יצירתי האפית מעוגנים במתארם הרוחני..."

המושג האורבני מרוצף בספר בדנאמיזם של תנועה מתמדת, בתאורי הכרך, הבתים, הטורבינות, חשמליות והמוני-אדם דמויי-נמלים שורצות בעיר הסואנת. והמתרחש - מקרי הוא.

יכול להיות כך או אחרת. באותו הכאוס, כביכ-השופכין האנושי, נרקמת עלילת הפרולט הסמרטני, אסיר לשעבר ועתה פועל הובלה, פראנץ ביברקופף, העושק והעשוק, האכזרי-פוס של ה"אני הקולקטיבי" במדמנה של העולם התחתון.

(ברטולד ברכט, בניגוד לדבלין, מציג ב"אופרה בגרוש" את מקי הסכינאי כאלגיוריה של המימסד הקאפיטליסטי).

פעמים רבות נוטש דבלין את פראנץ כדי להטמיעו בהמון עלום, באותו ה"מילייה" המלודרמטי של פכים קטנים וטרגדיות גדולות כאחד.

רוני סומק

כמו ברדלס. שיר טבע

כמו ברדלס הוא חכה לה.
רוצה לומר: הגיונגל הזה מתחת לבטנה.
הו לילה הנחפר בבית השחי כמלפדת ציד.
עקול הקתף
ואור גחליליות הקרני פטמות.

והמסופר - ביוזוג סגינהור, שאין בו מוקדם ומאוחר, כאשר אסוציאציה רודפת אסוציאציה, דימויים שלובים בסמלים, לשון העתונות הצהובה מהולה בעגה ברלינאית, ברוטלית, שנונה ומחוספסת, כאשר סממני טאוטולוגיה ואאופמיה סגנונית מגלות טפח ומכסות וטפחיים.

נרמה, כי לפנינו כרזה צבעונית בלוח המודעות, או קולאז' אקספרסיבי ברוח הזמן, קולאז' שעל פי הגדרתו של לאטרומון הוא "מפגש בין מכות התפירה ומטריה על שולחן הניתוחים".

הזרימה המתמדת, ה"פאנטה ריי", מזכירה גם טכניקה קולנועית, כלקוחה מהמונטאזים של איזנשטיין, מורנאו או לאנג.

הדיסציפלינות המוזכרות, ובפרט זו של הקולאז', מסייעות בידי דבלין ליצור סינגון סימולטני, פלורליסטי, בו המוקד הנארטיבי מהול בשולי דברים לעת מצוא.

סטאטיסטיקות, דו"חות יבשים, מאזנים, קטעי מאמרים, מוריסטים (שירי מרוח והרג), חשיבותם איננה נופלת מקורות פראנץ. כך, אחר שהתוודענו למעשיו המשונים של גיבורנו, אנו קוראים: "אספקה לבית מיטבחים":

11,543 חזירים, 2016 ראשי בקר, 920 עגלים, 14,450 כבשים, חבטה, טרח, הם נופלים..."

פעם אחרת, שוב נפסק המוקד של רצף העלילה ולפנינו תיאור של "החשמליות נוסעות ברחוב, כולן נוסעות לאנשהו, אני לא יודע לאן לנסוע..." מי אומר את הדברים: ביברקופף או הסופר? ולאחר מכן מטפל המספר ככעין טופוגראפיה של עורק תחבורתי.

"קו 51 נורדאנד, שילדרשטראסה"... וכדומה. ולפתע יעלמו הפרטים הביורוקראטיים, המימסדיים והסטאטיסטיים בלא היו, ויחשף חזון אפוקליפטי, מלאכי שרת ירדו אל הארץ, זכורות ההיכרים, העקירה, פרקים אסקטולוגיים וניסים שלא מעלמא-הדין ישמשו בעירובוכיה. קצר המצע מהשחרר, כדי לעמוד בפרוטורט על כל הסוגיות והאימאזים הנוספים של הספר. זוהי גרמניה הניצבת בערום ועריה בעידן המשבר הכלכלי והאינפלציה הגדולה אחר מפתה במלחמת העולם הראשונה. לטעמי, העלה דבלין ביריעתו הפלאקטית הרחבה ביותר, את האפוס האורבני האפל ביותר שנכתב אי-פעם, שהוא אח ורע לספורי הכרך של דוס פאטוס וגרוריו. השפעת יצירת ג'וז על הספר, הנוראית לעין, אין לה לטענתו של דבלין סימוכין.

בניגוד לדברים המוזכרים בראשית המסה, המצוטטים משיחות גיתה-אקרמן, הביבר האנושי של אלפרד דבלין אומנם אינו "תור אחר אידיאות", אך גם הוא בלתי-נסבל.

לאחר שנים אחדות בלבד תהפך ברלין, אלכסנדר פלאץ, נגרמניה כולה, לקן שרצים. פראנץ ביברקופף, שהבטיח פעם כי "מכאן והלאה יהיה הגון", יצעד אף הוא במדים חומים, כמו כולם, ואלפרד דבלין, הרופא היהודי שהתנצר, יערוך גלות. רק אחר שנים יחזור, שבע נדודים ותלאות, לזמן קצר בלבד, לאלכסנדר פלאץ שבמזרח ברלין, ולא ישוב אליה עוד.

צבי רפאלי

שיחות עומק

גוסטב יאנון: שיחות עם קפקא; מגרמנית: שלמה טנאי; ערך: טוביה ריבנר; ספרית פועלים; 1987; 93 עמ'.

התופעה הקפקאית הפכה לאבן שואבת, המעשירה עדיין רבים מהמחקרים והביוגרפיות עליו. זה, כמדומה כוח השפעתו של כל יוצר בעל שיעור קומה. "שיחות עם קפקא", שנרשמו על-ידי ידידו הצעיר גוסטב יאנון, תורם לחומר הרב על הסופר בהדגשת צדדים מסויימים בדמותו וביצירותיו. הספר עשוי להצביע על קשרים רבים בין האיש לבין יצירתו אף יותר מאשר ביוגרפיות שנכתבו עליו. השיחות מעמידות לעינינו בצורה די מחשבת ואותנטית את קפקא האדם והסופר. מאחר והן נערכו בינו לבין סופר ער, רגיש ובעל ידע, הן יצאו מעמיקות ומרתקות. העניינים שעליהם הן נסבות חורגות מתחום הספרות. יש בהן התייחסות לתיאטרון, לציור, למוסיקה, לפוליטיקה, לשאלות קיומיות, לשלטון הביורוקרטיה, לבעיית היהודים, ועוד. בכל אחד מהתחומים האלה מתגלה ראייתו הייחודית של קפקא. אין פלא שגוסטב יאנון מעריך את מורו ורבו הגדול, שבעזרתו הוא משפר את טעמו הספרותי ומגבש את אישיותו כסופר. "פ.ק. היה האדם הראשון שהתייחס בכובד ראש אל חיי הרוחניים, שוחח עמי כעם אדם בוגר וחזק בכך את התודעה העצמית שלי".

קפקא האדם, ככל שהוא מתגלה בשיחות, הוא אנושי, קומוניקטיבי, נעים הליכות - עד לאותו גבול שמתיר הסרקוזם הקפקאי שבו. במובן זה הוא אנטיזה מסויימת לקפקא היוצר ולדמויותיו. בניסוחים נחרצים או באמירות דרמטיות מעודנות וחרירות הוא מעביר את תחושותיו והגיגיו לגבי סופרים בני דורו ולגבי אירועים ותהליכים בתחומי התיאטרון והאמנות. מבלי להתאמץ להיראות מבריק הוא מצליח לנסח במשפטים קצרים כעיות שנויות במחלוקת. לעתים הוא אוהב לסיים את דבריו במשפט שרב בו הסתום על הגלוי. כשהספר אינו לטעמו, הוא פוסק: "אינני מבין שירים אלה. יש בהם כלי-כך הרבה רעש ומהומת מילים". לגבי פרנץ בליי הוא נוקט עמדה אירונית-מהתלת: "בליי חכם ושנון מאין כמוהו. תמיד כשאנו נפגשים עמו, השמחה רבה. ספרות העולם בתחנות עוברת במצעד על פני שולחנו. פרנץ בליי הוא חכם וגדול בהרבה ממה שהוא כותב... הדרך מן הראש אל העט יותר ארוכה וקשה מן הדרך מהראש אל הלשון".

אולם קפקא גם יודע להתפעל מיצירות, שעולמן שונה תכלית שינוי מעולמו. דומה כאילו הוא מתקנא ביכולת ליהנות מיופיים של החיים ללא התחבטויות. על ספר שיריו של פרנסיס ז'אם הוא אומר: הוא אל כך פשוט, עד כדי ריגוש, הוא כה מאושר וחזק. הוא וכל עולמו מוגנים היטב בכף ידו הכל יכולה של אלוהים. כמו ילד הוא משוחח עם הקב"ה וקורא לו בשמו הפרטי, כבן משפחה. על כן אינו מזדקן". לעיתים נעזר קפקא בדימויים בדברו על סופר מסויים: "ורפל הוא כלי עב דפנות, זעזועים מיכניים שונים מבחון מפקים ביתר קלות צלילים מכלי כזה מאשר התוכן התוסט". ועל מוסיקה הוא אומר: "המוסיקה בשבילי כים. אני נפעם, מוקסם מרוב התפעלות, נלהב ועם זאת נפחד כל כך מפני האינסוף. אני באמת ימאי גרוע".

חרף הפסימיות התדומה לא נעדר ההומור אצל קפקא. וכך הוא אומר על פטרו אלטנברג: "הוא גאון הזוטרות, אידאליסט נדיה, המוצא את פניו היופי שבעולם כמו בדלי סיגירות במאפרות של בתי-קפה". כשקפקא חורץ משפטו על יצירה ספרותית, הוא כאילו צופה בה מרחוק, בקור מבט של אנליטיקן

נעדר פניות, הדבר מזכיר את התבוננותו המדוקדקת במציאות כסיפוריו, שבה ה"אני" הסובייקטיבי אינו מעורב.

לא רק תוכן הדברים שבטא, אלא כל הווייתו - תנועותיו, שתיקותיו, קולו - משתתפת בהבעת רעיונותיו: "עיניים גדולות היו לקפקא מתחת לגבות עבותות, כהות. פניו השחומים עירניים מאוד. קפקא דיבר באמצעות פניו. בכל מקרה שבו הוא יכול להחליף מלה בתנועה של שרירי הפנים - יעשה כן. חיך, צמצום גבות העיניים, קימוט המצח הצר, הבלטת השפתיים או חירודן - אלה הן תנועות הבאות במקומם של משפטים בדיבור". התרשמות זו מן האיש מאשרת מחדש את הקשר בינו לבין דמויותיו, שחלק מאיפיוןן מושג על-ידי תיאור תנועותיהן. חוסר הישע הפיסי הוא קו אופייני להן. כך, למשל, תנוחת ההישענות על הכותל, המשקפת עייפות נפשית. עוויתות פיזיות חולפות בגיבור, דינמיות היסטורית. כך בספר "אומללות": "במשך שעה קלה הנחתי לפי להישאר פעור כדי שתוכל סערת רוחי לצאת דרכו, רוק קלוקל נצטבר בקרבי, בפני ריטטו העפעפיים". אלא שאצל קפקא, האיש האוהב מחוות, "המחווה היא מלה במעין שפת תנועות עצמאית משלה, דרך של מסירה, היינו בשום אופן לא רפלקס סביל או ביטוי מוצנן לתכלית מסויימת".

דרכי קפקא על חדרו בבית הוריו, המאפשר לו פרטיות ושקיעה בהרהורים, מסבירים כאילו את אחת התחושות המרכזיות בכתיבתו - תמונת האסיר הכלוא. "הכבלים של האנושות המעונה עשויים נייר משרדים" - סח פעם קפקא לגוסטב יאנון למראה קבוצת פועלים הצועדת עם כרות. למרות הכוח שמפגין ההמון המהפכני "המהפכה מתאדה ונשאר רק הרפש של ביורוקרטיה חדשה". אם נבחן נושא זה כפי שהוא מופיע ב"הטירה" וב"לפני שער החוק", למשל, נבחין אולי בתובת משמעותי נוסף שקיים בו. דומה שבתשתית התמונה של הפרט חסר האונים מול השלטון והמימסד, המחניק את ישותו הפרטית, מצוי דווקא המימד האכזיסטנציאליסטי, כלומר - מעבר לכל המסגרות המצמצמות וכולאות את האדם כיחיד ומותרות אותו אוכד עצות במרכזו של לכירינת, ככולה הבעתו העמוקה ביותר, האנושית ביותר של כל אדם, קולה המקורי של נפשו בכבליה של רשת קורי העכביש של אישיותו שלו עצמו. הרץ בספר "דבר הקיסר" לעולם אינו מגיע - לא אל הנתין הרחוק ממנו בחלל לאין שיעור אף לא אל ה"אתה", אלינו, הרחוקים בזמן. אין האדם מסוגל להתגבר על המחיצות האינסופיות ולהעביר לזולת את סוד קיומו. כל שניתן לדעת עליו אינו אלא הנסיון הנואש ללחוש אותו אל החלל הריק.

אחד המתחים בכתיבתו הוא השאיפה לתיאור כמעט נטורליסטי של פרטי המציאות כנגד הצורך של הדמיון להשתלט על מציאות זו. כשגוסטב יאנון אומר לקפקא ש"הגלגול" הוא חלום זוועה, עונה קפקא: "החלום חושף את המציאות החזקה מדימוייה. זהו הדבר האיום שבחיים - המזעזע שבאמנות". על "גור דין" הוא אומר שזהו "רוח הרפאים של לילה אחד... הבעתי את עובדת קיומו ומתוך כך השגתי הגנה מפני רוח הרפאים". קפקא רואה את המציאות הנוכחית, אך נוטה לדמיין את תוצאותיה המשוערות, ובכך הוא מתגונן מפניה. הקונפליקט האחר בכתיבתו של קפקא - המודעות לגורל הקבוע מראש כנגד רצון-הנפל המתסכל

לשנותו. נושא זה עולה מדי פעם בשיחות, בעיקר לקראת סוף הספר, ככל שהודאות של המוות נעשית בלתי נמנעת. ספקנותו ופסימיותו של קפקא אינם נהירים תמיד ליאנון הצעיר, שקפקא חס עליו לעתים ומבקש ממנו לא לחטט בדברים שאמר לו. אולם הערצתו של גוסטב יאנון לסופר הגדול לא מנעה ממנו להקשות על השקפה זו או אחרת שלו, אם כי בסופו של דבר מוטיח הכף לטובת קפקא.

תשומת לבו של קפקא האדם והסופר נתונה גם לזוטות במציאות. כך, למשל, כשעיניו נחות במקרה על כלב הפודל ברחוב כשעה שהוא מטיל עם גוסטב, הוא אינו רואה את האובייקט כאובייקט: "זה עשוי היה להיות כלב, אך גם אות... מה שבעיני פלוני שיק אשפה או כלב בעיני פלמוני הוא אות". הסיטואציה היא עבורו נקודת מוצא להגות בטרגדיה היהודית ובטעות האלוהית.

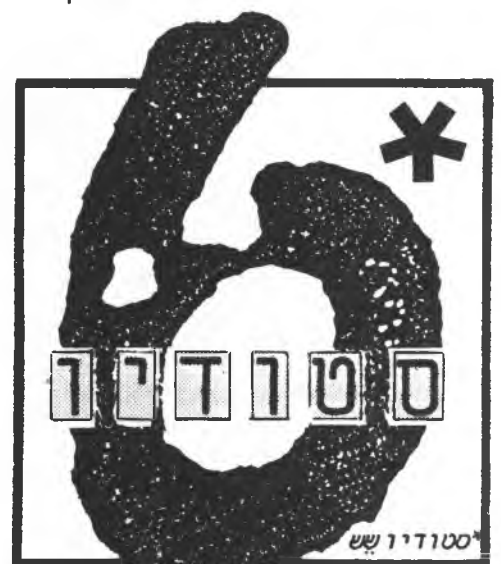
דומה לכך, גם ביצירותיו הוא משתהה לעתים על מומנט אחד, די טריביאלי, שמשך זמנו במציאות כמעט אפסי - כמו על הנערה היורדת מן החשמלית ב"הנוסע" - עד כי אנו חשים אותו מוגדל ומבורר לפרטיו כאילו ראינוהו תחת זכוכית מגדלת. על-ידי כך מתקבלת הממשות הסוריאליסטית הנכנית בכוח פנימי עצור. פרוקו לגורמים של מקרה או אובייקט, הנתון למבחן חושיו של המתבונן מביא אותו אל תכליתו, אל שורש מהותו.

המחלה היא מעין מפגש עם המוות, וההתגברות עליה היא כעין ניצחון עליו. במקומות לא מעטים בספר מתייחס קפקא לחידת המוות: "מי שממצה את מלוא מובן החיים אינו פוחד מפני המיתה. פחד המוות הוא רק תוצאה של חיים שלא באו על הגשמתם. הוא ביטוי של בגידה". ובמקום אחר - "חירות היא חיים. וחוסר חירות תמיד קטלני. אך המוות אינו ממשי כמוהם כחיים. הנה, הקושי טמון בהיותנו חשופים לשניהם - לחיים ולמוות". אין ספק, השיחות עם מעריצו הצעיר מאפשרות לקפקא מפלט, ולו לשעה קלה, ממועקת המוות.

"הכתיבה היא מחלה" אומר קפקא. ואם מנסים לרפא את חום המחלה, מתקפח להט היצירה. בכך אין האדם מתרפא. כלומר, ביסוד כל יצירה אמנותית טמון הסבל הקיומי. משהו מרעיון זה ממחיש קפקא ב"הבטה החוצה בהסח הדעת". לפני כוא האביב מתרחש משהו. בתמונה הסימלית הבנויה בצורת אנלוגיה, התקבלת אינה שלמה, ואנו מבחינים כי משהו ארע בין שני העניינים המקבילים. לאחר שצילו של הגבר חולף על פניה של הנערה המוארים שוב - עדיין שמור בתודעתנו רושם השמש השוקעת, ולכן גם השלמות המושגת לבסוף (בדמות האביב) אינה שלמות כמלוא מובן המלה.

דומה שאיכותו וערכו של השיחות עם קפקא הושגו הודות למשקלו הסגולי של קפקא אך גם הודות לשאלותיו המנחות, הערותיו והארותיו של גוסטב יאנון הצעיר, שהבין לנפש ידידו וידע להתמקד בנקודות מהותיות של הסופר והאדם שבו.

יערה בן-דוד

עיצוב גרפי • הפקות תחרותיות • פיתוח רעיונות
איור • אריזות • תערוכות • אנימציה ועוד
שלמה המלך 103 טלפון: 03-240818

העמדה השלישית

מרים יחיל-וקס

על הרומאן הרעיוני של שמעון בלס

בשנת 1982 אחדות נתבקשתי על-ידי ראש המדרג לתלמידי חו"ל באוניברסיטת חיפה, ללמד באנגלית לסטודנטים אנגלו-סקסים, קורס בספרות עברית בת-זמננו. בסוף הקורס הראשון (שהתמסד בינתיים) העלו הסטודנטים האורחים שאלה מעניינת: מדוע הסופרים שלכם כותבים רק על "החוויה הקולקטיבית" ואפילו ממקמים את גיבוריהם תמיד באותה "סביבה רוחנית"? איך זה שאפילו התיסכולים והעיוותים בספרותכם מתרחשים בתחומי קונצנזוס? אין לכם ספרות "אחרת"? חריגה? מורדת? פמיניסטית? קוסמופוליטית?

בדקתי את תכנית הקורס שכללה מבחר מתוך הקנון המקובל והמצוי בתרגום לאנגלית וגיליתי שהצדק אתם. כאשר ניסיתי להרחיב ולהביא לפנייהם משהו משל סמי מיכאל, שמעון בלס ודוד שחר, הסתבר לי שלא תורגמו לאנגלית (הערה: נעשה תרגום לחסות אך לא נמצא לו מו"ל, ודוד שחר תורגם לצרפתית ביוזמה צרפתית). לפי קריטריון התרגום, הסופרים שהזכרתי אינם בתוך הקנון, כנראה מן הסיבה שהעלו הסטודנטים האורחים: משום שאינם כותבים בתוך הקונצנזוס הספרותי המקובל היום בארץ, משום שהם חורגים מן "הסביבה הרוחנית" הקולקטיבית, משום שהם כותבים בישראל כפי שהמינאוגי כתב בפאריס – כאזרחי-העולם.

גילוי זה עורר אותי לבחון מקרוב את מיבנה יצירתו של אחד הסופרים הנ"ל, שמעון בלס. בחרתי להתרכז ביחסים האינטר-טקסטואליים בין יצירותיו המוקדמות, מעברה (1964) ובעיר התחתית (1979) למאוחרות, על מנת לנסות לתפוס את קבוצת הרומנים כ"אובייקט אידיאולוגי" בעל "מציאות קונקרטי" ו"משמעות חברתית" ובתקופה שקריאה כזאת תסייע להבנת מקומה של ספרות לא-קנונית ויחודית זו. "הגישה הדיאלוגית" (שאיננה מדעית) יש לה ערך פרובוקטיבי ויכולה להיות הזדמנות לבחון את ערכי המוסכמה הקנונית מחדש (בחסין).

המעין בתולדות הספרות העברית בארץ-ישראל מוצא שאצל הכותבים כמו גם אצל הקוראים, היתה קיימת בדרך כלל נטיה להעדיף ספרות בעלת ערכים "חיוביים" או בעלת "רלוונטיות", או ככל מקרה ספרות המבטאת את השקפת העולם הכוללת בתקופה נדונה, על פני ספרות טובה שתם או על פני פלורליזם בספרות. הספרות העברית, מסתבר, מקבלת בדרך כלל את צווי התקופה עד כדי כך שאפילו יוכוח יכול להיות צו תקופה, כמו הוכוח בין א"י השלמה לשלום, הפופולרי כל כך בספרות ובתיאטרון בשנים האחרונות.

בעבר הלא הרחוק עוד נשמעו קולות כמו אשר ברש או אליעזר שטיינמן שהתריעו על הנטיה להסתגרות בדל"ת אמות חטטיות ועל סכנת הפרובינציאליות הנובעת ממנה. ב. קורצווייל עוד הספיק לקונן על החיפוש בכתובה והליטוטציה של החיים, אבל גם הוא, שיחל לרומן האפי הגדול, ביקש למצוא בו את "הנושא היהודי הספציפי". היום אין עוד קולות כאלה וגם הוכוח, כאשר ישנו, מתנהל בתוך המוסכמה הקנונית.

בראיון לאנטון שמאס (העיר 15.6.84) אומר שמעון בלס שיש כנראה זרות מהחומר שבו הוא עוסק, מן הבעיות שאליהן הוא נדרש בכתבתו. כיוון שאי אפשר לשייכו לאחד הקנונים, להשפעות וזרמים מרכזיים בספרותנו, אין הביקורת האקדמית נותנת דעתה על יצירותיו.

מהן הבעיות שנדרש אליהן ש.ב. בכתבתו עד כה ומדוע הן זרות למוסכמה הקנונית? כמו אצל ד.ה. לורנס וא. המינגווי, יצירתו של בלס צומחת מתוך נסיון אישי והיא אינטלקטואלית במהותה. נסיונו הוא זה של יהודי יליד עירק, קומוניסט, שעלה לארץ, המיר ערבית בעברית, אך למרות שעזב בינתיים את המיפלגה הקומוניסטית לא המיר לגמרי את האידיאה השיוויונית-קוסמופוליטית באידיאה הציונית-לוקלית, והוא כותב על דמויות עם רקע דומה לשלו המתמודדות באופנים דומים עם המציאות, היינו, מבלי לוותר על יחודן הרעיוני.

בלס נאמן דווקא להמלצתו של ברנר ("הז'אנר הארצישראלי לאבזרהו") לכתוב על "החוויה הפנימית" היחודית ולא לנסות לחקות באופן מלאכותי את "החוויה החיצונית" ולהתאים את היצירה לצווי התקופה ולסביבה האידיאולוגית השלטת.

גם סול בלו ממליץ לחזור לכתובה מתוך "נסיון אישי". במאמר געגועים אל הכתיבה הרעיונית, הוא מייחל אל הסופר המסוגל להיות "לא מודרני" (באשר ניהיליזם הוא מודרניזם), ולהתמודד עם רעיונות כחוויות, לסופר כ"זמננו שיהיה מסוגל לכתוב כמו ד.ה. לורנס מתוך "נסיון אישי". רק סופר כזה, כותב בלו, עשוי להוסיף להצגת המצב גם הצעות ורמזים ל"תרבות אלטרנטיבית", לכיוונים שונים מאלה המוצגים בספרות כמציאות פגומה. כתיבתו של בלס, שהתוודענו אליה לראשונה בשנות הששים, אכן רעיונית ושונה מן הכתיבה הנפוצה אצלנו זה עשרים שנה, ומבוססת רובה ככולה על האכזבה הקולקטיבית מן הנסיון הציוני (כשם שבעבר היתה מבוססת על דבקות קולקטיבית בו). בלס שייך לקבוצת הסופרים האקסיסטנציאליסטים האירופים יותר מאשר לספרות המקומית.

התימה החוזרת בכתבתו היא התמודדותם של יחיד או של מיעוט אינטלקטואלי שאינם חלק מגוף פוליטי מוגדר, מול ובתוך מציאות שאינה מעוניינת בהם. הסופר וגיבוריו נוקטים מה שהסופר הגרמני פטר וייס כינה "העמדה השלישית", שאינה ימין ואינה שמאל, והם מסרכים להתאים עצמם לאורתודוכסיה כלשהי. דמויותיו של בלס באות בדרך כלל מן השמאל או קרובות אליו או פרשו ממנו, אך כאשר אנו פוגשים אותן ברומנים, כבר אינן חלק אפילו מאותו ציבור מצומצם ותכופות מנודה של מפלגה קומוניסטית. המעניין בדמויות אלה הוא שלמרות אכזבותיהן האידיאולוגיות הן עדיין בעלות דעה, אידיאה ועמדה.

"העמדה השלישית" נקוטה תכופות בידי סופרים "אאוטסיידרים". כמו פטר וייס (יהודי למחצה שגדל ברחבי אירופה ונעשה קומוניסט), שמעון בלס פועל מחוץ לחברה המוכנית ומנתח ביצירותיו אותה ואת מצבו שלו ושל חריגים כמותו ביחס אליה ואל עמדותיה. הסופר החריג עסוק תדיר בנסינות להגדיר לעצמו את מעמדו האקסיסטנציאליסטי "בחוק" משום שמעמד בעייתו זה הוא הכח המניע העיקרי אותו ליצירה. הוא אינו נמלט מנקיטת עמדה גם בענייני החברה למרות שהוא אינדיבידואליסט מובהק, וגם אם זוהי "העמדה השלישית" שאינה מספקת אותו. התעלמות הביקורת האקדמית מן הסופר ה"אאוטסיידר" היא מחווה של דחיה מצד החברה המוכנית הרואה בו עצמו אלמנט חתרני מעצם מהותו. בשל אי-הסתגלותו למוסכמה הקנונית, ואת גיבוריו כ"בלתי-מייצגים".

אולי משום כך קיימת קירבה בין שמעון בלס לגיבוריו (כמו גם בין פטר וייס לדמויות בסיפוריו ובמחזותיו האוטוביוגרפיים).

גיבורי שמעון בלס, כמוהו, הם אזרחי העולם לא מרצון אלא בלידת ברידה. נגזלו מהם מקומם הטבעי וקהיליית ההתייחסות החמה על ידי העולם שהם אזרחיו. כמו מחברם הם רדופים צורך אינסטינקטיבי, דחף אינטלקטואלי בלתי נשלט, לעשות סדר בעולם האירציונלי, בחווית אי-הסדר, להבין את ערכיה ולהגיע לאיזון פרספקטיבה מחוצה לה. כך סעיד הערבי-הישראלי האינטלקטואל ב"חדר נעול" (1980), כך אנדרה סורל וחברותו הבינלאומית ב"חורף אחרון" (1984), כך הסופרים התוהים ב"היורש" (1987) וכך למרבה ההפתעה, גם יוסף שאבי ב"מעברה" (1964) שאיננו גיבור פסיכולוגי או אתני או אידיאולוגי, אלא גיבור אקסיסטנציאלי.

גיבוריו של בלס תלויים כמוהו בשטח-הפקר, בלא-מקום, בני ארצות אחדות אך ללא מולדת, הנדחפים על ידי כורח מתמיד לחזור ולעשות בדיקת-מצב: מדוע אני תלוי כך? מה היחס ביני לבין אלה העומדים איתן בעולמותיהם המוכנים? גיבורים אלה כבר ב"מעברה" וב"בעיר התחתית" הם אנשים חושבים, לפעמים אינטלקטואלים, חלקם מהפכנים, תמיד כאלה הרואים עצמם כיצורים חברתיים ורוצים איכשהו לשנות את העולם ברמה המקומית (מעברה) או העולמית (חורף אחרון).

העלאת דמויות בעלות דעה ואידיאה אינו מעשה מקובל בשלהי המודרנה הישראלית, מה עוד ששמעון בלס מעלה אותן בתוך עולם ישראלי מוכר (מלבד ב"חורף אחרון" וב"בעיר התחתית") עולם מפורד ומפורד, מבלבל וסחוף, שבו הדמויות עצמן נסחפות, אך גם בעלות אידיאה. דמויותיו מעוצבות על ידי סביבתן האידיאולוגית הפרובלמטית ומצויות במרכז בזירה של קונפליקט מתמיד. הן חיות באידיאה, קשורות בחוטים שקופים לא לארץ ישראל אלא לאידיאלים פוליטיים בינלאומיים. הרעיונות המובאים באמצעותן אינם דברים קבועים, רעיונות כסובייקטיביים-אינדיבידואליים-פסיכולוגיים, אלא רעיונות כישויות "בין-אינדיבידואליות" ו"בין-סובייקטיביות", ישויות של השתנות. "העמדה השלישית", כותב פטר וייס, "אני לא אוהב אותה". "העמדה השלישית" מאחדת את יצירתו של בלס ומעצבת אינטר-טקסטואליות מעניינת בין ספריו לספרות האקסיסטנציאליסטית האירופית, ובין ספריו המקדמים והמאוחרים לבין עצמם.

ב"מעברה" משמשת "העמדה השלישית" מאחו אנליטי לתפיסה המעמדית של המחבר ובזכותה נשמר הסיפור מגלישה לכיוון האתני או הסוציולוגי. מצבה של חברה מובא לפני הקורא "נטור", ללא הנחות או מסקנות בהקשר הציוני. ב"חורף אחרון" עמדה זו מכוננת את המספר מצד אחד להסיק מסקנות בלתי נמנעות מן החלום הקומוניסטי, ומצד שני לפתח אותן לטרגדיות אישיות, מחוץ לתחום הרעיוני. שני הרומנים נכתבו על רקע אותה תשתית רעיונית אך ההתמודדות האידיאית מובאת בהם בצורות שונות. הם דומים כ"אובייקטים אידיאולוגיים", אך "המציאות הקונקרטי" בכל אחד מהם יחודית.

ה"מעברה", (כמו "חורף אחרון" אחריו), לא השתלב בטבעיות בקנון של שנות השישים. אז נולד ה"גל החדש" שעסק בעיקר בנייתן המיתוסים הציוניים ופה ושם באקספרימנטליזם, ואילו בלס כתב רומן על א"י שהציונות אינה נזכרת בו, ותבניתו

הפעולה המרכזית. "הקמת ועד", כמוה כ"ימכר גן הדובדבנים" אצל צ'יכוב: שתיהן ציר, ארוע, המערכ את כל מרכיבי החברה ואשר דרכו ובאמצעותו הם מתגלים בהתנהגות אמיתית ונחשפים על כוחם וחולשתם. הארוע ממקד את הסביבה האידאולוגית ומאפשר דיאלוג בין הדמות לתברה. ברומן זה הדמויות הפועלות הן מניעים בתהליך שעוברת החברה. אין בכך משום היפוך התפקידים המסורתיים שכן דמויות לעולם לא תהיינה רקע בלבד כפי שחברה יכולה להיות, וחברה אינה יכולה לתפקד כדמות אישית, אך יש כאן בניה של סיפור באמצעים שהם יותר אפייס-אובייקטיביים מנרטיביים. בלס מקפיד לצמצם את מימדי הדמויות פעולותיהן ודעותיהן האישיות שלא יתבלטו מעל לדרמה של החברה. כאשר אין לו מנוס מעיצוב דמות מורכבת כיוסף שאבי, משתמש המחבר במורכבות לצורך קידום הפעולה בדרמה של החברה. דמויות בדרמה כזאת - נוטות להיות טיפוסיות ולא מייצגות ואישיותן סטטית. הדימויות נובעת בעיקר מהשפעתן וממערבותן בפעולה החורצת את גורל החברה. למרות תבנית זו לא התקשה שמעון בלס לשמור את גיבוריו ממלכות האקזוטיקה, וכפי שאין בסיפורו "היבט עדתי" אין בו לא סלאח שבתי ולא קובלן. הקורא מתוודע אל הקהילה במקומות ההתקבצות שלה, כלומר במקומות פומביים (בית הקהוה) ופחות בתחומי הפרט. הדמויות מופיעות ללא אקספוזיציה או עם אקספוזיציה מינימלית כמו בסיפורי הקצרים של ג'ייס או במחזותיו של פינר. באמצעים אלה מוגדרת ההתרחשות מלכתחילה כ"ציבורית" וכ"אידאולוגית" והדמויות כמתמודדות בפעולתן כ"ציבור" יותר מאשר כפרטים. התמטיקה

גיבוריו של בלס תלויים כמוהו בשטח-הפקר, בלא-מקום, בני ארצות אחדות אך ללא מולדת, הנדחפים על ידי כורח מתמיד לחזור ולעשות בדיקת-מצב: מדוע אני תלוי כך? מה היחס ביני לבין אלה העומדים איתן בעולמותיהם המובנים? גיבורים אלה כבר ב"מעברה" וב"בעיר התחתית" הם אנשים חושבים, לפעמים אינטלקטואלים, חלקם מהפכנים, תמיד כאלה הרואים עצמם כיצורים חברתיים ורוצים איכשהו לשנות את העולם כרמה המקומית (מעברה) או העולמית (חורף אחרון).

להכיר ולאהוב את "מעברה" כאילו היתה היחידה החברתית דמות אנושית. בלס מצא עצמו ממדי החברה ותימצות הפעולה המרכזית הכרחיים כדי למנוע מהרומן להיפך לתמונה סוציולוגית מופשטת.

ברכטית פינטרית. המאמצים לשלבו בקונן כרומן אתני היו מלאכותיים, וממילא לא עלו יפה. כיצד באה "העמדה השלישית" לידי ביטוי בבניית הרומן "מעברה"? הרומן מבוסס על חוויה אוטוביוגרפית של הסופר ובו חברת שוליים ממלאת את התפקיד הראשי. חברה זו היא הפרוטוגוניסט דווקא, ולא כמקובל הרקע לסיפור אנושי. הרומן נגד את הציפיות הקונבנציונליות של הקורא דאז שהורגל בגיבורים חיוביים או לפחות גיבורים מתוסכלים, הנעים על רקע "ההיבט הציוני" ממצב בעייתי לקראת התורה הארה-שינוי. אך "מעברה" דומה יותר ל"נוסטרמו" של קונרד מאשר ל"תרנגול כפרות" של אלי עמיר. אין בו מחאה או אפולוגיה אתנית, אלא חברה הנתפסת כאחדות בפעולה החורצת את גורלה, בסיטואציה אקסיסטנציאלית. אין בה כוחות מוגדרים של "ימין" או "שמאל" אלא אנשים הפועלים לקראת מטרה מתוך עמדות המתוות באופן דינמי. הנפשות ב"מעברה" מוצגות באמצעות סגנון של מודעות, מה שבחטין מכנה "דיבור פנימי" המשמש הכנה ל"דיבור החיצוני". יחד מצטרפים הדיבור הפנימי והדיבור החיצוני לסטטוס אידאולוגי. הרומן סובב סביב הקרב על הגדרה עצמית, והמחולק למספר שלבים. הוא נפתח במאבק להביא רופא אל אשה חולה במעברה ומסתיים בהתנגשות אלימה. אך הקרב האחד, זירת הקונפליקט האידאולוגי הוא גם מטפורה לבעיה הרחבה והאוניברסלית של חברה יחודית המנסה להשתלב בחברה מארחת המנוגדת לה בכל ואינה מנסה להבינה אלא לסגולה. במשך הקריאה לומד הקורא

המציאות והבדיה

שמעון בלס: היורש; זמורה ביתן, תל-אביב; 1987; 155 עמ'.

הרומן החדש של שמעון בלס נוגע בניגוד קלה כמעט בכל אחת מבעיותיה של החברה הישראלית בשנות השמונים. הנושא העדתי מתמוג כאן בשאלות של אחריות היסטורית לעברה ולעתידה של הציונות, נרמזת הבעיה של חזרה בתשובה, וכך גם לגבי נושאי ההתנחלות בשטחים הכבושים, מלחמת לבנון וקרבנותיה, קליטת עליה יורדיה מהארץ, שאלות של ספרות ואמנות, בעיית הסמים וחינוך הנוער, עבריינות, יאפילו תאונות הדרכים הקטלניות נזכרות כאן. כל זאת רק ברמזיה קלה, נוגעת-לא-נוגעת, שאיננה מתעכבת על הדברים ומרחיבה בהם. שכן עניינו של הרומן, חושבני, אינו בבעייתיה של החברה הישראלית, אלא הם רק מוצרי לוואי לנושא העיקרי של הרומן - המערכת המורכבת של היחסים שבין הריאליה, המציאות הממשית, לבין המציאות הבידיונית שביצירה הספרותית.

אין זה נושא חדש, כמובן. הספרות מהפכת בו בצורות שונות מאז היותה. זה צפוי וטבעי שסופר יתמודד ביצירתו הספרותית עם הבעיה המעסיקה אותו עצמו יותר מכל בעיה אחרת - בעיית היצירה עצמה. מובן מאליו שבין הדמויות הבידיוניות הרבות המאכלסות את היצירה הספרותית תופענה גם דמויות של סופרים. עם מי יוכל היוצר להזדהות יותר משיוכל לעשות זאת עם דמות בידיונית של סופר?

גיבורו של בלס הוא אכן סופר, באמצעותו הוא מתבונן בתקבולת הבעייתית שבין המציאות הממשית למציאות הבידיונית מזווית ראייה אחרת. הוא עושה זאת על ידי פיתוחה של עלילת הרומן במישורי התרחשות רבים. הגיבור המספר של הרומן, שהוא כאמור סופר, מספר במקביל כמה סיפורים. הוא מספר קודם כל את סיפורו שלו, את פרשת חייו

בסופו של הרומן צפויה לנו הפתעה, המעמידה את מהותו של העימות שבין המציאות הממשית לזו הבידיונית בהיפוך גמור לכל ההקבלות שנבנו בתשומת לב מרובה לאורך הרומן כולו. הסיום המפתיע מרמז על מציאות ממשית הנקבעת בכוחה של הבדיה הספרותית. מה שנחשב למציאות מתגלה כאן כבדיה, הבדיה הספרותית היא המציאות שבממש.

על אף מורכבותו הרבה, "היורש" הוא רומן קריא ומושך. אבל רק אחרי שעומדים על הסכימה הבונה אותו ועל העיקרון המנחה המאחד את הסיפורים השונים ליצירה אחת שלימה. אלא שההבחנה בין מישורי ההתרחשות הרבים שברומן איננה קלה כלל. כאמור ותובעת מהקורא מאמץ ניכר. נראה שבלס ניסה לתפוס את המרובה, אולי הגזים מעט במורכבותה של העלילה במישוריה הרבים, בעיקר בכל שנוגע לטכניקה המעממת, המכסה על מהלכו של סיפור המעשה, על ידי עירובם של הסיפורים זה בזה ללא כל הנחיה לקורא הנכון כלשהו.

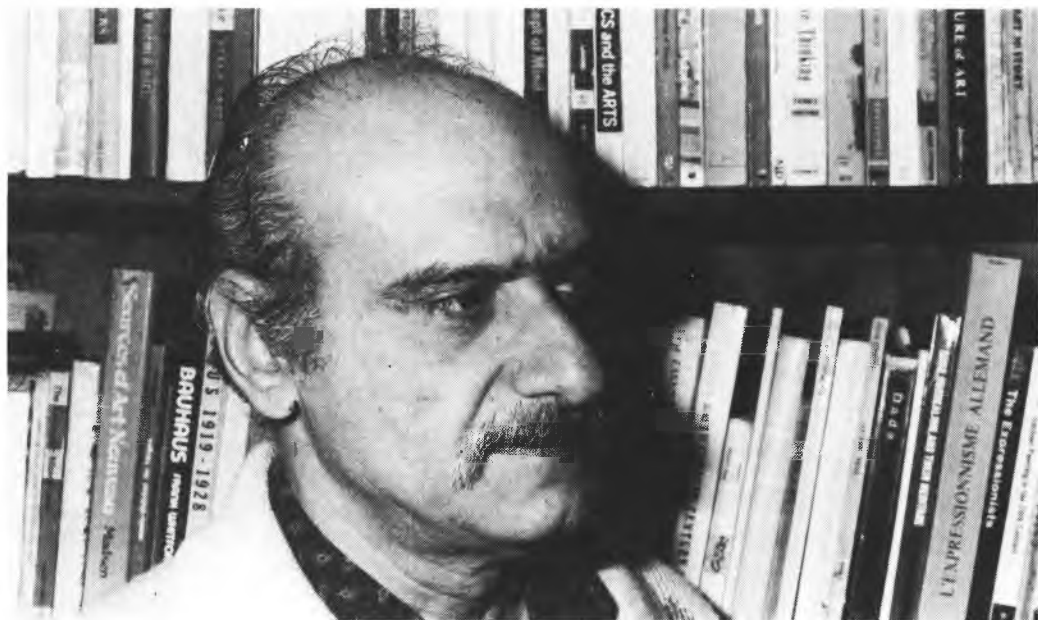
ההתייחסות לאקטואליה, בעיקר במישור הפנימי ביותר של הרומן, עשויה להתפרש גם כמחויבות מגויסת, כאמידה פוליטית משמעותית במישור של המציאות הממשית, אבל בכך ניכרת חריגה חמורה מאחדות הרעיונית של הרומן. נראה לי יותר שיש לראות בהתייחסות זו חלק מהגודו הספרותי, הפואטי של הרומן. חמרים הלוקחים מהמציאות הממשית, שמחורן ליצירה, מעומתים עם המציאות הבידיונית שבתוכה. כאמור, זהו עיקר עניינו של "היורש". בחזקתן זו נראות לי התייחסויות אקטואליות אלה, במידה רבה כפארודיה על המגמה האקטואליסטית בספרות הישראלית העכשווית, בעיקר עקב הגודש שכנושאים אלה וצפיפותם הרבה, בעיקר ברומן הבידיוני שבתוך תוכו של הרומן הראשי. כאמור, אין זה נושא המרכזי של הרומן, הוא מלווה אותו ומגיש אותו בשוליו.

בסך הכל יש לראות ב"היורש" ניסיון מעניין ביותר, גם בצורתו, גם ברעיונותיו. יש בו כאמור מידה של גודש, שאיננה מוסיפה לו הרבה. אפשר שלא עמדו לו לבלס די חמרים לבנינו של רומן, וראוי היה לערוך אותם בנובלה, שלמה יותר, רחוסה יותר, פחות סבוכה.

ידידיה יצחקי

האישיים. בתוך סיפור זה הוא עסוק בכתיבת רומן, ומצטט מתוך פרקיו הנכתבים והולכים, שנמצאים דומים מאוד לפרטי חייו האישיים. לפיכך גם גיבורו של רומן זה, שבתוך הרומן הראשי, הוא עצמו סופר העסוק בכתיבת רומן, וגם הרומן שבתוך הרומן שבתוך הרומן הראשי מצוטט תוך כדי סיפורו. נוסף לכך אוסף גיבורו של הרומן הראשי, זה שאנו קוראים בו, חומר לרומן נוסף, האמור להיות מבוסס על אירוע שאירע לו בחיי הממש שלו. כלומר ברומן העיקרי בו אנו קוראים ומדווח במפורט על פגישותיו עם הדמויות הממשיות כביכול, המספקות לו את חמרי המציאות הדרושים לו לצרכי רומן זה שהוא אומר לכתוב. נמצא אם כן שעלילתו של הרומן מצויה ברכבים שונים של מציאות בידיונית. הסיפור הראשי, סיפור חייו של הסופר עצמו, והחומר שהוא אוסף לרומן שהוא אומר לכתוב, גם הוא, כמובן, בדיה, ובה משולבת, במישור עמוק יותר, הבדיה של הרומן הנכתב על ידי גיבור הבדיה הראשית, ובתוכה במישור נוסף, עוד יותר עמוק, הבדיה המתחברת על ידי גיבור הבדיה שבבדיה הראשית. סך הכל לא פחות משלושה מישורי בדיה, שאליהם מצטרפת, במישור נוסף, גם הבדיה העתידה להיכתב על יסוד חמרים הנאספים לרומן שטרם נכתב. הסיפורים השונים שבמישורי הבדיה השונים נתונים כשהם מפותכים זה בזה, ללא סימון של מעברים מציאות בידיונית אחת למציאות בידיונית אחרת. הקורא אכן נתבע למאמץ ניכר כדי שיוכל להבחין בין הסיפורים השונים, ולמקם אותם במישוריה השונים של המציאות הבידיונית המורכבת הזאת. התמונה של המציאות הספרותית רבת המישורים איננה עשויה להתברר אלא במחציתו של הרומן או אף לאחר מכן.

העימות הבעייתי שבין המציאות הממשית לבין המציאות הבידיונית עולה, כמובן, מההקבלות שבין הגורמים המוצגים ברומן כחמרי מציאות, בידיוניים כמובן, לבין מה שמתואר כביטוי הספרותי הבידיוני שלהם. ברומן שבתוך הרומן מעבר לזה מעמת הרומן את המציאות הממשית, זו שאנו, הקוראים הישראלים בשנות השמונים, חיים בה בממש, עם הרומן הפנימי ביותר שברומן "היורש". בעיותיה של החברה הישראלית המופיעות בו, כפי שכבר נאמר, בשפע רב אם כי בניגוד קלה, מרוכזות בסיפורו של הרומן הנכתב על ידי גיבור הרומן הנכתב על ידי גיבור "היורש". אגב, גם הרומן שבתוך תוכו של הרומן הראשי נקרא "היורש".

צילום: יונתן טורגובניק

שמעון בלס

כרונולוגית הופיע "היורש" (1987) אחרי "חורף אחרון" (1974). מבחינת ה-"Positionality" שלו, כלומר המקום בו הוא נמצא ביצירתו של בלס, המקום שבו מתקיים דיאלוג בינו לבין היצירות האחרות, "היורש" בא אחרי "חדר נעול" המשמש לו כמין פרולוג. יש דמיון רב בין סעיד, האינטלקטואל הערבי התלוש ב"חדר נעול", לבין הסופרים הישראליים התלושים ב"היורש". הללו מהלכים בדרכי החיים כמתבוננים, חרדים מפני היאחזות כלשהי במציאות האישית משפחתית ו/או חברתית, יחד עם זאת סקרנים מאד והרפתקנים די הצורך "להתחבר" אל המציאות כאשר היא מזדמנת בדרכם. סעיד מתאר עצמו כ"ארכיטקט בינוני" וכלא-מקצוען בתחום הכתיבה. יואב סביר ב"היורש" גם הוא מגדיר עצמו כבינוני אם גם פופולרי. "חדר נעול" הוא כתרגיל לקראת כתיבת "היורש" גם מן הצד הצורני. סעיד הוא מספר-עד המנסה לכתוב ספר אוטוביוגרפי ואין הדבר עולה כידו. כאשר התוצאה אינה מספקת אותו, הקורא מוזמן לעשות סדר בסיפורו המבולבל. ב"היורש" המלאכה ניתנת בידי הקורא מלכתחילה, והסופרים גיבורי הרומן מגיעים לכלל כתיבה חלקית אם בכלל. בלס טווה כאן מערכת נרטיבית שיש בה מיפגש בין סופר לחיים, בין ספרות למציאות. זהו רומן של סופר הכותב על סופר ושניהם נתקלים בכמה סוגים של חמרי-חיים שאת חלקם הם מאמצים לכתבתם. לידי הסופר הראשון מתגלגלת מעטפה ובה סיפור עלום, זאת תוך כדי תאונה שבה נהרג אדם בשם יורם עדן. הסופר מניח שיש קשר בין הוידוי במעטפה לאדם שנהרג ומפתח יחסים עם משפחתו ומקורביו כדי לגלות את הפרטים החסרים. הסופר השני, יואב סביר שמו, כותב על פושע דמיוני בשם דני, וגם לידיו מגיעה מעטפה ובה סיפורה של אם שכולה המקווה שיכתוב על בנה. הסיפור מובא לסידורין מפי שני הסופרים וגם באמצעות הדמויות שהם כותבים.

גם בין חיייהם הפרטיים של הסופרים יש דמיון, וגם בצורה שבה הם מעורבים במצבי-מציאות ובתשלוּב של מצבי-מציאות ומצבי-ספרות. "צרופי מקרים של רומן בלשי" אומר הסופר הראשון על המעטפה והתאונה שנקר בדרכו, ואילו השני כותב רומנים בלשיים אשר הבדיה שבהם מתרחשת לפעמים, בדיעבד, במציאות.

"היורש" הוא ספר הנקרא בקלות, ואין קושי להתמצא במעגלי העלילה החופפים אשר בו. אתגר ההתמצאות מגרה ומסקרן והופך את עצם הקריאה לתרגיל אינטלקטואלי מעניין. בלס מדגיש את הניגוד ספרות/לא-ספרות, סיפור בדיוני/סיפור כתיבה-בדיוני, לפי מיטב המסורת הברנרית. על ידי הבחירה בתבנית מורכבת ורבי-רבבית מבקר בלס את הכתיבה הספרותית האחרות וגם את הכתיבה הפסבדו-דוקומנטרית כאומר: שתיהן אינן מצליחות להציג את מורכבות החיים.

יחד עם זאת ברור לקורא ששני הסופרים הם דמויות בדיויות ואינן שמעון בלס - הסופר, ושתי המעטפות

ידי אנדרה סורל "הגיבור הנסתר", עם אכזבת חלום-המהפכה הבינלאומית, חלום האחוה והשוויון. זהו רומן שיש בו דמות-ציר אך לא פרוטגוניסט במובן הקלסי, אלא פרוטגוניסטים אחדים, ותבניתו הפרגמנטית מבטאת את התימה. האידיאולוגיה מעורעת. תימה זו אינה סטטית אלא מתהווה באינטראקציה דינמית בין "חיים", "חברה", ו"האנשים" בזמן המסויים של הסיפור. אנדרה סורל, "האדם האמיתי" שהוא כאן "נסתר" הוא נקודת המוצא של האידיאולוגיה כאשר ברגע זה רב בה "הנסתר" והוא גם נוצר על ידה בשלב זה בחייו כאישיות מסתורית ולא מובנת. הדדיות מזוהה זו משווה ל"חורף אחרון" רב-משמעויות ומיסתורין, תחושה של משהו לא גמור ומפחיד.

תבנית הרומן הרעיוני-קבוצתי לא היתה תמיד זרה בספרותנו אך נעלמה בהדרגה בשנות ה-50, וכיום "חורף אחרון" אינו נתפס בתבניתו ונושאו כרומן ישראלי למרות הימצאותם של גיבורים ישראליים בסיפור. זה איננו סיפור על ישראל, אין בו "היבט ציוני" או הקשר ישראלי "רלוונטי". ישראל תופסת בו את מקומה הריאלי במציאות הבינלאומית, בשוליים. יוצא ששוב כתב שמעון בלס רומן מחוץ למוסכמה הקנונית, גם אם אינו נמלט מביקורת כמושגים קנוניים.

בסגנון הכתיבה התמציתי, המתאפק במכוון מאורנמנטציה יש דמיון בין בלס להמינגווי: לשון שניהם בהירה, בלתי מצטעצעת, שפה המספרת סיפור ולא את עצמה.

מעניין לציין הומולוגיה נוספת. הפעם בין "חורף אחרון" לקובץ הסיפורים "בעיר התחתית" (1979). בשניהם "יוצא" הסופר מתוך החוויה הישראלית אל עולמות שמחוץ לישראל: אל מולדתו הרוחנית, הקומוניזם הבינלאומי ב"חורף אחרון", ואל מחוזות נעוריו בעירק בקובץ הסיפורים. מפתיע לגלות שדווקא בקובץ המוקדם הפשוט תמטית הוא מפליג לתחומים צורניים מורכבים: האקספרסיוניזם והסוריאליזם, ואילו כרומן המאוחר שבו הוא עושה מין סיכום ביניים אידיאולוגי. התבנית הסיפורית פשוטה. היא אמנם "פסיפס" אך גם צלולה ובהירה כבאה לאזן את מורכבותו של חשבון הנפש הרעיוני כבד המחזיר שבמרכזה. תיקצר היריעה מהעלות את כל האפשרויות הטמונות בקריאה אינטרטקסטואלית של קבוצת יצירות לא-קנוניות כמו של שמעון בלס. לכן אסתפק עוד בדיון קצר על האינטרטקסטואליות של "היורש", הרומן האחרון של בלס והישראלי שבהם.

המרכזית אינה מובאת בפעולתו של פרוטגוניסט מרכזי אחר אלא מתוך ומפי כל תושבי המעברה. הללו שואלים, כל אחד בדרכו, "מדוע הדברים משוברים אצלנו?" כפי ששאלות הדמויות בהמלט חוזר ושואל "מה רקוב בממלכת דנמרק?". בשתי היצירות לכל דמות יש גם תשובה משלה או נסיון לתשובה, וגם ב"מעברה" כמו ב"המלט" אין הסופר מקל על קוראיו ובוחר למענם תשובה אחת. ריבוי נקודות המבט הוא שמדגיש את אופיו המיוחד של הסיפור, כרומן אינטלקטואלי, מודולרי במיבנהו וחברתי בתמטיקה שלו, רומן שנכתב מן העמדה השלישית ואינו נוח לקיטלוג במסגרת המוסכמה הקנונית של תקופתו.

"חורף אחרון" הומולוגי ל"מעברה", מבחינת עמדת המחבר וגם מבחינת המיבנה הבסיסי של הסיפור, אשר גם כרומן המאוחר הינו מעשה בקבוצה חברתית, חברת-שוליים. שוב כותב בלס לא רק מתוך "חוויה פנימית" אלא מתוך "ניסיון אישי" אמיתי. שוב באה לידי ביטוי "העמדה השלישית" אצל הסופר ואצל חלק מדמויותיו, אך למרות שלידתה בתנאים הסוציו-אקונומיים של ה"אוטוטיידר" כאשר הוא, אין הדבר הופך אותה לסטטית וקבועה. ההיפך הוא הנכון: העמדה השלישית עבור גיבורי "חורף אחרון" היא זירת קונפליקט שאינו נוטה לבוא על פתרונו, קונפליקט אשר רק בתבנית בדיונית פרטיקולרית יכול הסופר להציגו במלוא מורכבותו.

רומן זה, שבו בלס מתבונן בקבוצת גולים פוליטיים קומוניסטים בפאריס, תואר כ"פסיפס מרתק" אך בו בזמן גם כרומן שנכשל במשימה של פיענוח חידת חייו ומותו של הגיבור הראשי אנדרה סורל (על המשמר 31.8.84), ואשר בו דמויות מישניות (כשיר, שרגא, עמוס) מובנות ואטרקטיביות יותר מן הדמות המרכזית. "כמי עוסק הספר?" שואל אהוד בן-עזר (מאזניים, אפריל '85). שתי הנקודות דלעיל מבטאות שני ערכים קנוניים מסורתיים:

1. מהלכו של פרוטגוניסט כרומן צריך להיות "פתור" כלומר להוביל מבעיה להתרה-הארה.
 2. רומן נזקק לעלילה אחדותית המתלכדת סביב ונובעת מפרוטגוניסט מרכזי אחד.
- אלא שעל פי עדות אותם הקוראים שמעון בלס כתב "פסיפס מרתק" וחוקי הפסיפס ודאי שונים מחוקי הרומן המסורתי. מהי תבניתו של "חורף אחרון"? האם הקריטריונים הנ"ל רלוונטיים לגביה?
- "חורף אחרון" הוא סיפורה של חבורה אשר בצירה העמיד שמעון בלס "גיבור נסתר", כמותו מוכרים לנו מן הספרות, אפילו המסורתית. אנדרה סורל אמנם אינו נסתר פיזית (כמו פפה אל רומנו ב"בית ברנדה אלבה") אך הוא נסתר תרתי משמע. הוא אינו נתפס ממש ואינו מובן על ידי סביבתו הקרובה, ע"י סביבתו הפוליטית הרחבה, או ע"י הסופר המעלה את דמותו. אילנה המרמן (הארץ, 3.8.84) לאחר שקראה את הביורגריה של בן-דמותו אנרי קוריאל מציינת שגם זה לא הועיל לפתרון חידת האיש. הטענות מבוססות על ההנחה ש"גיבור נסתר" לגיטימי פחות כציר של רומן מגיבור גלוי. מדוע? כי הנסתר שבו מונע ממנו לתפקד כמניע ומפעיל, או כמונע ומופעל בתוך החבורה שזוהו סיפורה? לאו דווקא. הספר נקרא באמת כ"פסיפס מרתק", ולא כסיפורו של גיבור. יש בו מספר דמויות מסתוריות פחות מסורל ומובנות, שדי בהן לשמש נקודות אחיזה לקורא המחפש הזדהות (עמוס, שרגא ובעיקר כשיר). אנדרה סורל המיסתורי הוא המנוע הרוחני, מעצבה של החבורה, במידה לא מעטה תודות לחידתיות שבאישיותו. הוא אינו מושא להזדהות, וגם לא נכתב ככזה. "פן פרטיקולרי של המציאות", כותב כחטיין, "ניתן לתפיסה רק בקשר עם הצגתו בתבנית פרטיקולרית."
- הקורא ההיסטוריון הדורש מן הסופר "לפענח" דמות בדיונית בפסיפס עושה את הטעות האפלטונית הוראה בבדין מימיס פשטני ותו לא. גם הדרשה להדגיש כרומן בדיוני את הפעולות הפוליטיות שהיו חשובות בחיי אנרי קוריאל במציאות מתאימה למחקר ההיסטורי אך איננה רלוונטית ב"תבנית הבדיונית הפרטיקולרית" שלפנינו.
- "חורף אחרון" הוא סיפור התמודדותה של חבורה קוסמופוליטית פריזאית קומוניסטית באמצעות ועל

בראיון שנתן שמעון בלס לעתון זה הגדיר עצמו כסופר "יהודי-ערבי": "כמו שיש יהודי-אמריקני יש גם יהודי-ערבי ואני יהודי-ערבי". מדוע נצרך הסופר להשוואה זו המגדירה אותו כלא-ישראלי? סופר יהודי-אמריקני הוא למעשה סופר יהודי-אירופי-אמריקני, כשם שבלס הוא סופר יהודי-ערבי-ישראלי. שניהם יהודים, ומורשתו האירופית של האמריקני היא לכאורה המקבילה למורשתו הערבית של הישראלי. על-פי אותה שיטה מקביל "אמריקני" ל"ישראלי" ולא כפי שאומר בלס "אמריקני" מקביל אצלו ל"ערבי"! משמעותה של האנלוגיה ערכי-אמריקני היא שבלס בחר להזדהות עם התרבות הערבית כשם שסול בלו למשל בחר באמריקני. אלא שאקט הבחירה של בלו התבטא גם ובעיקר בכך שהוא כותב בשפה האנגלית, ואילו בלס בחר בשפה העברית לכתיבה בשעה שהוא ממשיך לראות עצמו כיהודי-ערבי. בלס נשאר איש חצוי ואיננו כמי שעבר כליל מעולם אחד למישנהו. מהי ערכיות זו שקרובה לבלו? אין היא איזה אוריינטליזם אקזוטי אלא אינטלקטואליזם מהפכני קומוניסטי. עם השפעה חרפתית והקומוניזם קוסמופוליטי-שיוויונית. (לתרבות הערבית האתנית התודע בלס כחוקר לאחר עלייתו לארץ). זוהי תרבות ערבית מערבית מאד, ובלס מעניק אותה לגיבוריו, סעיד הערבי הישראלי ב"חדר נעול", תבורת סול ב"חורף אחרון" וברומן הראשון שלו בעברית, "מעברה", מבטא אותה יוסף שאבי.

כסופר הדבק בפרספקטיבה קוסמופוליטית, נדון בלס להיות חריג בנוף ספרותנו שהיא לוקלית וקולקטיביסטית בזרמיה המרכזיים. אך האמנם אין מנוס מן המוסכמה הקנונית בספרות? בחמישים השנים האחרונות התרכז חקר הספרות בתחום האינטרפרטציה כאשר התוצאה הדומיננטית המיידית היתה הוצאת ההערכה מחוץ לתחומי הלגיטימי של חוקר הספרות. הסיבה לכך נעוצה בזמניות הבלשנות והפילוסופיה שלה לחוקרי הספרות, ובקושי המקביל להתמצא בדיסציפלינות כגון סוציולוגיה או כלכלה, הדרושות למי שמבקש לעסוק בהערכה ולא רק בניתוח. נוצר מצב שבו המחקר האקדמי מסתפק בקנונים ורואה את תפקידו בהסברתם ובהעברתם מדור לדור. בודדים כגון בחטיץ ומקורבסקי העזו להשוות קנונים לספרות לא-קנונית. גם חוקרות פמיניסטיות ניסו לפרוץ את המוסכמה, אך כל אלה לא הספיקו כדי לפתח תאוריה לא-קנונית של אינטרפרטציה והערכת ספרות.

על ידי אימוץ "הגישה הדיאלוגית" של בחטיץ ניסיתי להראות מעט מן האפשרויות הטמונות בקריאה אינטר-טקסטואלית של יצירות לא-קנוניות כמו אלה של שמעון בלס. גישה זו אינה "תיאוריה" ואינה "שיטה" אלא נקודת מוצא לעיון בספרות לא-קנונית, ללא היוקקות לערכים וקריטריונים קנוניים. היא מאפשרת להעריך תהליכיות אינטגרלית ביצירה, רב-גונית, שוני. זוהי קריאה ללא ממדים נורמטיביים או "מדעיות". מטרתה להבחיר מעשה-ספרות ולעמוד על ערכו ביחס לתפיסה כוללת של ערך בספרות ובאופן יחסי לזמן שבו מתבצעת הקריאה. "הגישה הדיאלוגית" תופסת את "היצירה המוגשת" לא כ"מוגמרת" או "מושלמת", אלא כמין רגע של שביית-נשק בין הכוחות שהיו מעורבים בהתהוותה, רגע אליו הגיע הסופר מכל סיבה שהיא. גם הקורא אינו נקרא "למצות" את היצירות אלא "לחנות" אותן בסביבה האידאולוגית שלו וללכת הלאה.

האמנם צריך סופר להיות "יחידה מושלמת של זמן ומקום" כדי ליצור (מאר לויץ), או לא? סול בלו טוען שההיפך הוא הנכון. אפילו שפה, אומר בלו, איננה גזירה אלא בחירה. ככל כתב רוסית למרות שידע היטב יידיש, קונרד כתב אנגלית ולא פולנית מאהבה, בלס כותב עברית מבחירה. סופר אינו צריך להיות יחידה מושלמת של זמן ומקום. שמעון בלס, "הסופר היהודי ערבי" הוא מקרה פורה מאד ומעניין מאד. אין הוא חלק מאסכולה ולעולם לא ישתבח בקנון. תמיד יפיק סיפור ועוד סיפור, ויצור את תנאי הקיום שלו עצמו, כמיטב יכולתו. סופר כזה איננו נוה להגדרה תאורטית, או לסיכומים ספרותיים, אבל בזה טמון כוחו.

כסופר הדבק בפרספקטיבה קוסמופוליטית, נדון בלס להיות חריג בנוף ספרותנו שהיא לוקלית וקולקטיביסטית בזרמיה המרכזיים. אך האמנם אין מנוס מן המוסכמה הקנונית בספרות?

אויב נחותה, ואימץ את העברית על פניה. בעשותו כן מחק הדחיק את שרשי הווייתו הראשונית ויותר על מכורתו, על מקומו הראשון והטבעי, ותחת זאת העמיד עצמו בכל-מקום או בלא-מקום. נסיונו האישי המיוחד מתאפיין בהעדר קביעות ובהעדר עוגן פיזי מצד אחד, ומצד שני בחיי רוח רחבי אופקים של איש העולם, כמי שבוחר בעברית, חוקר ספרות ערבית ויונק מתרבות צרפת והקומוניזם הבינלאומי, הוא משלב ביצירתו קוסמופוליטיות וישראליות מנקודת מבט של "אאוטסיידר" והופך לצומת מיוחד במינו למיפגש בין האישי-יחודי לבין החברתי-ישראלי.

הביקורת האקדמית בהגבילה עצמה לקנונים עושה עוול לקוראי העתיד בהתעלמה מן העובדה שהמאפיינים העיקריים של ספרות הם שונות והשתנות. מחקר המבוסס על "ערכים קבועים" ומוסכמים" מחד גיסא, ו"מדעיות אובייקטיבית" כביכול מאידך גיסא, סוגר את הדלת בפני האפשרות לבחון את הדינמיקה של ההשתנות, או להכיר את הגוונים הרבים המוצעים בתוך ספרות חיה ומתהווה. קנונים "שבטיים" של תרבות קטנת-מימדים כשלנו, כשהם מתהווים בחיפזון, לפעמים כרזמנית עם הספרות, נוטים להציג את היצירה המקומית כ"ספרות של פרובינציה בעלת צבע לכנטיני", אם לשוב ולצטט את אשר ברש. הקנונים מתמסדים אצלנו לפעמים עוד בטרם יבשה הזעה על ארועי החיים המהווים את חומר הגלם של היצירות. זוהי "הליטרריזציה של החיים עליה קונן קורצווייל".

הקנונים הישראליים נוצרו בדרך כלל ברגעים הסטוריים או בתקופות של התגבשות לאומית. ספרות המנדט ביטאה את האידאולוגיה של "לבנות ולהבנות", ספרות-הפלמ"ח-תש"ח ביטאה את ההתלכדות הלאומית סביב המלחמה, בעקבות מלחמת יום הכיפורים קם "הגל החדש" - ספרות משכר ואכזבה. מי שכתב ספרות לא-קנונית הוגדר "טריביאלי". המונופול של השיטה הקנונית בביקורת בולם או מונע לחלוטין את הסיכוי לתת לגיטימציה לצורות ותומות ספרותיות חריגות.

קנון נוצר בשלושה שלבים: אמנים יוצרים אותו על ידי התנקזות תכנית וסגנונית לנקודת מרכז בהווה ועל ידי חיקוי מודלים מסויימים מן העבר. זה השלב הראשון. בשלב השני הביקורת בונה את הקנון כמוסדות האקדמיים ופרסומיהם. בשלב השלישי משתלט הקנון הממוסד על המחקר הספרותי וההוראה, כלומר נוצרת דיקטטורה של הקנון. הוא מתבסס ככל שמתחזקת האקדמיה אשר מחקרה דורש קבוצות-התייחסות, תימות ופרידגמות. יצירה יחודית, חריגה, קונקרטי, שאינה ניתנת להכללה בקבוצה או תיזה, תשאר כהכרח מחוץ למחקר. ריבוי המחקר ביצירות הקנון יוצר מוסכמה קנונית: כדי להיכלל בפרסומים הכל נאלצים לכתוב רק על מה שבקנון, וכך נסגר המעגל.

תופעה מעניינת היא השלב הראשון דלעיל. סופרים הכותבים ב"זרם המרכזי" עונים היטב על צורך מרכזי של קהילת הקוראים מבחינה תימטית וסגנונית. עובדה זו מכניסה אותם לקנון וגם הופכת אותו לישות פוליטית. אפילו אם הסופרים שבו אינם פוליטיים. כלומר, מרגע שנוצר קנון יש לו דינמיקה עצמאית שאינה תלויה ברצון הסופרים המרכיבים אותו. וכך, סופרים כמו שמעון בלס, השואבים ממסורות שאינן מרכזיות בקהיליית הקוראים ומטפלים בתימטיקה שאינה קשורה לרוחות הפוליטיים המרכזיים בקהילה, קובעים בבחירתם את מקומם מחוץ לקנון.

המכילות "עובדות" הן בעצמן אובייקטים כדויים. הצגת התבנית הבדייונית כאילו איננה כך נועדה למשוך את תשומת לב הקורא אל הכוונות הפורמליות של המחבר, לא להטעותו לחשוב שלפניו עובדות: הקורא מוזמן לעשות כמעשי הסופרים-דמויות, לקחת חלק פעיל בחיבור חלקי הסיפור המקבילים לשלמות אחת.

הדילוגים, אומר בכך בלס לקוראיו, היא שיטת הכתיבה כאן כפי שהיא "השיטה" במציאות המוצגת ברומן. אמיתותם של החיים נובעת דווקא מחוסר העקביות שבהם, מהיותם חלקיים, בלתי-מפורשים, מפורקים. הרומן "היורש" שבו נעשה ניסיון להקיף את "החיים" רבי-הרבדים מנסה לשקף את הריבוי גם בטכניקה וב"תבנית הפרטיקולרית": זוהי מסכת של השתקפויות ובכאות, עולם מראות, אלו נקלעות הדמויות במקרה ובו הן נעות לא בקו ישר או "עלילתי" אלא פעם ככה ופעם ככה, לפי האטרקציה הרגעית, או בעקבות כבואה מסקרנת. תבנית זו אינה נקתק למספר כלי-ידוע שידריך את הקורא בשבילי המבוכ. למקומו באים המספרים עדים (הסופרים) בחייהם ובכתיבתם, העסוקים כל אחד בעולמו בלבד, ומצליחים רק באופן חלקי להבין או לכנות עולמות אחרים. הקורא הוא שצריך לארוג את חלקי ההרפתקה לסיפור השלם.

מבחינה צורנית, "היורש" הוא ספרו המורכב ביותר של בלס עד כה, והוא גם ספרו הישראלי ביותר, קרוב למסורת הרומן על כתיבה כמו "החי על המת" ודומיו. האמנם עם רומן זה נכנס הסופר ה"אאוטסיידר" אל הנחלה המקומית? ימים יגידו. מבחינת הסגנון, גם ב"היורש" נשאר בלס קוסמופוליטי.

בסגנון הכתיבה התמצית, המתאפק במכוון מאורנמנטציה יש דמיון בין בלס להמינגווי: לשון שניהם בהירה, בלתי מצטעצעת, שפה המספרת סיפור ולא את עצמה. שניהם עושים שימוש צנוע בפיגורטיבי וכדיאלקט. המינגווי הרחיק לכת יותר מבלס אך נקודת המוצא של שניהם היא אותה מודעות לסכנת ההיסחפות אחרי וירטואלויות לשונית לשמה. סגנונם אינו אינטואיטיבי אלא קוגניטיבי, ובאמצעותו הם יוצרים סכימה של מציאות. סגנונו של בלס הוא כבואה של השקפת עולמו ונקודת מוצא להבנת יצירתו. הוא נמנע במכוון מכתיבה אמוטיבית כדי לשמור על ריחוק ואובייקטיביות. את המודעות האנושית הוא תופס כחברתית כמחותה, וביטייה הספרותי הוא "דיבור פנימי" שהוא תוצר של תודעה ולא של תת-מודע אמורפי.

כמו המינגווי המונה ב"הקץ לנשק" את המלים והנושאים שאסור להשתמש בהם כיוון שהושחתו בשימושים כוחים ומציע מירשם שכנגד, גם בלס זהיר מאוד באמירה. המינגווי מראה כבוד, כח סבל וכר בפעולה ללא מלים. בלס מציג גיבורים חושבים, אינטלקטואלים, באמצעות "התנהגות אידאולוגית" ומצטט את מחשבותיהם בנוסח רטורי מינימליסטי. המסר מועבר במישורין הן בעניינים רעיוניים והן בתאורים, כש"הדיבור הפנימי" מתרגם בטבעיות ל"דיבור חיצוני".

מבקרים אחדים ראו חסרון באובייקטיביות המוצהרת בסגנונו של בלס, אולי משום שהעברית עוד לא חדלה להיות משאת נפש ואתגר לסופרינו, משום שטרם נעשתה דבר מובן מאליו. בלס כותב כאינטלקטואל ולא דווקא כישאלי. הוא בוחן את המציאות בכליו הרעיוניים ורק אחר כך מתרגם אותה לעולם בדיוני. מתוך העדפת הכריזמה, התיקנות בלשון, העדפת הרעיון, על פני צבעים לוקלים או פסיכולוגים. זה דרכם של סופרים אינטלקטואלים לא מעולם כגון סטרט בורמנים שלו, או דוריס לסינג. מעניין שהספרות העברית דומה לאמריקנית (שתיהן ספרויות צעירות) בדחיית הכתיבה הרעיונית והאינטלקטואלית הנפוצה מאד בצרפת ובגרמניה.

מקום, כתבה אודורה וולטי, הוא משמעות, נקודת מוצא ארכימדית לסופר ובספרות. באמצעות מקום אנו תופסים נושאים ורעיונות ברומן. כאשר סופר ממיר את המקום הטבעי שנתנה לו מורשתו במקום רעיוני, הוא מותר על נקודת התייחסות טבעית. והוא "נדון לחרות", לקוסמופוליטיות. בלס התנתק במודע מן המסורת הערבית שנחשבה בארץ לתרבות

בית-לסין - תיאטרון

עדה בן-נחום:

בהבחנה ברורה מהתיאטרון הרפרטוארי הקשור במערכת מחוייבויות בלתי-נמנעות - מצד אחד; וממוסד כמו "צוותא לתרבות מתקדמת" שעיקרו הפצה ולא הפקה - מצד שני; לבית-לסין מקום ביניים בין השניים. מקום שאינו ממולכד במגבלות של ליהוק קבוע או של "קו" מתבקש, שהם תולדות של סיבות חברתיות-היסטוריות, המביאות לעתים קרובות לידי סטגנציה של היצירות.

היחזמות שלנו "מותרות" בפתיחות מכסימלית לגבי יוצרים ויצירות גם יחד. וזאת, למרות המסגרת ההסתדרותית עליה מבוסס קיומנו החומרי. אין, לא היתה ולא תהיה מצדה של מערכת זו, כל תביעה למימוש "קו" פוליטי כלשהו, כתוצאה מתמיכתה הכלכלית בנו.

התיאטרון בכלל, לפחות לטעמי, איננו כלי פוליטי, כפי שאיננו כלי לשרות הספרות, הפילוסופיה, או כל מדיה אחרת.

נכון, שבדיעבד, הוא מבטא, כמו כל אמנות, מצבים ומסרים חברתיים, אבל מראש איננו, במיטבו, אמצעי למלחמות. נקודה נוספת - ברור, לפי דעתי, שחופש הבחירה שלנו, הן ביחס לחומר והן ביחס לשחקנים, אין בהם כדי לפגוע בחשיבות פעילותם, או בצפיפות קהלם של כל התיאטראות והמוסדות התיאטרוניים האחרים בארץ. להיפך, אני מאמינה גדולה ב"קנאת סופרים" ובפלורליזם רחב ככל האפשר בכל שטחי האמנות.

כך גם בקשר לפעילויות נוספות הקיימות אצלנו, כמו אלה המתרחשות במרתף העליון, וכן ביחס להפעלות כלל-ארציות במסגרת רשת מופ"ת.

רשת זו, הוקמה על-ידי ההסתדרות מתוך רצון לגבש גרעינים של קהל שוחר אמנות בכל רחבי הארץ. שכן, למרות שת"א היא מרכז העשייה האמנותית, היא אינה מרכז הקהל. גישה זו עמדה גם בבסיס פעולותיהם של התיאטרון לילדים ולנוער בזמנו, ואחר-כך של "אמנות לעם".

ברור שמופ"ת הוא גוף מפ"ץ יות" מאשר גוף מפיק, לכן המועדונים המאוגדים במסגרתו, אינם יכולים להסתפק רק בהפקות של בית לסין. הם פתוחים, ללא כל סייג, לכל תיאטרון אחר, כמו להופעות בידוריות ו/או לצרכים ספציפיים של ההסתדרות המקומית. אבל, המגמה העיקרית מבחינתנו, נשארת בכ"ז מגמה תיאטרונית. ומדובר בתיאטרון טוב, לפחות באותה מדה ומתוך אותם קריטריונים עליהם בנויות התוכניות התיאטרוניות במרכז התל-אביבי.

ולגבי תכניות אקטואליות -

שני המחזות הראשונים שיפתחו את העונה הקרובה בבית-לסין, הם: "אחד משלנו" של דני ברבש ו"נדוני אלטונה" של סארטר.

המחזה של ברבש עוסק בשתי מערכות מוסריות הקיימות בצבא: מערכת מוסרית- התנהגותית השייכת כביכול לארץ, והמערכת השייכת לשטחים. הטקסט כולו נמצא עדיין בתהליך של עיבוד, בידי המחבר והבמאי (איציק ויינגרטיין). החזרות יתחילו באוקטובר. העבודה על "נדוני אלטונה" (תוך קיצורי טקסט רבים), תחיל במחצית דצמבר.

לגבי המשך שנת העבודה, עדיין קיימות התלבטויות. נהיה חייבים, כמוכן, ב"משק מעורב" - בקומדיה. בסאטירה. יהיו הכרחיים בוודאי גם דברים החורגים מתחום טעמי האישי. הרי פער המצוי והרצוי איננו בבחינת חידוש שלנו. באופן עקרוני, אני מקווה, שבמשך הזמן ייאספו אלינו בדרך קבע - פחות-אדירות, הן מחזאים והן שחקנים ובמאים מוכשרים, שתיווצר ביניהם לבינינו זיקת שיתוף ושייכות. יש סיכוי טוב לכך. בדרך-כלל אוהבים להופיע אצלנו. טוענים שקיימת איזו אינטימיות מיוחדת בין הקהל והבמה באולם שלנו. וזה קורה לעיתים רחוקות, אפילו בעולם הגדול. ומי שטוען הם אנשי תיאטרון, שאמורים להיות אנשי חושים. אפשר, לכן, לסמוך על עדותם בנידון.

א"ב

א

הפח אשפה הכי גדול
הוא פאר היצירה. כך מקבל לטען,
יעה מלא אידאולוגיות, שאריות של דם ספוג, מצחין כפגור,
קלפת תיאוריה בסימני רקב,
חלצה חומה עם טלאי,
מכנס נטול רכסן,
מבד לבן, גברי, מתם תפלות, ויהרה,
שתי מסכות מקמטות כפחד,
תנן מרוט ומקשקש, אפה בחרתנו, בכתב רועד כמחלה,
רשק עבש, דעות, כבד-ריח, ואלהים,
אולי גם זוג, וכבוד המשפחה,
שקית של אמונות מנילון, קנגל נקוב של טהרה, ועקרונות,
פחית ריקה.

הפח אשפה הכי גדול שבעולם זה
מח האדם, תבין, גם אם הוא מצין במעלות
כמו למשל צפוי אמיל, או מגלון,
מתקן פתיחה בלחיצה של רגל, תחתית כפולה, אלחלד,
או מכסה כפה של פלסטק, כמעשה אמן —
הפטלת היא בפנים, כבלגן.

אם רק אתחיל לשפף תהיה פה מזבלה כבודה, אני מבטיח,
תקליט שכיר, גאון כמו נגור, ועזרא פאונד
אינו נופל, דביק כצחנה,
עתון ישן עם אורי צבי כיד מוגפת,
חוברת של דקרט עם בלוטת האצטרבל שנה
נדר של טואלט, כלומר — לתחת,
והרמב"ם איש אשכולות, דיני מלכות וחזקת דפים מתפוררים, פרופסור נאמן
תכשיט יקר, מחליד ממדמנה, צורת אומגה,
זליבוזיץ גם הוא תקוע עם שטיות, בקבוק של מיץ (שכרי וזכיות,
פחות מסריח),
מוסף עבה וצבועני על פרויד בענני נשים, ימי גדול מאינשטין והקנטטים —
חלי טנפת מכהיקים,
פנינים מפיות, וזה מרוח סחי וזהמה.

אם יש לך, קורא תמים או אקדמי, אי-אלו השגות בדבר הטקסט הנ"ל,
ההגיון או העצוב, פסוק, מבחר מלים, דגמה זו או אחרת,
ערך אותן ברשימה, על-פי האלף-בית, או סדר רץ, או לוגי,
צין עבדות ונמוקים משכנעים, ביכילוגרפיה רחבת הקף ורשם,
וזרק נא, במחילה, לסל-
מחיי שלי, רק קצת בזהירות, שלא יתו מהתנופה
אחד נוסף, חלילה.

ב

אני אדם מגבל מאד, מודה —
ספרים רבים-רבים הגעתי עד האמצע, אפילו לא גרדתי קצה פשרם,
רבים מהם נתקעתי במבוא,
שלא לומר אותם שלא פתחתי כלל, מחסר רקע ויכלת (הכל, כמה בנאלי, יחסי),
אני שומע מוסיקה אף לא קורא תנים, או מחשבות,
תחושות נושבות סביבי מכל העברים, וכמו שבשבת לחזוי
תקוע במקום, חזק מאד במדידה ובדיוח,
תחומים שלמים של דעת וענבי-חכמה הם גן נעול
בפני שועל שכלי רזה, רפה מרגש וחוישים,
איני שונה, אם כן, ממך,
מהקורא.

(הטקסט הזה, כלו, נכתב
— תמורת תשלום נאות ומע"מ —
לבקשת פרופסור מכבוד,
שבע גלויים, פרסום ושבח עולמי,
שרק עטו פכדה מלשורר
והוא, בדמיזי,
קצרי-רוח).

אדם הולך בלילה
במדבר

אדם הולך בלילה
את שכלו במדבר
המטפס במעלה הנאדי
החותר דרכו בצוק
השוען את הרקיע
המקיף באפלה את כוכביו
הנושרים אקראית אל הצוק
המשתפל לנאדי
המתכנס אל השביל
המוביל את ההולך בו
אל תוף עצמו
למצא שם
אדם
שהוא עצמו שמים
של רבוא כוכבים
ומזלות.

ניו-יורק

סלמות מצבים בארץ
וראשם אינו מגיע השמימה
ומלאכי אלהים כבר עיפו
מעלות בהם ומרדת
וגם החולמים
מזמן געורו מחלומם
והם מפצלים פצלות
במקלות הרהטים
להצרים מדודם
עדר ואשה.
אף הדוד כבר אינו
לבן
ותרפיו תרפי האשם
הגנובים
זועקים שירה מרמקולי הכנסיות
בהרלם
זועקים את שנאת האח שנעשק
מבכורתו.

דרור אלימלך

שיר חורף

בן 29 וקצת, מבקש מעט עטיפות אשר
במכירת סוף עונה.
בלוז אישי אחה"צ בשלהי ינואר, הכל סביב
הרבה מדי ביחוד, מנסה להאט את הקצב.
בבאר-שבע של רוחות קרירות, יידיים מוסרים שלום
מעל סרטי הקלטה,
ולי לא ברור אף אצא מפתחור הטבילות:
אוננות, טקסי קפה, פגוימי-מלים,
בורח סרט להחליף צבעים ויוצא.
ביתנים בלוח — כמו ריי צ'ארלס, או ברוזילאי,
רקוד של דפוקים, טיטות חיים עליונות —
להתקיף, לפעמים לעזוב,
כמו אתך מצפה, אתך קים, שלנה נופלת.
מנסה יותר מנגיעות חלקיות,
לכתב צורה ברורה בזרם.

■
חם זה שאיננו מצוי,
בליל הלילות,
חם שמתגלגל בחם מרעף,
ממס בין רגליך סוד קדום
בנסיוח ארעי.

■
ואבוא אל הים,
מפשל
עידום מרצון,
נשטף על כוכעי
קעור —
עד מלאוני מים רבים,
בכחל העמק
אבוא אל הצל.

תבוסתה הצפויה של החילונית

אורי יזהר

"העבר שלנו והעתיד שלנו, מה שבאמצע זה רק טקטיקה"
 ח"כ מנחם פורוש, כשיחה עם קבוצת צעירים מהתנועה הקיבוצית ב-1986.

במלחמת התרבות המתחוללת היום בישראל בין הדת בגילוייה הממוסדים והלא-ממוסדים לבין החילוניות, צפויים נצחונה של הראשונה ותבוסה של האחרונה. מסע כיבושה של הדת נמשך. הן במערכת הפוליטית והן בתודעה הציבורית. מתקפת הנגד החילונית זוכה להישגים מסויימים, אך כיבושי הדת מהותיים יותר, ולכן גם מבטיחים יותר את הניצחון הסופי.

כתי קולנוע, מסעדות ובתי עסק נפתחים היום בשבתות בערי הארץ, אך זהו ניצחון של הנהגות החילונית ורדיפת הבעצ החילונית, יותר מאשר ניצחון החילונית כהשקפה. גם הניצחון בפרשת שעון הקיץ עדיין איננו מטה את הכף לטובת החילונית העקרונית. מערכת הסמלים הדתית הולכת וחודרת לכל שכבות הציבור - דרך התקשורת ומערכת החינוך תחת שלטונה של מנהיגות ביצעיסטית נטולת עמוד שדרה אידאולוגי - והופכת למערכת הסמלים המייצגת את הקיום היהודי והישראלי בימינו, יותר מאשר כל סמל חילוני, למעט הטנק והדולר. רבנים וכלי קודש מופיעים כשומרי ומייצגי הזהות היהודית יותר מאשר כל אישיות חילונית בהווה ובעבר. הרבי מלובביץ שאינו עולה לארץ, וחסידי עם "טנקי המצות" הנלעגים שלהם, מייצגים היום את הזהות היהודית בגלגולה הישראלי יותר מן מקבל וברנו של העבר והקיבוץ ומכון ויצמן של ההווה. החזרה בתשובה, למרות מימדיה המצומצמים מקבלת משמעות סמלית מרחיקת לכת. פוליטיקאים בכירים מחזרים אחרי המפלגות הדתיות ומשחרים לפתחיהם של אדמונים ורבנים המקבלים באמצעי התקשורת ההמונית מימדים על אנושיים כמעט. אמונות תפלות וזכות לפרסום כאילו הן עובדות מדעיות ותביעות בנוסח ימי הביניים הופכות לנושאים פוליטיים לגיטימיים.

התעצמותה ונצחונה הצפוי של הדת לא יהיו רק, או אף בעיקר, פרי כניעתם של פוליטיקאים נמוכי קומה ללחצים של מפלגות דתיות. זו תהיה (כאשר תהיה) תוצאה של תהליכים חברתיים, מבניים ותרבותיים, מקיפים ומעמיקים. המאבק בין המיליטנטים משני הצדדים יוכרע על ידי מי שביניהם: הרוב הדומם, האמורפי משהו, המעצב את עולמו התרבותי בעיקר לפי מקומו ומעמדו במבנה החברתי ולפי המסרים המשוגרים אליו מגורמים בעלי עצמה אידאולוגית. תבוסת החילונית צפויה (לא גזורה), כי הדת בישראל הולכת וממלאת היום, יחד עם הלאומנות, את החלל הריק האידאולוגי שנוצר עקב היעלמותה הגמורה כמעט של הציונות הסוציאליסטית כאידאולוגיה מסבירה ומנחה. אפשר להצטער על כך כמה שרוצים, אבל הדת והלאומנות מצליחות עתה להסביר ולהצדיק את הקיום היהודי בישראל כאן ועכשיו, יותר מאשר החילונית הליברלית (או הליברליזם החילוני, שהם היינרהך) הדוגלת בחופש הפרט ובדמוקרטיה פוליטית.

הליברליזם ונקודות התורפה שלו

מקור הבעיה אינו החילונית אלא הליברליזם כאידאולוגיה ואורח חיים, הליברליזם רואה את הפרט כריבון בפני עצמו ועבור עצמו. בנפרד מן החברה או אף במנגוד לה. חופש הפרט הוא הערך העליון. לכל אחד מותר לעשות כרצונו כל עוד אינו

מעניק הקולקטיב לפרט באמצעות הזהות הקולקטיבית, גם תחושה הכרחית של השתייכות וביטחון. בגיל הילדות המוקדמת מספיקה לשם כך המשפחה. בגיל ההתבגרות חשובה בעיקר קבוצת בני הגיל. בבגרות מופיעים גם הקהילה, הקבוצה המקצועית, עדת המאמינים, המעמד והלאום. אפילו רובינון קרוזו, דמות המופת של הליברליזם המוקדם, זקוק היה לששת כדי שיחלצו מן הברידות הפרט. כמי שקיומו מוגבל במרחב ובזמן, זקוק גם למשמעות קיום החורגת ממילוי צרכיו החומריים והפסיכולוגיים; למיקום במרחב האנושי ובזמן; למיקום בעולם ולטעם קיום בו. הזהות הקולקטיבית היא גורם הכרחי ביצירת משמעות הקיום. במלים

ללא השינויים המבניים והתרבותיים שהתרחשו לפניו ויצרו את החלל הריק האידאולוגי, לא היו הלאומנות והדת הופכות לאידאולוגיות דומיננטיות כיום.

אחרות: הפרט זקוק לישות או מהות שמעל או מעבר לעצמו, שאינה מותנית בקיומו של הפרט אלא מתנה קיום זה. מערכת הערכים והסמלים המרכזיים של כל חברה היא הנותנת לפרט משמעות והדרכה. בעבר היו אלה הדתות שהעניקו זהות ומשמעות. בימינו ממלאת תפקיד זה הזהות הלאומית. הנסיון הסוציאליסטי להחליף את הקולקטיב הלאומי בקולקטיב המעמדי כמסגרת פעולה וכיוצר של זהות קולקטיבית דומיננטית, לא הצליח. גם הנסיון לכטל את תפקידה של הזהות הקולקטיבית כמעניקת משמעות והדרכה בשם האיחאל של הפרט השואל תמיד, לא הצליח ולא יצליח. הפרט תמיד מחפש תשובות ומוצא אותן. בין אם הוא מכיר בתפקידה של הזהות הקולקטיבית בעניין זה ובין אם לאו. בניית אתוס אנושי וחברתי על בסיס של שאלות ללא תשובות יכולה להיות עמדתם (הגנדרנית) של אינטלקטואלים בודדים, שבטופו של דבר גם להם יש איזושהו שד קולקטיבי בארון המעניק להם זהות, משמעות והדרכה, אלא שהם טורחים להסתירו. הזהות הלאומית, כמימד של הקיום הלאומי, היא גם הגורם המעניק, בסופו של דבר, סמכות של הכרעה למדינה, שהיא המסגרת העיקרית של הקיום הקולקטיבי בתקופתנו. הנסיון לנתק את המדינה המודרנית מן הזהות הלאומית ולהפכה למסגרת ארגונית-סידורית עבור יחידים בעלי זכויות רבות וחובות מועטים לא יצליח, שכן בהעדר זהות קולקטיבית לא תהיה למסגרת כל סמכות כלפי הפרטים המרכיבים אותה והיא תתפורר. יתכן ואין בכך כל רע, אבל אז תצמח במקום המדינה מסגרת אחרת בעלת זהות קולקטיבית עם תוקף מחייב והכל ישוב להיות כפי שהיה.

רוב הדוגלים בליברליזם כאידאולוגיה ודאי יסכימו לדברים הללו במישור התיאורטי, אך יסרבו לתרגמם לנורמות של התנהגות. הם יסרבו להכיר בזכותו העקרונית של הקולקטיב לתבוע מן הפרט יותר ממינימום מסוים, שעיקרו שמירה על החוק. לגישתו זו של הליברל יש קשר לסיטואציה המעמדית שלו. לכל חברה יש הכרחים שלהם היא חייבת להיענות, הכרחי קיום והתפתחות. יש שתי דרכים להיענות להם: האחת, היא בפעילות משותפת, מודעת, כאשר בין כל הפרטים שורר מצב של שיוויון, כפי שמורה האידאל של הקיבוץ. השנייה היא לא מודעת, סטיכית. כאשר כל אחד פועל למען מטרותיו הפרטיות והתוצאה הכוללת אינה מתוכננת ואינה ידועה מראש, כפי שמורה האידאל הליברלי בטהרתו. הדרך השנייה היא דרכה של חברה מעמדית, שבה יש מי שחופשי יותר משום שאמצעיו ו/או כישוריו מרובים יותר ומי שחופשי פחות משום שאמצעיו ו/או כישוריו מועטים. המציאות בחברה של ימינו היא תערובת של שתי הדרכים. המדינה מעורבת, כנציגת הכלל, בכלכלה ובחברה ויוצרת

פוגע בגופם, רכושם ושםם הטוב של האחרים. הפרט הוא אטום מבודד מן האחרים והחברה היא מצבור של אטומים כאלה. היחסים בין הפרטים מווסתים על ידי חליפין של תועלות מזה, וחוק פורמאלי, השומר על כללי המשחק, מזה. החברה כקולקטיב, כיישות שקיימת קיום כלשהו מעבר לפרטים המרכיבים אותה, אינה מוכרת על ידי הליברליזם, או שאינה קיימת או שקיומה יש בו יותר רע מאשר טוב. החברה היא משהו חיצוני לפרט, כפוי עליו ומגביל את חירותו. היא הכרח לא יגונה, או רע הכרחי, ותו לא. יכולות להיות לה כמה תביעות מוצדקות מן הפרט כמו תשלום מסים, שירות צבאי והתנהגות לפי החוק, אך הן מוצדקות רק כצורך לשעה. האידאל הוא להיפטר אף מהן, אם וכאשר יהיה הדבר אפשרי. הליברליזם דוגל בצמצום מירבי של כוחם ומעורבותם של החברה ומוסדותיה בחיי הפרט. הקולקטיב, הקבוצה המאוחדת עליידי זהות משותפת ושיש לה, בשם זהות זו, תביעות אל הפרט, הוא מפלצת מסוכנת המחייבת ריסון ובלימה מתמידים, אם באמצעות נורמות וחוקים מגבילים ואם באמצעות דלגיטימציה של עצם תופעת הקולקטיב והמשתמע ממנה. כל קולקטיביות, לפי הליברליזם, היא פתח לטוטאליטאריות, שכן תמיד יכולה להימצא קבוצה מצומצמת שבאמצעותה מניפולציות רגשיות ואידאולוגיות בזהות הקולקטיבית וסמליה תשתלט על הקולקטיב ותצמצם או תחסל את חופש הפרט, או שהקולקטיב כולו יהפוך לערץ המדכא את הפרט השונה והמיוחד וכופה על הכל בינוניות משמיה.

הפרט סבור שהוא מכריע הכרעה אמיתית ואינו חש כיצד הוא מנותב לסוג של הכרעות שישרתו סדר חברתי מסוים וקבוצות שליטות מסוימות.

לתפיסה זו יש שתי נקודות תורפה קארדינליות: עקרונית-כללית וישראלית. מן הבחינה העקרונית יש לומר, שלא יתואר קיום אנושי ללא המימד הקולקטיבי שלו. צרכי הקיום הפיזי מחייבים התארגנות וחלוקת עבודה, היוצרות קבוצות חברתיות במסגרת מערכת חברתית רחבה יותר. קבוצות אלה נוצרות באופן מתוכנן או ספונטאני, או שהן מתפתחות מקבוצות שקדמו להן. על בסיס תיפקודה של הקבוצה מתפתחת גם זהות קולקטיבית המתבטאת בערכים, נורמות, סמלים ומוסדות שהם ייחודיים לה. לעתים הערכים הם תוצר של הסכמה בין חברי הקבוצה ולעתים הם תוצאה של הפעלת כוח ו/או מניפולציה מצד קבוצות שליטות. כך או כך, אין קיום אנושי ללא קיום קולקטיבי ואין קיום קולקטיבי ללא זהות משותפת וכל הכרוך בה והמשתמע ממנה. פעולתו של הפרט חייבת להיות מתואמת במידה כלשהי עם מה שנתפס ככל תקופה כצרכי הקולקטיב. במידה והתיאום המינימלי הזה אינו קיים, מתפורר הקולקטיב או שהוא משנה את מבנהו, זהותו, ערכיו וסמליו. בנוסף לתיפקודו המכשירי - סיפוק צרכים חומריים -

הפסיכולוגי של הניצחון ב-1967 וכיבוש השטחים בעלי המשמעות ההיסטורית מצא את הליברליזם החילוני כשהוא נטול כלים אידאולוגיים שמתאימים להבנת המציאות החדשה ולהתמודדות עם הלאומנות והדת שמצאו עתה לעצמן מנוף ונקודת משען גם יחד. מלחמת ששת הימים לא היתה ראשית הרעה אלא תחנה בדרך. ללא השינויים המבניים והתרבותיים שהתרחשו לפניו יוצרו את החלל הריק האידאולוגי, לא היו הלאומנות והדת הפוכות לאידאולוגיות דומיננטיות כיום.

כיום רואה הישראלי המצוי, ממעמד העובדים או מן המעמד הבינוני גם אם אינו שומר שבת ואינו נמנע ממאכלי טרפה ושאר הנאות אסורות - בדת היהודית את המגדיר העיקר, אם לא היחיד, של זהותו הלאומית. הדת קובעת את גבולות הקולקטיב ומגדירה את מהות הסיטואציה הלאומית. את המימסד הדתי הוא תופס כמי שמופקד על שמירת הגבולות ועל טיפוחם של סמלי הזהות. בכך מוענקת למימסד זה עמדת מונופולין תרבותית בעלת עצמה פוליטית ניכרת, גם בתקופות בהן נפתחים בתי קולנוע בשבתות והמפלגות הדתיות סובלות הפסדים אלקטוראליים.

המזרחיים מצויים ברובם בשכבות המקופחות של החברה הישראלית, ומחזיקים בגירסה כלשהי של דתיות או מסורתיות. הדת מהווה עבורם הוכחה לשייכותם לקולקטיב היהודי בישראל. התרבות הדומיננטית, המערבית באופייה והנישאת על ידי אשכנזים דחתה אותם או שהקשתה מאוד על כניסתם לקולקטיב כחברים שווי זכויות. המתניות הדתיות של המזרחיים תמנע מהם, ככל הנראה, להיות לשותפי החרדים האשכנזים הנמסים לכפות אורח חיים דתי על כלל הציבור. אבל מצד שני, הם גם לא מועמדים להזדהות ושותפות עם מאבקייהם של החילוניים. רבים מהם חשופים להשפעותיהם של מטיפים כארזומטיים המציגים בפניהם גירסה פרימיטיבית של יהדות. מיקומם בדרגים הנמוכים של המבנה החברתי עושה את רוב המזרחיים ללאומנים. הערכים והמזרחיים המצויים מתחתם שואפים שהמצב ישאר כזה. מבחינה תרבותית ופוליטית גם יחד תומכות הדת והמסורת בלאומנות והלאומנות מזינה את הדת והמסורת אצל מזרחיים ואשכנזיים גם יחד.

מה יש לליברליזם החילוני להציע ליחיד ולקולקטיב בישראל לנוכח המגמות התרבותיות והפוליטיות רבות העצמה המובילות אל הדת והלאומנות? מעט מאד.

הליברליזם העקבי הוא אציוני מעצם מהותו, גם אם נושאו מגדירים עצמם כציונים. בהפכו את הקולקטיב למהות שהיא חיצונית לפרט - הוא מרוץ את קשריו של היחיד עם הקולקטיב הלאומי. חופש הפרט כערך עליון צומד בסתירה לשייכות לקולקטיב ולמחויבות כלפיו. השייכות העובדתית מצד אחד, והרצון לחופש פרט מירבי מצד שני, מביאים לפחות חלק מן החילוניים הליברליים לעמדות אמביוולנטיות כלפי הקיום הישראלי והמתחייב ממנו. פה ושם מגיעים כמה מהם אף למתן לגיטימציה מפורשת לידידה.

הנושא החברתי העיקרי של הליברליזם החילוני היא האינטליגנציה ההומניסטית: אמנים, מבקרים, הוגים, פובליציסטים, אנשי תקשורת, אנשי מקצועות חופשיים, מרצים באוניברסיטאות, מדענים וכד'. שככה זו דוגלת בחופש הפרט כערך עליון. היחיד הוא מרכז העולם. ילדיה גדלים באווירה של מתירנות וחוסר מחויבות לקולקטיב. הניידות - הפיזית, הפסיכולוגית, התעסוקתית והרוחנית - יחד עם ההרנונים הם אורחות חיים לגיטימיים וממלצים. דור חדש של תלויים יהודיים גדל כאן, ועושה מן התלישות סמל ומופת. האינטליגנציה, בצד עיסוקיה המקצועיים, כוראת לעצמה עולם דמוי, רווי כסופים אל תור זהב אבוד, קנינות על ההווה וקרבות מילוליים שמנותקים מן ההווה החברתית הישראלית. עולם דמוי זה, המוצא את ביטויו במידה רבה במקומונים כמו "העיר", בכתבי-עת פוליטיים וספרותיים ובמוספי הספרות של עתוני השבת. נראה לאינטליגנציה כ"הדבר האמיתי".

המדינה ובטחונה, על כל הסכנות האישיות והקולקטיביות הכרוכות בו, ועצם היותה של ישראל תופעה חדשה ולא מובנת מאלה בעיני יהודים ולא יהודים כאחד, מובילים את הישראלים לחיפוש (שהוא בדרך כלל לא מודע) תפיסה קולקטיבית כלשהי כמפרשת, מצדיקה ומנחה של הקיום היהודי והישראלי. הליברליזם והחילוניות, לחוד וכיחד, מצליחים פחות מן הדת והלאומנות לעשות זאת. כדי להבין מדוע וכיצד הגענו למצב הנוכחי, יש לחזור לאחור, אל התליכים ריבודיים ותרבותיים שהתרחשו בשנות החמישים וראשית שנות השישים.

כשנים אלה הסתערו הוותיקים ובניהם, שכרובם היו אשכנזים, על האפשרויות התעסוקתיות וההשכלתיות שנפתחו בפניהם, השתמשו בטרונותיהם התרבותיים והרוחניים כדי לטפס בסולם החברתי ולהגדיל את הכנסותיהם. בעשומם זאת השאירו את המזרחיים, שלא היו מצוידים כמותם לתחרות, בתחתית הסולם. כך יצר המעמד הבינוני, האשכנזי, את הפער ושניה בזאת את אופיה של החברה הישראלית: מחברה שיוויונית יחסית לחברה מעמדית. במקביל לתהליך הריכוזי חל גם שינוי תרבותי יסודי: מתרבות שעמדה בסימן הגמוניה של השמאל החברתי, לתרבות העומדת בסימן ההגמוניה של הימין - בעבר ליברלית, וכיום נוטה יותר לעבר הלאומנות והדת. תרבות השמאל החברתי דגלה במחויבות הפרט כלפי הכלל ובמחויבות ההווה כלפי העתיד. העתיד הופיע כמימד המחייב התנהגות מרוסנת בהווה. כל אלה הסתכמו במושג "הגשמה", שפירושו לחיות ביומיום לפי ערכים ונורמות של קולקטיב בעל משימות. על התרבות הזאת הסתערו העילית הפוליטית של מפא"י, בשם הפראגמטיזם והממלכתיות, אינטלקטואלים שמרנו בהגמוניה התרבותית של תנועת העבודה ודור הפלמ"ח, והמוני זעיר-בורגנים שרצו סוף-סוף לפרוק מעליהם את המשימות הלאומיות והחברתיות ולעשות למען עצמם. כל אלה עטו על הערך "הגשמה" ועשו בו מעשה של דלגיטימציה יסודית, עד שהפך לנחלתם של "ירחמיאלים", משהו נלעץ, המיוחס למי שנשארו מאחור ואינו מתאים למי שניצב, כביכול, על מרחייה הקדמיים של התרבות. עמוס קינן ב"דעתו של עוזי" (שפורסם ב"הארץ" בשנות החמישים), חבורת "לקראת", ודומיהם, מצד אחד, עם בן-גוריון והכסף המיוכח מצד שני, מבלי שנפגשו ומבלי שתיאמו ביניהם, חיסלו תוך עשור את "תרבות האנחנו" המבחה. הכוחות החברתיים והפוליטיים שנשארו אותה - הקיבוץ, תנועות הנוער ומפלגות השמאל - נחלשו מאוד. במקום התרבות של השמאל החברתי צמחה תרבות אינדיבידואליסטית ליברלית הנושאת עיניה אל המערב, מתנכרת לכל מחויבות כלפי הקולקטיב והעתיד ומעלה על נס את הכאן והעכשיו. התהליך הריבוני והשינוי התרבותי תמכו זה בזה וגיבשו את החברה הישראלית בחברת פער חסרת יעדים. רוב המזרחים נשארו בשולי הקולקטיב הישראלי והאינטליגנציה חגגה עם פרשת לבון וספיחיה את התעצמותה המעמדית והחלשת שלטונו של מנגנון מפא"י. הפער והחלל הריק האידאולוגי לא הטרידו אותה, גם בימי המצוקה והמבוכה של המיתון, ערב מלחמת ששת הימים. ההלם

מי שמצליח בכך הם, בדרך כלל, אנשי המעמד הבינוני והגבוה. להם גם קל להיות ליברלים. המדינה דואגת לצרכים הקולקטיביים והמעמדות הנמוכים (מזרחיים וערבים אצלנו) עושים עבורם, מחוסר ברירה, את כל המלאכות הקשות, המשעממות, הלא משתלמות וההכרחיות.

מבנה בירוקרטי אדיר המיועד לספק צרכים קולקטיביים ופרטיים. מצד שני, הפרטים רשאים להפעיל למען עצמם, להתחרות, למצוא לעצמם פינה ולהתגדר בה, וכדומה. מי שמצליח בכך הם, בדרך כלל, אנשי המעמד הבינוני והגבוה. להם גם קל להיות ליברלים. המדינה דואגת לצרכים הקולקטיביים והמעמדות הנמוכים (מזרחיים וערבים אצלנו) עושים עבורם, מחוסר ברירה, את כל המלאכות הקשות, המשעממות, הלא משתלמות וההכרחיות. בעודו נהנה מפעולות ההכרח הכלכלי המהווה אילוץ עבור המעמד הנמוך, דוגל הליברל המצוי בחופש הפרט. טובל ושרץ בידו. מצד שני, יש גם סכנה בהפיכת הזהות הקולקטיבית למושא של הזהות ערבית ורגשית. באמצעות הזהות כזו ניתן להביא להתעלמות מן היחודיות שבכל פרט ולהשתלטות של טוטאליטאריות - אם פאשיסטית-לאומנית בשם הקולקטיב הלאומי, ואם קומוניסטית בשם הקולקטיב המעמדי. אבל סכנה זו אסור שתרחיק אותנו אל הקוטב של השליטה המודעת או המובלעת של הקיום הקולקטיבי, המשתמע ממנו והמתחייב ממנו. הליברליזם החילוני אכן מביא לידידה בעצמת רגש ההשתייכות לקולקטיבים למיניהם, אך פותח פתח לטוטאליטאריות מסוג חדש.

האוטומיזציה של החברה המודרנית, שהליברליזם הוא בין מחולליה ומצדיקיה, הופכת את הפרטים לחשופים לגורמים רבי-עצמה המשגרים כלפיהם גירויים בעלי אופי מניפולטיבי וזוכים לתגובות תואמות המשרתות את האינטרסים של משגרי הגירויים. המיסחור הטוטאלי של תרבות ההמונים במערב הוא טוטאליטאריות כואת. עבודת הנוככים (ספורט, זמר, קולנוע, וכדומה), הפרסומת המסחרית והפרסומת הפוליטית הופכות את הרוב המכריע של הצרכנים והמצביעים לעדרים הנשלטים על-ידי גורמים שאינם מוכרים להם. מרחב הבחירה של הציבור מצטמצם לאלטרנטיבות המוצגות בפניו והן מצויות כולן בתוך עולם-תוכן מסוים ותואמות לאינטרסים מסוימים. הפרט סבור שהוא מכריע הכרעה אמיתית ואינו חש כיצד הוא מנותב לסוג של הכרעות שישרתו סדר חברתי מסוים וקבוצות שליטות מסוימות.

הליברליזם מעלה על נס את היחיד הריבוני כאידאל אנושי, אבל אין שום הומניזם בתרבות ההמונים שהמערב מתמכר לה בימינו. זוהי תרבות אסקיפיסטית הנדרשת לגירויים מתעצמים והולכים על-מנת למשוך אליה את קהלה. האלימות המוצגת מחריפה, הצגת המין נעשית בוטה יותר, קצב הגירויים מוחש ועצמתם הקואלית גוברת. בני אדם המחפשים משמעות חשים בחלל הריק הערכי והרגשי שיוצרת תרבות ההמונים ומבקשים להם תחליף. התמכרות לכתות וסמים הם תחליף. וכמוה גם ה"רנסנס" האוונגלי השמרני והלאומני נוסח "הרוב המוסרי", המתחולל כיום בארה"ב. זוהי חזרה אל קולקטיביזם מעוות, המשרת אינטרסים כלכליים ופוליטיים של העילית השמרנית השולטת כיום בארה"ב. עמידת האינטלקטואלים מול התופעות האלה, אם אין בה חיוב של קולקטיביזם דמוקרטי ושיוויוני, שהגבולותיו חלות גם עליהם עצמם, מביא אותם בהכרח לנקיטת עמדה ניהיליסטית שוללת הכל, המזקת את ידי כל מי שרוצה בהשלטת קולקטיביזם לא דמוקרטי על החברה בתימינו. התרבות והאמנות פרחו בקרב האינטליגנציה בגרמניה הוואימית, ההמונים חיפשו שייכות וביטחון. התוצאות ידועות.

שליטת עקרונות של המימד הקולקטיבי של הקיום האנושי, או אף ראייתו וראיית המתחייב ממנו כרע הכרחי, היא שקרית במהותה והרסנית בתוצאותיה. לחברה המודרנית נחוץ אתוס של קיום קולקטיבי ונחוצה הזות הקולקטיבית שישמרו עליה מפני אוטומיזציה והתפוררות מזה וטוטאליטאריות מזה. לליברליזם החילוני אין מה להציע בתחום זה. לסוציאליזם הדמוקרטי יש, שאלה גדולה היא אם במציאות הישראלית יהיה מי שירצה בכך.

החלל הריק הישראלי - יוצריו ונפגעיו גם היהודי הישראלי מחפש משמעות - הסבר 'הצדקה' - לקיומו כאן ועכשיו במסגרת הלאומית והמדינית של העם היהודי וישראל. המאבק על קיום

יגאל בן-אריה

מוכרי הערמונים

מוכרי הערמונים מוציאים דבתי רעה
במקלחת חסכונית שהולכת וקלה
עד נאית היבשה שוטף גופי
נערה אסיאנית מעברת נרדפה
אנשי חק כלו בה זעמם
עודי רטב אני עולה במעלות
סלם נמוך אל פסגת הר רם ונשא
ושוליו מלאים בחרדה את משתי
המון רב מתכנס בהמלה
מטלטל את ההיכל והוא נע ונד
פמה מהם נטויים ארצה וראשם
חגור אקדח נושק לשמים
נעים בחמדה עד אור ראשון
בקרן חמודה פושטים עורה
אני מניח כף רגל יחפה
שבעת נודדים על אדמה מוצקה
מוכרי הערמונים מעת לעת
מוציאים דבתי רעה.

אהבה בינונית

אינני נמשכת אלי, אלופי
יותר משאני משתוקקת אליך
אחרי אהבה בינונית שארבה ימים
יקדה אהבה אלוהית שמשכה דקמים

הנסוטים הרפואיים

משמשים בסופת דקה
למצוקה אמתית
שלא ניתן להכחשה

דרך ארץ קדמה לאהבה

נתפירה לעמד לפניך
משחלפה
נותר בקשיותו המפירה.

עושים הפל בשביל אנשים

הסתגרותי בביתי חרד מהמית קולות
שוחררי רעתי
כמו סלף נצול מלכונת נטרפת
ראיתי את פתרי בראש חוצות
פני בלי שם קראו בשמי לחוציאני ממחבואי
בסכיניתים לרקרני
בשמן המשתה מהרם ידיתי לסוף בשרי
לשמע בכחילות את הנודדי ולטמנני בעפר
חי עודני
בגסיסתי שמעתי יפחתי
דלתות נטרקו תריסים הוגפני עת
נשיממם הקודחת
צמררתי בפשרי
בסעודת הארון לעת מותי נרו זה בזה
דפים ורו לכל עבר אותיות נותרו
מכתם ברועי
אתה הברלת אנש מראש
אתה !?

המשמעות הם דוחקים למחוזות נידחים של הנפש או לאזורי אירועים חסרי סיכון ומחוייבות חברתית כמו ערבי שירה ציבור או הפגנות. הליברליזם עכורם הוא לא רק תיאוריה או מדריך להתנהגות. הוא גם לגיטימציה מעמדית. העמדת חופש הפרט כערך עליון מאפשרת להם להתעלם מן הפערים החברתיים בישראל, לנצל את יתרונותיהם המעמדיים והתרבותיים ולטפס בסולם, תוך השארת החלשים לטיפול המדינה, שאינה מסוגלת לשנות את המבנה החברתי המעמדי ולצמצם את הפער. חלק מסויים של בני המעמד הבינוני והאינטליגנציה מנהל אורח-חיים אסקיפיסטי ונהנתני במשך מספר שנים וחוזר לאחר מכן אל הנתיב הזעיר-בורגני. מיעוט קטן ממשיך לחפש משמעות ומוצא את הכת או הדת. מספרם הקטן של החוזרים בתשובה לעומת הנוטים את הדת אינו צריך לנחם אותנו. החזרה בתשובה נתפסת כתהליך בעל משמעות סמלית, כעוד עוזבת הדת מוצגת כנובעת מטעמי נוחות גרידא.

המפתח - בידי האינטליגנציה

הנצחון האידאולוגי של הדת עדיין איננו מבטיח לה, באופן אוטומטי, גם ניצחון פוליטי-מעשי. הרבה תלוי באופיה ועוצמתה של התגובה החילונית וכמצבים האובייקטיביים שיתפתחו. מעמד בינוני ואינטליגנציה, אשר גם לנוכח הסחף התרבותי ימינה והתגברות הסכנות הפנימיות לרמוקרטיה, ימשיכו להתרחק מאחריות בפועל לחברה הישראלית ויתרכזו באינטרסים הצרים שלהם עצמם, יסייעו למעשה להמשך מסע הכיבוש האידאולוגי והפוליטי של הלאומנות והדת.

הנכסים התרבותיים והתגובות הנוכחיות של האינטליגנציה רחוקים מלהיות מספיקים לשינוי מגמת הסחף ימינה. מול מגמה זו, שהיא תוצאה של תהליכים מבניים ותרבותיים יסודיים, לא תספיק זהות יהודית-ישראלית הבנויה על ידיעת הארץ, זמרת הארץ, ספרי עמוס עוז וזכרונות ממלחמות ומילואים. ואם אלה לא, ודאי שלא הביצועים הרדוד של הנהגת מפלגת העבודה, הצביון המזדקן של דור הפלמ"ח וממשיכיו, קולה הרם של שולמית אלוני, התחמושת הקלה של אוגדות דינגוף, האמנות התל-אביבית, ההגיגים הבכייניים או הנרגזים של בעלי טורים למיניהם, השחיתות המסוגננת של המקומונים וכל שאר סמניה של התרבות העכשווית של המעמד הבינוני והאינטליגנציה. ללא קישור ההווה הישראלית אל עיקרון או שאיפה שאינם ילידי ה"כאן" וה"עכשיו", יגברו הדת והלאומנות הקושרים את הישראלי אל מהויות הנחשבות כנחיות. אפילו המאבק נגד הגזענות ולמען הדמוקרטיה לא יצליח לבלום את הסחף התרבותי לעבר הימין. כי גם בהם אין תשובה לבעיות היסוד של "מי אנחנו ומה אנו מבקשים לעשות כאן", ואין בהם התייחסות למבנה החברה. אם יורעו התנאים הכלכליים, יגבר המתח הביטחוני, והמערכת הפוליטית תפגין אי-יעילות ואי-יציבות, תגברנה הנטיית האידאולוגיות מוצדקות ו"כטווחות" ולעבר מנהיגים כאריזמטיים. אלה מצויים כיום בימין הלאומי והדתי ולא במרכז או בשמאל.

משהו אחר נחרך. נחוצה תמורה תרבותית מעמיקה בכיוון של יצירת אתוס קולקטיבי חדש שיש בו תביעה אל הפרט תוך כדי שמירת יחורו. עיגונו במסכת אנושית ויהודית כוללת מבלי לוותר על תפיסתו כחד-פעמי. אתוס כזה יכול להיווצר רק במסגרת עולם המושגים והרעיונות של הסוציאליזם הדמוקרטי, המושחת על בנייתו מלמטה כאמצעות ההגשמה, שהוא המימוש המודע לעצמו של ערכים חברתיים. טרוריקה שמאלנית, ואפילו ביקורתית, של "סלון-סוציאליסטיים", יושבי בתי-קפה ושוכני אקדמיות, מזרחיים כאשכנזים, תוצרת הארץ כמויבאים, שווה לעניין זה כקליפת השום. בניסוח שונה: רק ציונות סוציאליסטית מחודשת, החותרת לכינון חברה של שוויון ושיתוף ומתקיימת בכוחה של אחריות שנטול כל פרט על חברתו, יכולה להתמודד עם התהליכים המסוכנים. רק החזרת המימד החברתי לציונות, הפיכתה מחדש לציונות חברתית בכלים ובמושגים של ימינו, תיתן לה את הכוח להתמודד בהצלחה פעם נוספת עם המגמות הריאקציוניות. התגייסות האינטליגנציה, לפחות

כעיסוק בתופעות קובעות גורל. כך, למשל, מוצגת תכנית בידור כמו "לול" - שהוצגה בטלביזיה בסוף שנות השישים בכיכובם של כמה זמרים וברדנים - כאירוע מכונן תרבות וכסמל של הסיכוי שלנו שהוחמק. חנוך לוין מוצב ליד ברנר ושניהם הופכים לגיבורי תרבות של אינטליגנציה שאינה מבחינה בי עומק לחד-ממדיות. תל-אביב, אותו תוצר אמורפי של ההכלאה שבין יהופץ לג'וניה, הופכת לסמל הקיום הישראלי, במקום עין-חרוד ודימונה. העכשוויים חוגג וההיסטוריה מפסיקה להיות מימד שחיים בו. כל זה משחק לידיהם של הלאומנים והדתיים. בדברם בשם הקולקטיב היהודי והישראלי, קל להם לגנות ולהוקיע את דורות התלושים, הנהנתנים והניהיליסטים הגדלים כאן בשכבות חברתיות מסוימות. בעשותם כן זוכים הלאומנים והדתיים באהדת רבים מקרב השכבות העממיות שהשייכות לקולקטיב היהודי הוא המרכיב הראשי של זהותם ומשמשת להם כפיצוי על רגשי הקיפוח והניכור שהם חשים עקב מיקומם המעמדי. העכשוויים חוגג וההיסטוריה מפסיקה להיות מימד שחיים בו. כל זה משחק לידיהם של הלאומנים והדתיים. בדברם בשם הקולקטיב היהודי והישראלי, קל להם לגנות ולהוקיע את דורות התלושים, הנהנתנים והניהיליסטים הגדלים כאן בשכבות חברתיות מסוימות. בעשותם כן זוכים הלאומנים והדתיים באהדת רבים מקרב השכבות העממיות שהשייכות לקולקטיב היהודי הוא המרכיב הראשי של זהותם ומשמשת להם כפיצוי על רגשי הקיפוח והניכור שהם חשים עקב מיקומם המעמדי. החילונית הליברלית אינה מציבה תשובה הולמת, כמישור הלאומי, לטיעון הדתי-אורתודוקסי כי החילונית היהודית היא שלב ביניים בין שתי תקופות של הגמוניה אורתודוקסית. דוגמה לכך ניתן לראות ברבישיח על יחסי דתיים וחילוניים שהתפרסם ב"ידיעות אחרונות" (20.6.86) ואשר בו אומר מזכ"ל בני עקיבא, יוחנן בן-יעקב, כי הדרך הדתית של קיום העם היהודי הוכיחה את עצמה במשך 80 דורות, ואילו הדרך הלאומית-חילונית היא חדשה וספק אם תחזיק מעמד לאורך ימים. אף אחד מן הדוברים החילוניים באותו רב שיח, וביניהם ח"כ מרדכי בראון, לא העמיד את האורתודוקסים על העובדה ההיסטורית, כי מאז המודרניזציה והאמנסיפציה באירופה חדלה הדת בגרסתה האורתודוקסית להיות גורם המקיים את העם היהודי כיחידה מאוחדת וכי הציונות היא (גם) הפיתרון לבעיית הזהות היהודית שנוצרה עקב התהליכים החברתיים והפוליטיים באירופה של המאה ה-19. העובדה, שאין כיום זהות יהודית אחת ומוסרמת נובעת מן המציאות ההיסטורית של עם יהודי מפוצל, חסר אחדות-גורל ושותפות-קיום היוצרים זהות אחידה. האורתודוקסים מציעים לשוב מן הדרך שבה החלה הציונות ללכת אל חיקה הבטוח של הדת. החילונית הליברלית אינה יכולה לתת תשובה אידאולוגית במישור הלאומי לתביעה הדתית מפני שהיא שוללת כל קולקטיביזם ומתבצרת מאחרי חופש הפרט. תשובה אידאולוגית חילונית כמישור הלאומי מחייבת הגדרה מחודשת של יחסי הפרט והקולקטיב הלאומי, נושא שהאינטליגנציה הליברלית נמנעת ממנו עקב תרבותה המעמדית והאנטרסים המעמדיים שלה, שחופש הפרט משרת אותם כאידאולוגיה.

זלדה הציירת

ראובן נר

מוקדש לזלדה זכרונה לברכה

זלדה נתגלתה לקהל הקוראים בהיותה בת 53, כאשר יצא לאור ספרה הראשון, פנאי (1967). ועל-אף שפרסמה שירים ורשימות בכתבי-עת שונים כבר עשרות שנים לפני-כן, ספק אם ספרה היה רואה אור אי-פעם לולא הניעה ידידים, ובראשם עזה צבי, לקבץ ולעבד את השורות הרבות הרשומות בדפים פזורים בכיתה ואצל מכריה. גם תערוכת תמונות משל זלדה, אשר התקיימה במאי ב"בית-האמנים" בירושלים, לא הייתה יוצאת לפועל לעולם כיוזמתה. זלדה אף לא טרחה מימיה למסגר את ציוריה או להקפיד ולצייר על נייר נאות, ועל צידו האחד בלבד...

קרובי משפחה וזכרים את זלדה מילדות כציירת ולא כמשוררת. למעשה כתבה וציירה משחר ימיה ועד אחריתם; אלא שאת השירים, החושפים יותר את עולמה האישי, נטתה להצפין ולהצניע. וגם לאחר שכבר נודעו ברכים המשיכה לחיות בתחושה כפולה ולא פתורה לגבי מסירתם לרשות הכלל. מכלי-מקום, הגלגל נתהפך, השירים נודעו - הציורים נתפורזו או נעלמו ב"התהום" (כפי שזלדה כינתה את ארונה, מגרתייה ועליית הגג שלה). לרגל יום השנה השלישי למותה החליטו ידידיה להציג בתערוכת זיכרון כשלושים מתמונותיה ותצלומן של כמה מהן מובאות בגליון זה.

הדמיון בין עולם השיר לעולם הציור של זלדה גלוי: הן השירים והן הציורים משופעים בצבעים, ובהם הזהב האהוב עליה. חלק מן הציורים - החלק המעמיק ביותר בעיני מוקדש לדיוקנאות, מיעוטם של עצמה, ורובם של קרובים וידידים ותיקים או מזדמנים. רבים משיריה גם הם דיוקנאות. משוררטים ביד מהירה (משפחת הקלפן, עמ' 116 בספר שירי זלדה, הכולל את ששת ספריה; אשה שהגיעה לזקנה מופלגת, 115), או חרותים בסערה (בחיק העשבים בכה, 83; השכנה הרעה, 39; העוזבה מכל הקסימות ההוות הצמאות, 157); תמונות רבות מוקדשות לפרחים, והיד הגועשת שציירה אותם בקווים גליים ופראיים היא היד שרשמה שירים המוקדשים ל"כריזטמה לבנה כמות/ ומתולתלת ורוגשת/ כגל" (57), ל"שושנה שעלים לה כתומים" (ידידות, 60) לחבצלת וליסמין הלבן. קורה גם שציור ושיר עוסקים באותו הנושא עצמו: עץ האגס החולה מחצר ביתה הישן של זלדה בכרם אברהם צויר בגידי על נייר שחור, והוא העץ שאודותיו כתבה: "אינני אוהבת את כל העצים/ שווה -/ נפשי מיוחדת עם עץ אגס/ חולה." (136). הקבצנית, שדיוקנה הכהה מובא כאן, היא כנראה הדמות שזלדה נזכרת כה בערוב ימיה כשהיא כותבת את השיר בצל האלה (210).

עולמות סיפוריים של אגדה נרמזים ברישומיה המהירים; ואילו בשירתה זלדה היא ציירת. בכאשר ציירנו שושנים (118) היא מתארת במדויק חווייה של מצוד אחר הקו הנכון, תיאור שאינו יכול לנבוע אלא מניסיון. בשירים אחרים נזכרים ציורים - "ציורי הטל", ציורים נחליים שכיסו את אשנבי ההכרה (בנהר השניה, 146), "ציפור האש המצויירת" השיר חדרה של אמי הואר (10) פותח בשורות: "הסיד החיזור מוג כסיד הלח/ ורד דק שבדק". אגב, זלדה מדברת מניסיון של צבעית - כחודש ימים עסקה במקצוע זה, בחורה יחידה בין גברים...

ומעבר למישור הגלוי ביותר - שירתה של זלדה רצופה גוונים, משחקים דקים של אור וצל, של אור השמש ואור הירח. הסתכלותה היא הסתכלות של

זלדה

צייר וגם לאחר שנים רבות תזכור במדויק לכוש, צבע עיניים או שיער, הבעת-פנים, תמורות באור. הצבעים הם בדמם של שירים רבים. עולמות שלמים תלויים בירוק, בשחור, באדום (צבע הגעש, התשוקות - "נחשול אדום", "אבק אדום"), בכסף ובלבן. והעתיר ביותר הוא הזהב, צבע הפאר, צבע כתרי הרימון וכתרי העבר, צבע מתנות השמש, אשר יצוק על שירתה כמעט לכל אורכה: "טס של זהב-" "ענבל הזהב", "זהב רוגש", "חומת הזהב העגולה של הרימון", "רמזים של זהב", "נקודות הזהב בעיני העדר", "פנאי שופע זהב", "חצוצרה של פז", "פירות הזהב" (זלדה אמרה כל ימיה תפוחי-זהב ולא תפוזים), "גפן של זהב", "בתים מסומנים זהב". מילדותה חלמה זלדה להתמסר לציור, בצעירותה למדה אצל הצייר גליקסברג בת"א (יחד עם אחווה וייס, 1932), עסקה מעט בקרימיקה והתכוונה להמשיך בלימודי הציור ב"בצלאל" ואף להשתלם באיטליה. אך נסיבות חייה הקשות ציוו אחרת. ועם כל הצער והגעגועים שבויתור על ההתמסרות לאמנות - זלדה הכריעה תמיד, חד-משמעית, לצד חיי היומיום, לצד המצוקות והשמחות הממשיות. העיסוק באמנות, ככל שהוא חיוני לקיומה, מצמצם עצמו מרצונו בשעת צורך בעזרה, ואם נוצרת התנגשות בין החיים לבין האמנות - עליונותם של החיים היא ללא עוררין. למקרא הדברים דומה שזלדה הפכה למשוררת בלתי-כריחה, מתוך שלא היה לה הפנאי הדרוש לציור ואלו את שיריה יכלה לעבד (כפי שאכן נהגה) בע"פ, לעתים זמן רב בטרם העלתה אותם על הכתב. אך יתכן שההתמקדות ההולכת וגוברת בשירה, בד בבד עם התמעטות העבודה המאומצת בציור, מעידה על תהליך פנימי הכרחי, מעבר לנסיבות חיים.

בשנות חייה האחרונות, מתמעטים והולכים ציוריה ה"רציניים" וה"מקצועיים", וזלדה מרבה ברישומי "לורדים". מאות שירובטים מהירים, או כלשונה "קשקושים", של ארמונות דמיוניים, כינורות, חתולים, נשים מחוללות, דגים, עצים בסערה, שנרשמו מבלי משים אגב שיחת-טלפון או מנוחה, על-גבי כל פיסת נייר שנפלה לידיה - מעטפה, מפית רשימת קניות. היש בשירובטים הססגוניים, משולחי הרסן, כתנופתם הפראית כיד 'הדמיון העליון', ללא תכנון, ללא אחריות, משום הפוגה או משקל נגד לשיריה, שצבעיהם הכהים כבר נמוגים, שחומרתם ותמציותם מתגברות, שכתובתם, לדברי זלדה, הייתה "כמו לעבור ניתוח", מתוך גיעצה של גילוף איטי, גירסה אחר גירסה, בניסיון לבטא בצלילות ככל האפשר רעיון או תחושה שכבשו את הכרתה? כ"שיר ישן על גן החיות" (172) אומרת זלדה: "רציתי לשבת בתוך העיגול הזהוב/ זה שאין בו סוד ההפכים"; חלק מציוריה אכן חיים באותו עולם עגול ובלתי-מורכב, עולם שלא נקרע לגורים, עולם של עין, שתמימותו לא פסה. על כן צפוריו הן תמיד אותן צפורים אחוזות קסם בצמרות. מה שונה מהן הציפור שבשירתה, אשר עוברת לגלגלי צורה - מציפור בכלוב לציפור מתה לציפור אש מציירת

זלדה

לזמרים בעלי מקור שחור לעוף מזור שתלש את נוצותיו עד דם לציפור אחוזת קסם או לעוף זקן. ומה שונה הזהב בתמונותיה, זהב ככד, עתיק, חגיגי, מן הזהב שבשיריה, אשר הוא והשמש שהולידה אותו עלולים להתגלות בשעת התהום כמכויבים ומתעתעים: "השמש עומדת אצלי/ באור תקיף נשמתו/ אך מבעד מסכת זהרה/ אני רואה/ איך חובש הרופא את פצעיו/ ולכי נהפך, / מבעד מסכת הזהב/ אני רואה/ את תמי השבת מוכתמים בדם" (השמש עומדת אצלי, 95). קולה המעומעם של הגוססת מנפץ לרסיסים את "מראות הכסף" (אז תצעק נשמתו, 64). אכן אותו צד ילדותי שברא רבים מן הציורים, הוליד גם שירים פשוטים, שאין בהם כל התחכמות, דרכי עקיפין, חכמה נפתלת. ואולם פשטותם של השירים היא באמירה הברורה, במכנה השקול, ולא בחוסר מורכבות או בגרות. בלשונם ובתוכנם הם כנורים ורובד בתוך רובד, פנים בתוך פנים, שלא כרבים מן הציורים. וביסוד הדברים, עולם המראות עצמו אינו עומד במקום שמלים יכולות להגיע אליו. ואולי זה סודה של הטיית הכף אל עבר השירה, אשר חייה של זלדה הכתיבו אותה כמובן החיצוני.

והנה כבר ב"פנאי" בא לידי ביטוי ריבוי הפנים כיחסה אל העולם החזותי. ב"האיש שלכו פרח מתוק" (35) היא מנחמת את הגלמוד כמלים: "... כי בדידות עילגת לאמץ אל לב/ ובאלמוות הנפש את עוניה ללטף/ רק לאלהים יש פנאי/ פנאי של יה/ פורח ורך, / פנאי שופע זהב/ פנאי שיכונה - עירית, כלנית, איריס" ואלו ב"הקבצן הקיטע ב" (38) היא אומרת - "הקבצן הקיטע... / לא יוסיף להשען על/ יפיו של עלה, / קנה רצון/ האביב". הזהב הוא גם "זהב חיצון", זלדה יונקת ישירות מהמסורת החסידיה והקבלית של אבותיה ונוהרת, גם כמובן התש"כ, מלתור אחר עיניה וללכת שבי אחר נצנצי היופי: "נפשם ביקשה כלי כסף/ וכלי זהב ונוגה עדי -/ אך הצדיק ידע/ שהשוהם הוא זיוו החיצוני/ הוא הקליפה/ של שקט הטל". "גם החייל הקטן/ ... / ידע/ שפאר ההרים וצמרות הכסף/ וכיפת הכתם/ הם הזהב החיצון/ של המנון שלמה ודמעת דוד." (82).

בשעת המוות, שהוא בצעירותה מוות פיוטי, לא ארצי, צונח לתוהו העולם המופלא של מראה העיניים: "חוש הראייה העדין/ מושלך/ אל ים הקרח/ וכל עושרו הפלאי/ טובע/ ... / תם משחק האש/ האור/ והזמן" (סר מר המוות, 65). או: "כשאמות/ יפרום אלהים רקמתי/ חוט-חוט, / והימה ישליך צבעי/ אל מחסניו שבתהום. / ואולי יהפכם לפרח ואולי יהפכם כהה-לילי-ירך, כהה-לילי-חי." (חדרה של אמי הואר, 10). אך גם הראייה וגם אובדנה נקשרים בשירים אלה בהתפעמות חושית. ואילו בשיר בבית חינוך עיוורים הישן (61) נבעה כבר פרץ בחומת הזהב: לנוכח החושך של העיוורת מואסת פתאום הנפש הפיכת והפקוחה, ה"לוכדת צבעים וצורות", במותרות הצבעונין

אברהם ייבין: שאול טשרניחובסקי - כל כתביו

במסגרת עבודתו כעורך הממונה על ספרות יפה, עוסק אברהם ייבין בהכנה ובהבאה לדפוס של כל כתבי טשרניחובסקי.

צנוע. זהיר. מוכן לדבר רק על דברים בהם הוא בטוח. לא על עצמו מחוץ לעיסוקו הפורמלי. משוחח תוך חיוך. כאשר השאלה מפתיעה אותו, נעלם החיוך ומעין זהירות דרוכה עוברת על פניו.

כשנים או בשלושה כרכים נכנס את סיפוריו, רשימותיו וזכרונותיו, שבחלקם לא כוננו בספר עד כה. ועדיין לא הזכרנו את מאמריו בענייני ספרות ובעניינים אחרים, את רשימותיו הסטיריות ועוד ועוד. מדובר, כאמור, באוצר עצום העשוי להגיע ל-15 כרכים, של יוצר שלא נח רגע, שלא יכול היה לשבת "סתם" ולעסוק בדברים בטלים, שכתב או תרגם בכל שעה פנויה שמצא לו - כי לפרנסתו הרי עבד כרופא.

האם פגשת בו אישית?

כן, גם היתה לי הזכות להיפגש איתו "פנים-אל-פנים": הוא היה הרופא של בית-הספר שלמדתי בו, ומדי כמה חודשים היה בודק את התלמידים. בפעם הראשונה ראיתי אותו עוד קודם, כשגרנו בירושלים, ואני הייתי בקבוצת התלמידים שהיגישו לו זר פרחים כשבא לפגישה עם תלמידי בתי-הספר שם. ובפעם האחרונה - ממש באחרית חייו, כשכבר היה חולה מאוד, וישב על ספסל בשדרות רוטשילד, לא הרחק ממקום מגוריו, ישב והביט בנו בילדים המשחקים סביבו וחיוך אלינו. ניכר בו שאהב ילדים עד מאוד... וזה מזכיר לי שכתב גם שירים וסיפורים לא מעטים לילדים וגם אותם נצטרך לשוב ולהביא לפני הקוראים.

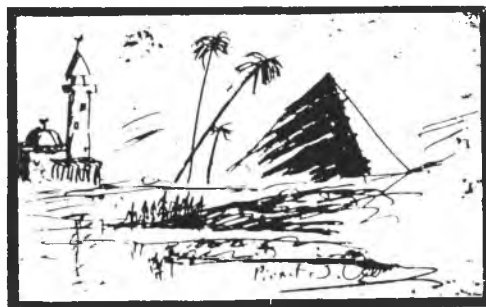
ומה לגבי ה"מעין אוטוביוגרפיה" שבכתב-ידו, השמורה בידי וילנסקי?

ברור שלא נוותר עליה. וילנסקי מפענח עכשיו סופית את כתב-היד ומכין נוסח מדויק, ואחר-כך נקבע איך לפרסם אותה - כספר לעצמו, ואולי, מוטב, באחד מכרכי הפרוזה, שהזכרתי קודם.

האם תוך-כדי קריאה בחומר הרב, גילית דברים שלא ידעת על אישיותו, חייו או יצירתו של טשרניחובסקי?

בעיקר התגברה בי התדהמה על הגיוון הרב של האיש, של השכלתו, של תחומי התעניינותו. אף-פעם לא ראיתי את הדברים בכלייתם, כמו שנודמן לי לראותם עכשיו. מדובר באדם שהתעניין בכל - מהקלאסיקונים ועד לדבורים, והכל ביסודיות, ברדיפת שלמות לא-נלאית. ב"עמא דהבא", למשל, האינפורמציה היא ממש מעודכנת לזמנו. הוא היה אדם שמצד אחד התפור כאילו בין שטחי התעניינות רבים, ומצד שני חקר כל אחד מהם עד לשרשו. הומרוס מצד אחד, והדבורים - מצד שני. ועניין לעצמו שעוד לא נכתב עליו די הוא הניצול שניצל את הלשון העברית לרבייה ואוצר-המלים שלו שאין כמוהו לעושר. יום אחד וודאי יכינו קונקורדנציה של כתביו (כמו של ביאליק) והדבר יתגלה לעין כל. אבל קודם-כל יש למהר ולכנס את הכתבים עצמם. ■

שוחח: יעקב בסר

מרישומיו של טשרניחובסקי שהיה מעלה על הנייר בשעת ישיבות הועד המרכזי של אגודת הסופרים

ואחרי כרכי השירים?

אחרי השירים נתחיל בכינוס כל תרגומי טשרניחובסקי (מלבד ה"איליאדה" וה"אודיסאה" שהופיעו זה לא מכבר). האפוס הפיני הלאומי "קאלוואלה", "האדה האיסלנדית", "האפוס הסרבי" ו"משא מלחמת איגור" יהיו הכרך החמישי בכתבים. אחר-כך "עלילות גילגמש", "משירת הבבלים", שירי אנקראון, משירי הורציוס ועוד. בכרך נוסף נכנס את המחזות שתרגם: "מקבת" ו"הלילה השנים-עשר" של שקספיר, "אדיפוס המלך", "החולה בעיניו" (מה שקוראים עכשיו "החולה המדומה") של מולייר, ועליהם נוסף גם מחזה ידוע למעטים מפרי-עטו של טשרניחובסקי עצמו "ברכוכבא". במרכזו של כרך אחר יעמדו "שירת הוא ואתה": "ריניקה שועל" ועוד יצירות מופת. בסך-הכל ארבעה או חמישה כרכים גדולים.

האם מדויק לומר שמ-1943, שנת מותו של טשרניחובסקי, בה הופיעו כל שיריו בהוצאת שוקן, ועד ימינו, לא נערכו עוד כל כתביו בצורה מסודרת? היתה המהדורה של "שוקן" ואח"כ הופיעה מהדורת השירים של "דביר" כשתי צורות - בשני כרכים ובכרך אחד (בדוגמת מהדורת הקלאסיקונים שלהם) ומאז לא כלום. אלינו הגיע אברהם וילנסקי - חתנו - לפני כשמונה שנים, ומאז אנחנו עוסקים בכתביו. כלומר, המהדורה הראשונה אחרי זו של "דביר", תהיה שלנו.

האם העובדה שעד היום, 44 שנים אחרי מותו של טשרניחובסקי, לא יצאה עדיין מהדורה מלאה של כתביו, מצביעה על הזנחת משורר זה?

הערכתי היא שלטשרניחובסקי לא היה פטרון אקדמי שראג לו. לולא נפל פרופ' יוסי האפרתי אולי היו הגלגלים מונעים קצת אחרת. הוא התחיל לעסוק בו ברצינות. הרי דרושים תמיד שנים-שלושה משוגעים לדבר, ואז קם המפעל.

זהו בדיוק תפקידה של האקדמיה.

באונברסיטת ת"א אספו כל מה שיכלו. יש להם גם ביבליוגרפיה. לא שלמה, אבל מקיפה. והם בהחלט היו מעוניינים בהסדרתו של כל החומר אצלם. הנה לביאליק כבר עורכים מהדורה אקדמית מדעית, ופה, אפילו עוד לא אספו את כל השפע העצום הזה.

האם אתם מכינים את המהדורה שלכם על-פי כתב-היד או על-פי המהדורה הקודמת של "דביר"?

כתב-היד, בחלקם הגדול, אינם, כך שאנו עובדים על-פי מה שיש. בעיקר מסתמכים על מה שיש בידי וילנסקי - שריכוז במשך השנים את החומר, ועל הספרים שלו בהם תיקן את הכתובים עפ"י כתב-היד, או אפילו על-סמך המשאלות של טשרניחובסקי עצמו. יש בידו גם מעט כתב-היד. אבל האמת, שעכשיו אין כל-כך טעם לחזור למלה או לנוסח המקורי, מפני שבמשך הזמן התקבלו כבר הנוסחים הקיימים, ויהיה מצחיק לשנות פתאום.

במהדורה אקדמית, זה דבר אחר. גם את כתב-היד של שקספיר לא הישווה אף-אחד למקור. זה שקספיר וזהו. וזה טשרניחובסקי. גם אם אגלה כתב-יד שכתוב אחרת. מה שאני רוצה עכשיו, קודם כל, זה שיהיו בידנו כל כתביו מודפסים, עם כל החסרונות שבהם.

לאחר ה"איליאדה" וה"אודיסאה" בתרגומו, יהיה הספר הבא, אס"ן, ספר השירים? שני ספרים: כרך השירים וכרך הפואמות והאידיוליות. שניהם כבר מסודרים בדפוס. ושניהם יצאו תוך כמה חודשים.

האם צפויה איזו הפתעה בכרכים אלה? אולי שיר שלא פורסם עדיין?

שיר לא, אבל יש שם בית נוסף אחד שנמצא בכתב-היד, ומשום-מה נשמט. וכמה מן השירים אף ישתנה מקומם, על-פי מועד כתיבתם המדויק שנתברר בינתיים.

אברהם וילנסקי: האודיסיאה של כתבי שאול טשרניחובסקי

וילנסקי - חתנו של שאול טשרניחובסקי והממונה על עזבונו.

בן 87. דיבור איטי. זהיר. "שאיש לא ייפגע חס וחלילה. בארץ אנשים רגישים. נעלבים". מתנצל על שכחות רבות והולכות משך השנתיים האחרונות. כהיר לחלוטין במרווחי השתיקה שלו הרחוקים מלהיות מקריים.

מה אני זוכר מחיי לידו?

היה איש פתוח מאוד מצד אחד. אולי מפני שגדל בשטחים הפתוחים של אוקראינה. מצד שני, היה סגור לגמרי בכל מה שנגע לחייו האישיים. סגור לגמרי.

היה פשוט כהליכותיו וגלוי לב בדרך הקשר שלו עם אנשים. הכל על השולחן. וחביב. אף-פעם לא דיבר סרה במישהו. גם מן הסופרים לא יכול היה איש לבוא אליו בטענות. בדרך-כלל לא היה מיושבי בתי-

הרבים בעולם (כנציגו של הפא"ן הארצישראלי), וגם לגבי עצמו. זאת אמר לי פעם באופן ישיר, מבלי לפרט או להוסיף דבר.

כאשר להשפעות ספרותיות עליו, למרבה הפלא, הושפע מעט מאוד מהסופרים הרוסיים. תרגם קטע שיר אחד בלבד של פושקין, שלא טרח להדפיס אפילו.

המשפיעים העיקריים עליו היו התנ"ך, גיתא ושקספיר. הוא שלט בשפות רבות: רוסית, גרמנית, צרפתית, אנגלית, יוונית, לטינית. איטלקית ועברית כמוכן.

רוסית לא כתב אף-פעם. והעברית הכתובה שלו הייתה תנ"כית. זה התאים לו כי עולם היצירה שלו היה נשגב מאוד. הוא לא זחל בשפתו על הקרקע. עדיין-כך השתמש לתיאוריו בשפה התנ"כית. עד שלפעמים אנס ממש מלים וביטויים מתוכה עלימנת להכניסם לדיבור של יומיום. חוץ מטביעת יד אמו ומהשפעות ספרותיות עליו, הושפעה כתיבתו מאירועים שונים נוספים בחייו, כמו למשל משיבתו בת הימים בבית-הסוהר בנעוריו (1907).

התרשמותו הבלתי-אמצעית מהכלא, הולידה אחר-כך את האידיליה: "הכף השבורה". ומדובר בהתרשמות חווייתית בלבד ולא בגישה פוליטית כללית בה לא התעניין ולא התערב. חוץ מעמדתו המוכעת האחת נגד תכנית ה"חלוקה" של א"י. בעיקר היה איש עובד ולומד, ועל ענין זה הייתי

תרגום מקביל, אבל אני לא ראיתי כל טעם בזה. ראשית זה היה לוקח שוב שנים, ושנית מדובר בשני עולמות שלא ניתן היה להעלות על הדעת ערכוב ביניהם.

ושוב, עברה שנה ועוד שנה - וכיום כהיר אחד שלחו אלי את עלה ההגהה של השיר הראשון. בסופו של דבר יצאו שני הכרכים. אחרי זה הציע לי בא-כוח אותה הוצאה קומביניציה מסויימת של 5 עד 6 כרכים, מעין מהדורה לעם. ואני חששתי שעד שיוזו את הדברים, תעבורנה שוב שנים.

ואז פניתי להוצאה אחרת אבל מצבה היה בכירע מבחינה כספית. משה שרת קישר אותי לכן עם הוצאה נוספת והציע שהשתיים תעבודנה על הפרוייקט ביחד. בסופו של דבר התחילה בעבודה ההוצאה השנייה בעצמה, ואמנם אחרי כארבעה-חמישה חודשים יצא ספר השירים. ואחרי זה, שוב - המכונה נעצרה. ופניתי למוסד אחר. אבל גם שם הייתה היגררות פורמלית.

הפסקתי גם את זה.

ואז בא אלי מר גורפונק, שהלך לפני שנתיים לעולמו. מבלי שפניתי אליו בא, והתחלנו לעבוד. המפגשים היו בקצב של אחת לשבועיים לערך משך כארבע שנים. והנה אכן יצאו האיליאדה והאודיסיאה. עכשיו עובדים על השירים שצריכים לצאת תוך מספר חודשים. אחר-כך מחכה ספר האפוסים וספר התרגומים. אחרי זה, אולי, ספר הסיפורים וספר המחזות.

אני רק מקווה שמעכשיו זה ילך.

נמצא ביד גם מה שהוא קרא "מעין

אבטוביאוגרפיה" בכתב-ידו. זו טיוטה ראשונה שיש לערוך. להכין, עוד לא נגעתי בזה. כל זה כלול בהתחייבות שלי כלפיו.

אני זוכר את הפגישה האחרונה בינינו - בדירה שלו בקטמון, בירושלים, שם התגורר בשנותיו האחרונות. ליד ביתו הייתה כנסייה יוונית, שכל החצר כולל הבניין בו התגורר הוא, הייתה בכעלותה. הוא כבר הרגיש רע מאוד וידע היטב את מצבו. אשתי סיפרה לי שבילדותו האחרונים ראתה אותו קם ובודק לעצמו את הדופק - מספר פעמים בכל לילה.

הרגשתי את אי-השקט שהיה בו, שלא כדרכו. הוא נתן לי את שירו האחרון - "גרמי שמים רחוקים", ומבלי לומר אף מלה חיכה שאגמור לקרוא כבר. זו הייתה הפעם האחרונה שלי במחיצתו. אחרי שבעה-שמונה ימים מת.

בערב סוכות 1943 הורע מצבו. הבהילו אליו את רופאו והוא הזריק לו תרופה, אך ללא הועיל. באותו לילה נפח את נשמתו.

בתל-אביב אין כבר אנשים רבים שהכירו אותו ממש, מה?

שיספרו לכם עוד דברים עליו.

אני, רברים אישיים, לא רוצה לספר.

הוא היה איש פתוח מאוד. וסגור מאוד.

בתל-אביב כל מי שהכיר אותו כבר מת - מה?

כולם כבר מתו בתל-אביב. זהו.

הביאה לדפוס: ע.ע.

103 טלפון: 03-240818
 * עיצוב גרפי • הפקות תחמית • פיתוח ועיצוב
 * איור • וריזות • תערוכות • אנימציה ועוד •
 שלמה המלך 103 טלפון: 03-240818

שאול טשרניחובסקי בחברת בתו, חתנו - אברהם וילנסקי ונכדו.

רוצה לספר - על נושא יצירתו שהעסיק אותי כל השנים. על הוצאת כל כתביו, התפקיד שהטיל עלי במפורש, ושלדאבונני לא הצלחתי למלא במלואו עדיין.

בהתחלה הייתה פרשה מתמשכת עם אותה הוצאה אליה היה קשור עוד בחייו. ההבטחה הייתה להוציא את הכתבים משך שבע שנים. מה שקרה בפועל היה שהסחבת בעצמה נמשכה שבע שנים. בסופו של דבר הוציאו את מכתר השירים שלו, ואחר-כך, בהפרש של שנים, בתחילת שנות ה-50 חשבו להוציא גם את האיליאדה והאודיסיאה. עמדתי עלי-כך שיהיה לציגנו מישהו הבקיא ביוונית. חששתי שיש אי-דיוקים, משום שטשרניחובסקי התחיל בתרגום זה בתקופה קשה מאוד, בזמן המהפכה הבולשביקית ב-1917. זו הייתה הזמנה של הוצאת שטיבל והוא עבד בתנאים מאוד לא נוחים, בערבים וכלילות, בלי אור.

וברור היה לי שבתוך 15,691 שורות, חייבות היו ליפול שגיאות. ולכן ביקשתי מומחה ליוונית. וההוצאה פנתה באמת למישהו שרצה לתת כמעט

הקפה שמבלים את זמנם בצחצוחי-לשון. אפילו כיחס לשיירים שלו, לא התלבט בקול רם אלא בינו לבינו. אהב למסור דבר מוכן, אחרי שתיקן הרבה. בהתחלה חשב בכלל שיהיה צייר. כך חשבו כולם במשפחתו. מילדותו ספג בעיניו כל מה שראה מסביבו. גם לעת זקנתו, באספות, היה לוקח לפעמים ניר ומשרטט, בעל-ידיים וחפצים.

ב"מעין אבטוביאוגרפיה" שלו, שעדיין לא פורסמה, הוא מתאר את ביתו שעמד בקצה הכפר, מוקף גינות ובית-עלמין, ואת הדרך המלאה נוסעים מן הכפרים הסמוכים, בהם נוהג היה להתבונן.

בעיקר הוא מספר, באבטוביאוגרפיה זו, על בני-משפחתו הרחבה. על יופים הבולט. הוא, לטעמו, היה המכוער שביניהם. דמה, לפי דעתו, בהרבה לאביו, ואילו מקור היופי והכישרון הספרותי היה באמו היפהפיה.

בכלל האמין, שההשפעה המרכזית על התפתחות אישיותו של סופר, נעוצה בדרך-כלל בדמות האם. גם לגבי היוצרים שהכיר וחקר בעניין משך מסעותיו

הוצאת הקיבוץ המאוחד

שנה טובה
עם ספרים
חדשים

פרוזה

איסאק אבאל - "חיל הפרשים" ואחרים

הפרוזה של אבאל נחשבת, ללא עוררין, לפיסגת הסיפורת הרוסית במאה העשרים. בלשון דחוסה ובתמונות רוויות אכזריות ויופי מעצב אבאל עולם במשבר - חורבנו של סדר החיים היהודי הישן, שכנופיות של עולם תחתון יהודי מכרכרות בין הריסותיו, או תהפוכות מלחמת האזרחים ברוסיה. תרגומה העז של נילי מירסקי קורא תיגר על התרגום הישן של שלונסקי. (במסגרת "הספריה").

אסתר קמרון - "צ: ניתוח עצמי של גולם"

ספרי השני של המחברת שספר שיריה הראשון ראה אור ב-1983 בהוצאת הקיבוץ המאוחד. הספר הינו סיפור חיפוש אחר אהבה ומשמעות, אמונה ועקרונות, כשדמותו של צ פול צלאן, משורר יהודי ניצול שואה, מגדולי המשוררים בשירה הגרמנית של ימינו היא המצפן לכל החיפושים. החיפוש נערך על רקע האווירה התוססת של ברקלי, קליפורניה של שנות השישים, והוא ממשיך גם לאחר שהגבורה מגיעה כעבור שנים, כעקבות גיורה, לישוב לבעלות תשובה בירושלים. מול מסורת ואורח חיים שאליהם היא רוחשת קירבה וריחוק גם יחד, כותבת המספרת על קורות חייה כדי לגבש את עמדותיה היא, להישאר עצמה.

פרימו לוי - "הטבלה המחזורית"

פרימו לוי - "אחד מחשובי הסופרים האיטלקיים" (אומברטו אקו), "אחד מן הסופרים היותר חשובים והיותר מחוננים של זמננו" (איטאלו קאלווינו). שימעה הגיע לקורא הישראלי באיחור, עם התאבדותו לא מכבר. "הטבלה המחזורית" הוא המפורסם והמוכר שבספריו. תערובת של אוטוביוגרפיה וכתביה בדיונית, נועז בטכניקה שלו, משעשע בתוך הכאב והזעזוע. על רקע איטליה הפאשיסטית וצמיחתו ככימאי כותב לוי את אחד הספרים האינטליגנטיים ביותר של שאיפות האדם. הספר בנוי לפי "הטבלה המחזורית" של היסודות של מנדלייב הופך את היסודות השונים לבעלי כוח מטאפורי עז, בלי שום מלאכותיות. אם כאלה היו חייו של לוי - יש בהם מירקם מתוחכם של רומאן בנוי לתלפיות. (במסגרת "הספריה"). יצא לאור אחרי החגים.

דודו גבע - "יומן הפקיד"

זהו ספרו הראשון של דודו גבע במסגרת התקשרותו עם ספרי סימן קריאה/הוצאת הקיבוץ המאוחד, שאחרים מתוכננים בעקבותיו. שורת סיפורי קומיקס מפולפלים על פקידים ואחרים של גדול אומני הקומיקס בישראל. הספר מודפס במהדורה בלעדית עבור 7,000 מנויי הספריה (שי לקראת השנה החדשה) ולפי שעה לא יימכר בחנויות.

שירה

אבא קובנר - "סלון קטרינג" (פואמה)

ספר שירים חדש ומרגש, המפתיע בישירותו. מחזורי-שירים שנכתבו, בעיקרם, בבית החולים "סלון קטרינג" בניו-יורק, בו עבר המשורר, חתן פרס ישראל, ניתוח קשה, ויש בהם ביטוי עז לעוצמת הרוח ולכוח העמידה שעשוי אדם לגלות בעיתות משבר.

יאיר הורוביץ - "ציפור כלואה"

יאיר הורוביץ כתב שני מחזורי שירים, מן הנועזים והקונקרטיים ביותר בכתבתו. ברקע - התמודדות חווייתית עם פגמי לב ואישפוז, ההופכים לסמל קיומי. משה קופרמן שיתף פעולה עם המשורר וצייר במיוחד לספר 12 ציורים, שישה מהם בצבע, שאינם אילוסטרציות אלא דיאלוג בין עולמו שלו לעולמו של יאיר הורוביץ. (במסגרת סיפרי "סימן קריאה") - יצא לאור לאחר החגים.

ורדה גנוסר-ארסט - "צורת האש"

ספר שיריה השלישי של המשוררת ורדה גנוסר-ארסט. התבוננות רגישה מפגישה עולם של חוץ, על מראותיו והתרחשויותיו עם עולם פנימי ער, קולט ומגיב. תולדות המפגש - שירים עשירים בתמונות ובמצלול, ביטוי לחוויות מופנמות מילדות ביפו, שירים כמו ("השטח הגדול", "בית החולים הצרפתי", "חומות יהודה הימית") ועד לנשיות בוגרת, בשלה ("פתח", "גוף ראשון. מדברת", "מטבח").

רמי דיצני - "אהבה רק אהבה"

ספר שני למחבר שספרו הראשון זכה לפרס וורטהיים ליצירת-ביכורים מטעם אוניברסיטת בר אילן תשמ"ו. שיריו, שהופעו לראשונה בתחילת מלחמת לבנון עוררו הד ציבורי רב. שירתו מצטיינת בשלמות של צורה ותוכן. שליטה יוצאת דופן בשפה ובצורותיה הספרותיות שאינה מטשטשת את כנות החוויה ועוצמת הרגשות המפתיעה. שירה אירוטית, סוחפת ומשעשעת כאחד.

הקאפיטליסטי המצמיחים שנאת יהודים - אף בזירת חרשות כגון דרום-אמריקה.
פרופסור כ"ץ מצביע, כמובן, על הציונות שביקשה לתת פיתרון ומוצא במדינת היהודים. אבל גם הוא, כהוגי דעות ציוניים רבים כימינו, מכיר בעובדה שעם כל ההישג שבכינון המדינה, הציונות לא הצליחה להניע את רוב היהודים להתקבץ הישראל, והדבר אף מסכן את התפתחותה של המדינה. גם האנטישמיות לא נעלמה - עם הקמתה של ישראל מועלית נגד יהודי התפוצות האשמה חדשה של "נאמנות כפולה"...

מה צפוי בעתיד? פרופ' כ"ץ, כמדען ותיק, נוהר מחיזוי צפונות, ובצדק, היישמרו הגילויים של ייחוד יהודי בגלויות או שמא ירבו נשואי תערוכת ותגבר ההתבוללות? כמעט נדמה שנבואתו של לנין כי יהודי אמריקה יתמוגו באומה המודרנית המתהווה, מתאמתת בכל זאת, אם כי באיחור רב - עד כדי כך שאפילו חלק ניכר של יהודי המדינה הסובייטית שלו כמהים להיכנס ל"כור ההיתוך" הזה...

בכל אלה די לעורר הרהורים רציניים, מה על החברה הישראלית לעשות כדי להתמודד עם בעיית היהודים בשלהי המאה הזאת.

אהוד פאפורי
ויעקב זילבר

לנימוקים אנטישמיים, דוגמת פרופסור בילרוט בווינה שפסל את היהודים מלשמש כרופאים, במטרה לשמור את העיסוק לנציגי הכורגנות הלא-יהודית. האנטישמיות שימשה כשוט מדיני להסתת ולהסתת דעת-הקהל. כך היה בעקבות המשבר הכלכלי בגרמניה ב-1873 או בעקבות נפילתו של הבנק "ליאונין זנרל" בצרפת. הרוגמה הכוללת, המקיפה והידועה - המאה השחורה וההסתה לפוגרומים ברוסיה הצארית. האנטישמיות שימשה כלי תעמולה בידי השמרנים והקתולים במאבקם נגד הליברלים בגרמניה; במאבקם של המלוכנים והבונאפארטיסטים נגד הרפובליקה השלישית. לשיא הגיע הנאציזם שהשתמש בה כאמצעי "אידאולוגי" ראשי בניהול מלחמתו להשתלטות על העולם.

כל הגורמים שנימנו, תרמו את חלקם לשנאת-ישראל. הם שלובים זה בזה ותלויים זה בזה. אף אחד מהם אינו מסביר בלבד ומספיק לאנטישמיות. אפשר וגם שילוב של כל המסבירים גם יחד אינו נותן הסבר מלא לתופעת האנטישמיות.

היתה כוודאי טעות בידי המארכסיסטים כאשר חזו היעלמות מיידית של האנטישמיות עם ביטול החברות הישנות. הפיאודלית והקאפיטליסטית; "גלאנסוסט" יסודית תצטרך להגיע לבדיקה מחודשת גם בעניין זה. אולם אין מנוס מהסקת המסקנה, גם לנוכח המשך גילויי אנטישמיות אחר הנצחון על הנאציזם, כי ישנם שורשים אימננטיים במשטר

שנערמו על קרקעיתה: "מדוע אזכור בשמץ של תעוב, בכחילה - את המראות הסגנוניים במוחי / נופים יפים להפליא / נראים לי פתאום / כצעצועי פטרה ופז / לעומת הריק הטהור, המוחלט." הבחילה היא בחילה מוסרית, תחושה של בגידה באדם, של שכחה בתוך היופי, המתגלה כפינוק, כמותרות, כאכנים יקרות ומתות ליד דמעה. בדיוקנאות שציירה, ולדעתי רק בהם, זלדה מתבטאת באותו עומק, באותה אחריות כבשיריה. ציור של פני אדם (וזלדה ציירה בתמונה כבשיר, כמעט תמיד דיוקנאות של אנשים שהכירה) יש בו לגביה מחויבות, רצינות, אמיתות שלעומתה כל היתר הוא בסופו של עניין "לא רציני". ואין פלא שרמבראנדט היה לזלדה האהוב שבצייריים, תמונותיו האנושיות מבטאות רגשות אנושיים של סבל, חום, רחמים, מצוקה, שמחה דקה, מבלי ליפות דבר, ועל-כן יופין פנימי, בלתי-חולף.

השיר הארוך בתוך הילדות פרי חדש (75), המתאר חוויה מגיל עשר, שיר שכולו צבעים, ריחות, טעמים, פותח בתיאור החושך הכולע את ההרים ואת השיחים ואת תאוות הקניין. בהמשך, באפלת החדר הדומם באה מילה מעבר לקיר ומצילה את הלב הנבעת. אז מתחלפות המלכיות, "והאור הטהור נכנס אל החבר האבל / צבעים להעיר וצורות." תודעתה של הילדה מסוגלת לאחד ללא חיץ, בהמשך השיר, את הלילה עצמו, את צבעו ואת שמו, שאינו אלא פסוק: "... ושם הלילות הכחולים, לילות אור הכוכבים - באלהים בטחתי לא אירא מה יעשה בשר לי." רק תודעה של ילדה יוצרת כטבעיות את המלים "הירח מלמד תנ"ך", או "כלנית כוערת כפסוק" (הירח מלמד תנ"ך, 45). טרם נותקו המלים מן הדברים עצמם, המראות מן הממשות שמאחוריהן, הצבעים מן המלים.

תיאור הגוונים ב"בתור הילדות פרי חדש" הוא דק מן הדק: "כי בתור הילדות טבל דמיוני / ברבש הכהה של פרי התמר, / זה שהררי הנחושת האצילו מזיווים לקליפתו".

כפילותו של עולם המראות, בן בריתה האהוב של זלדה מאז ומעולם, המפאר את יוצרו ומתריס כנגדו באדישותו המוסרית בעת ובעונה אחת, מלווה את שירתה. וכנגד זוהב המתגלה כמסכה בשעת הסבל הנורא, עשויים צמחים, עלים שחזרו מן האין, בתים מסומנים זהב, ציפור פתאומית או פרפר כתום שדבק בפרח בן-דמותו לחלץ את הנפש מאפלת כורות של שממון, של ריחוק מן העולם. באחד השירים המוקדמים יחסית תוהה זלדה - "האם תענוג השקיעה האדומה / הוא מיסוד התמותה שבי?" (הכרמל האי-נראה, 73); בערוב ימיה, בחוליה, כאבוד כבר היקרים לה מכל, אין היא מעלה עוד תמיהות כאלה. אינה שרה עוד על נפלאות הריק, הנקי מצורה ומצבע, או אף על המאוס המוסרי שבהתמסרות ליופי חיצוני. "המות יקח את השוני המרהיב / שבין אש למים / וישליכהו לתהום" (שתיקה כבודה, 199). הצבעים הולכים וכהים, ובשירים התמציתיים ביותר, העוברים כבר לרשות משקל סגולי אחר, כבד, מרוכז, שירים כגון בפרוזודור (195), כי יימכר סוס בשוק; אתה טועה; נפשי הציצה מן החרכים (227-229), אין עוד פנאי לצבעים.

ומה כאשר למלים? הלא גם הן "קנה רצון, הדיבור". גם עליהן תרובץ לבסוף "שתיקה כבודה כפר". גם עליהן תצטרך לוותר כבא המוות, "וקשה תהיה עלי הפרידה / משמות של דברים / כמו מן הדברים עצמם". ואולם המלים, כמוגבלותן הנואשת, בסוד הפכיהן המורכבים, הן הביטוי העמוק ביותר לחיי האדם הרועדים, החידתיים. והן אמיתו, לא "הקסמים של אפס מצב", של ריק שהמס את האני ואת הגבול שבין אדם לאדם ובין אדם ליקום, ואף לא עולם הצורות והצבעים שכתבע, ככל קסמו ורעונותו. והמלים, שהן מלות התנ"ך החתומות כשירתה ובעולמה, קיימות כטרם נברא עולם המראות ואחריו, ומתוכן היא אומרת: "אין לי קיום / בלי הברקים והקולות / ששמעתי בסניי".

הוועידה מציינת בברכה את הידוק שיתוף הפעולה והמעורבות בין אנשי הרוח והספרות, החינוך והאמנות לבין ההסתדרות וציבור העובדים. מעורבות זו, שקיבלה ביטוי מובהק במאבקה האחרונים של ההסתדרות, מהווה נדבך נוסף בברית הייחודית להסתדרות בין איש הרוח לעובד. ההסתדרות תוסיף לפעול להידוק ברית זו.

(מהחלטות הוועידה ה-15)

ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ-ישראל המרכז לתרבות ולחינוך

ללא תכלית וללא תועלת

זיוה שמיר

האידייליה "כחום היום" של טשרניחובסקי והשפעתה על ביאליק

א.

את עיקר מניינה של חטיבת האידייליות שלו כתב שאול טשרניחובסקי כעשור הראשון של המאה העשרים. אמנם כבר בין ביכורי יצירתו כלול שיר לירי, קצר שורות וקצר יריעה, שהוכתר בתהיכותרת "אידייליה". הוא השיר "מוצאי שבת" (חזיונות ומנגינות, כרך א', ורשה תרנ"ט, עמ' 57-60); אולם הז'אנר האידיאלי בהתגלמותו המשוכללת, רחבת הטורים ורבת הפרטים, הוא בעיקרו פרי ימי הלימודים בהיידלברג וההכשרה המקצועית בלונדון. הרחק מכפר המולדת שעל גבול קרים ואוקראינה. המרחק הגיאוגרפי והריחוק המנטלי נתנו אותותיהם באידייליות של טשרניחובסקי, שלא נכתבו כדי לתקן ולחנך, להטיף ולהורות הלכה, כי אם כעיקר כדי להעלות בויכרון ולתאר. הישן והרחוק עולים בהם מתוך אהבה ורחמים, עם מנוד ראש מפוכח של מי שמבחין גם באורותיו וגם בצלליו של העולם שנטש. דומה התבוננות זו להתבוננותו של בן, שעזב את ביתו והפליג למרחקים, בתמונת הוריו, שחיוכם הטוב ניבט אליו מבין קמטי הפנים, שכמשו בינתיים ובלו מזוקן. את תחושת האהבה, שיש עמה גם מטעם דחייה; את תחושת החמלה, שיש עמה גם ביקורת; את תחושת הגעגועים, שאינה מבטלת את הפיכוחן הריאליסטי, הצליח טשרניחובסקי לטעת באידייליות שלו, שהן לדעת רבים מפסגת יצירתו השירית.

בתחילת העשור הראשון של המאה העשרים, הוא העשור השני ליצירתו, פרסם כמה וכמה אידייליות במקובץ. את "הקפות" פרסם בתשרי תרס"ב (1901); את "ברית מילה" כתב ב־1901 ופרסם בתרס"ב; את "לכיכות" כתב ב־1902 ופרסם בתרס"ג; את "כחום היום" כתב ב־1904 ופרסם בתרס"ה (את ברליה חולה" ואת "הכף השבורה" כתב ברוסיה, בחזרו מלימודיו; את "חתונתה של אלקה" כתב ערוב עוזבו כפעם האחרונה את אודסה לאחר המלחמה והמהפכה ואת "שמחה לא דווקא" כתב בברלין, לאחר שכבר נדפס "ספר האידייליות" שלו). בשנים אלה - שנות "מפנה המאה" - כתב גם ביאליק במקובץ את הפואמות הנודעות שלו, שרובן נתפרסמו ב"השילוח". * עיקר האידייליות של טשרניחובסקי ומכלול הפואמות של ביאליק נכתבו אפוא במקביל בתוך פרק זמן קצר למדי.

ב.

עם כניסתו של קלוזנר למערכת "השילוח" נתאפשרה גם השתתפותו של טשרניחובסקי בכמה המרכזיות והנכבדות, ואת "לכיכות" ואת "כחום היום" פרסם כבר ב"השילוח" (האידייליה "כחום היום" נשלחה כבר לביאליק, שבשנת 1904 נתמנה לעורך המדור הבלטריסטי של "השילוח"). למרות היותו צעיר בשנים מביאליק, היה טשרניחובסקי לא פחות בקיא ורגיל ממנו ב"קריית-ספר". השניים החלו דרכם בראשית שנות התשעים, אך בשלב זה של התפתחותם היצירתית, טשרניחובסקי זקף כבר לזכותו שני קבצי שירה, ואילו ביאליק זה אך פרסם את בכור ספריו. באיגרותיו מאותם הימים, הביע ביאליק את חששו מפני התפתחותו המדהימה של רעהו הצעיר, שעתיד אולי ליטול מאחרים את כתר השירה. ביאליק תיאר (אמנם בחיך, אך מאחורי הדיסטות ההומוריסטיות מסתתרים גם חששות אמיתיים) כיצד כל יתר המשוררים, לרבות הוא עצמו, יכופו ראש לפני טשרניחובסקי ויקראו לעומתו: "יחי המלך!" מבקרי הדור מיהרו לראות בשניים שני גילוייה של

אף הוא היה נתון בשנות "מפנה המאה" במסכת ניסיונות (ברובם ניסיונות כושלים אמנם) לתאר את העולם החרב, שצינורותיו נידלדלו ונסתמו. שייכים למסכת זו סדרת שירים גנוזים משנת תרנ"ט, המתארים את היהודי המוגז כבית-המרוח הישן, שמלפני "שלושים או ארבעים שנה", וכן סבך של סיפורים גנוזים, שבמרכזם דמויות טיפוסיות מן הפרבר.

כשקיבל ביאליק העורך לידיו את האידייליה "כחום היום", חושיו אמרו לו בוודאי שלפניו לא רק אחת מיצירות המופת שנכתבו עד אז בעברית, אלא גם יצירה שכמוה טרם נכתבה בעברית. אמנם, טשרניחובסקי ביקש מעורכו, ספק מתוך צניעות ספק מתוך הצטנעות, שישלים בשיר כמה שורות, שחיבורן אינו עולה כידו (וביאליק השלים חלק מתיאור בית-האסורים), אך אין בכך כדי להעלות או להוריד באשר לחידוש המופלג שנתחדש ב"כחום היום".

החידוש היה בעיצובו של סיפור ללא כל תכלית. טשרניחובסקי לא נתכוון אלא לספר סיפור ולתאר תיאור, ולא להתחבט בכביה לאומית או מוסרית או היסטוריוסופית. השירה של התקופה, לרבות שירת

זלמן שניאור, שאול טשרניחובסקי, ח.ג. ביאליק, ש. בן ציון, בן-עמי

ביאליק, היתה "שירה של תיזה", (על משקל "רומאן של תיזה"), ואילו "כחום היום" הוא סיפור ללא תיזה וללא תכלית, לפחות למראה. כשם שחיו של וולוזה ומותו היו שרירותיים וחסרי משמעות, וכשם שרדיפתו אחר שקיעות יפות, אחר פרחי דגן יפים ואחר יונים מכל הסוגים היתה חסרת "תכלית", כך גם שחזורם האמנותי אינו בא אלא לשם עצמו ולא לשם תכלית כלשהי.

ד.

מהפכנותה של היצירה אינה בולטת לעין, וזאת מן הטעם הפשוט: חומריה הם בליל של חומרים, המוכרים לקורא בן התקופה. הן מן המעשייה העממית היהודית והן מאוצר הקונבנציות השחוק של ספרות העולם: ילד שנולד להוריו לאחר שנואשו מפרי בטן; הילד הוא "איש החלומות" שהמעשיות ממנו והלאה, מעין טרנספורמציה של דמות המשורר; הילד הוא ילד טבע, "פרא אציל", שאינו נוטה כתף לעול ולמוסרות; הילד מת מיתה חטופה, שכן אין בעולם המסואב מקום לנשמות יתרות, וכמו אותם נערים-עלמים מן המיתולוגיה (תמוז, אדוניס,

ג. באחת האידייליות המאוחרות שלו, ("חתונתה של אלקה", 1921), הקדים המשורר כמה מילות הסבר על המגמה, שההריכה אותו בתיאור הווי משכבר הימים:

אידייליה זו כתבתי על יסוד כמה וכמה זכרונות מימי ילדותי וזכרונות משפחה. אני נסיתי לתאר בה ממנהגי אבותינו בטבריה בדור שקדם לנו איזה עשרות שנים. (...) בהנחת השמות נזהרתי להשתמש דווקא באותם השמות שהיו נהוגים כאמת באותו זמן ואם אפשר גם באותם הכפרים. אילו הייתי אני וולטר סקוט, ונכדיהם של אלה - אצילים שייחוסם חביב עליהם, וודאי שהיו מחככים גם את פסוקי שירי...

מגמת התייעוד והשימור של עממיות זו ההולכת ונעלמת מן העולם מצבצבת גם מכמה מן האידייליות הראשונות, שאמנם אינן מרוחקות מרחק של זמן מן הזמן המסופר, אך פיוזית ומנטלית היה כותבן מרוחק מן ההווה שבהן מרחק שנות-אור ודור. ביאליק לעומתו, לא נתרחק ממרכזי החרבות העברית ובביתו המשיך לשמור על מרבית הערכים הישנים, ערכי "ישראל סבא", אך גם הוא חש שעליו לשמר ביצירתו את תמונת העולם הישנה, ההולכת ובטלה.

* על העובדה, שביאליק כתב את כל הפואמות שלו במקובץ, תוך פרק זמן קצר, העמידני ד"ר עוזי שיט"ל.

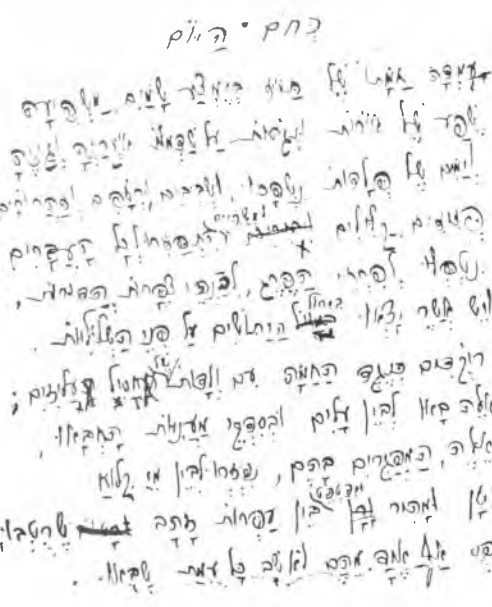
נס, מחישה ב"כחוס היום" את הקץ ואילו ההסתאבות מסייעת להישרדות. סופו של וולוולה, גיבור האידיליה, הוא סוף סתמי ושרירותי, אך גם סוף שנענה לחוקי הטבע הנצחיים. המחבר המובלע אינו מצדד בחוקים או כופר בהם, אינו נוקט עמדה כלפי הדמויות, כי אם מספר את סיפורם מתוך אהבה ואמפתיה.

הפרדוקסליות הטבועה בתשתית של היצירה מחלחלת גם אל יחידותיה הקטנות: לפנינו "עולם הפוך", שבו שכיריהם צריך לשחד את נותני העבודה שלו, הזקוקים בעצם למלאכתו לא פחות משהוא זקוק להם. לפנינו עולם, שבו הגנב יושב חופשי מחוץ לבית-הכלא, ושומרו מניח לו לשמור על עצמו. לפנינו עולם, שבו הבנים המוצלחים עושים בחנוונות, ואת הבן הלא מוצלח, שאינו יודע צורת אלף, שולחים את ספריו ותלמודו, כדי שלא יכשיל את המסחר ביושרו המוגזם. לפנינו עולם, שבו האחד ניצל מן השריפה, ואילו השני בוער כאש מן השלג; עולם שבו המקום המוצל והנעים, המשמש מפלט מפורענות החוס, הוא... בית-האסורים.

גם הקונבנציות הספרותיות נהפכות כאן על-פיהן: הספרות העממית מלאה במעשיות על ילדים, שנולדו להוריהם לעת זקנה, לאחר שנואשו מבנים. גם וולוולה הוא בן זקונים, שבא "לאחר ייאוש של בנים", אך אין הוא נולד להורים חשוכי-בנים, כי אם להורים שנתברכו כבנים מוצלחים, ואילו בן-הזקונים הוא להם כמין "ספח", סרח עורך, קשה-תפיסה ומיותר. הספרות העממית מרבה בסיפורים על מחלות שנרפאו בדרך נס, ואילו כאן הילד הקטן בוער שלושה ימים כתנור, אך שום נס אינו מתרחש. הספרות העממית החסידיה אף מרבה בסיפורים על "קפיצת הדרך", על נסים שונים הקורים למי שגמר אומר לעלות לארץ-ישראל, ואילו כאן מתרקם הכל על הרקע המתאים להתרחשותו של נס, לפי תבניתיה של הסיפורת העממית, אך הנס אינו קורה. האידיליה "כחוס היום" היא לכאורה היצירה הפחות אידילית מבין האידיליות של טשרניחובסקי. יש בה סיפור חיים מלא, המתאים לפואמה סיפורית טראגית יותר משהוא מתאים לאידיליה. חלקיה השונים מתקשרים זה לזה בקשרי אנלוגיה וקונטרסט מורכבים. ניתן אפילו למצוא לה משמעות כוללת, שברך-כלל קשה למצואה באידיליות האחרות: פתיחת השיר מרמזת על חוקיות הטבע הנצחית של הגרעין הנחבא באדמת הקיץ החרוכה ושעתיד ללבלב כחלוף העונות, חוקיות המתגלמת במיתולוגיה היוונית והמזרחית בסיפור אדוניס והתמוז. ואולם, גם בסיפור הארכיטיפי השגור ערך טשרניחובסקי שינוי מעניין: לפנינו לא תמוז או אדוניס, שפרח ליבלב על גל קיברו, כי אם נער מת, שאביו מהסס אם ראוי לו שינהג כמנהג הגויים ויניח פרחים על קבר בנו (שאהב פרחים ושאר דברים חסרי "תכלית" ו"תועלת"). לפנינו לא סיפור של מוות ותחייה, כבמיתוס הקדום, כי אם סיפור ריאליסטי מודרני ועתיק כאחד, על מוות שרירותי וטבעי כאחד, ששום נס לא הציל ממנו, כמו אותו עולם "השרוי בלא נס" בשירו של טשרניחובסקי "מות התמוז".

את רישומה של האידיליה "כחוס היום" ניתן למצוא לא בשירי ביאליק כי אם בסיפוריו. בסיפורו "מאחורי הגדר" עיצב גם-כן "עולם הפוך", שבו כל הסטריאוטיפים מהפוכים. ילדי היהודים כפרבר העצים ש"נתייהד" מתוארים כ"גויים" לכל דבר, במנהגיהם ובצורתם החיצונית. הם מתעללים בגויה, החיה חיי מצור ופחד במין "גטו" בעלת לעצמה, וגם צורתם בצורת "שקצים" בעלי פרצוף רחב ושיניים ססיות. דמותו של וולוולה שהשפיעה על ביאליק נתפלגה ביצירתו הסיפורית לשתי דמויות לפחות: לדמותו של נח מ"מאחורי הגדר", שהוא מין "ילד טבע" חיתי ופראי, המתרועע עם ילדי הגויים ונמשך אל החי והצומח, ולדמותו של שמואליק מ"ספח", שהוא בן זקונים ובעל חלומות, שאינו יודע צורת אלף, שמתבונן בענני השקיעה וכבועלי-הכנף ושמערכב פרשיות מן החומש באירועים מענייני דיומא בסביבתו הכפרית.

הרליטיבזציה של העוול שנעשתה לוולוולה, והיכולת לראות אותו כפרספקטיבה, אינן מבטלות את הצער על אביו (...). אך טשרניחובסקי מרפף כאן בנוסטלגיה גם ובעיקר על יכולתם הנפשית של יהודים מהדור הישן לכרך על הרעה כשם שמכרכים על הטובה (...). בהדמנות זו הוא פותח לראש האידיליה אפשרות המשחררת אותו מהתלות בריאליה מבחינה אחת ומחברת אותו אל הריאליה מבחינה אחרת.

קטע כח"י מתוך "כחוס היום"

וניתן להרחיב את רכביה הנכוחים של חמוטל בר-יוסף ולטעון, שנפתח כאן גם פתח לשחרור המציאות היהודית מן התלות ב"תוכנית האלוהית", או בהשגחה העליונה, ולחבורה לתוכנית אחרת, המכוונת את חוקי הטבע. הרי אך טבעי היה אילו מותו הסתמי של וולוולה היה גורר זעקה מאשימה כלפי מעלה, הטחה כלפי ההשגחה האלוהית שאינה משגיחה על ברואיה הקטנים ומפקירה אותם לגורלם השרירותי (כך, מותר לשער, היה נוהג סופר אחר מבני הדור ההוא אילו סיפר סיפור דומה). והנה, ברגע המרגש ביותר, שבו טבעי היה לו הציף גל של דמעות את עיניו כל הנפשות הפועלות, נגמרת היצירה כבת-אחת, בסוף שרירותי, שיש בו הרפייה קומית וריחוק: יזכים השומר מאין בווסקה להיכנס לבית-הכלא, כי עוד מעט יבוא הלבלר לביקורת, "ולא יאה לאסיר להיות יושב בחוץ". בפואמה העברית, מיל"ג ועד ביאליק, נרמזת בעצם ההטחה כלפי שמיים לא רק הכפירה באל אלא גם האמונה בו, כי ביישות שאינה קיימת, אין מורדים. יצירתו של טשרניחובסקי היא אולי היצירה הראשונה בספרות העברית, שבה אין מקום להתרסה כלפי שמיים על העוול, כי אין בה אמונה מלכתחילה. אין לפנינו עולם שנתרוקן מאמונה, כביצירת יל"ג או ביאליק, כי אם עולם שחוקים דרוויניים מכוונים אותו ולא "ההשגחה עליונה", ועל-כן אין מקום לזעקה על העוול. העוול אינו חלק מתוכנית אלוהית של שכר ופונש, כי אם חלק מן החוקיות שבטבע, לפיה רק "המחוננים ישרדו". על-פי חוקים אלה, גם הפליה והמוות הם חלק מן התוכנית הכוללת של הטבע, ועל-כן סופו של וולוולה הוא גם סוף סתמי ושרירותי וגם סוף טבעי ומובן מאליו, שחוקי-הטבע הנצחיים כאילו הכתיבו אותו מראש. היצירה מלאה בדמויות, שהצליחו לשרוד במלחמת החיים: משה-הארון ה"צלוי" ניצל משריפה, ווסקה ה"גוי" ניצל מחבל התלייה, אחיו של וולוולה למדו להילחם בגזירות של הרשות כמעשי-מרמה קטנים. רק וולוולה, נשמה ש"אינה מעלמא הדין", לא חשף טלפיים וציפורניים ולא למד את כללי מלחמת החיים, שבה הכול מסתאבים ומזדאבים.

ה"כחוס היום" היא אפוא יצירה של פרדוקסים ושל "עולם הפוך": המרכזי הוא טפל בה והטפל מרכזי. היא יצירה רומנטית על "ילד טבע", אך גם אחת היצירות האנטי-רומנטיות ביותר, שידעה הספרות העברית: התמימות, שאותה מעלה הרומנטיקה על

יקנתון ועוד), הוא נלקח מן העולם הזה בטרם עת. אלא שעיון בוחן ב"כחוס היום" יגלה, כי אין קונבנציה שלא נהפכה כאן על-פיה. למרות שהיצירה מסופרת במין שלווה עילאית, כאילו לא יצירה מהפכנית לפנינו, כי אם מין סיפור עם, שכמהו כבר שמעו אוזנינו, אין השלווה אלא מסווה. לפנינו יצירה שהיא, כמו יצירה מוסיקלית הנשמעת ממרחק, ורק הד קולה מגיע אל האוזן - או - אם לברור מטפורה אחרת - כמו אריג שהפכוהו לצדו השני וצבעיו החיוורים מעידים אך כמעומעם על הדגם הבסיסי של הצד ה"נכון". כל מה שהוא מרכזי בעיני הקורא הפונטציאלי של היצירה בא לידי ביטוי בה בצורה שולית וחיוורת; ולהפך, כל מה שהוא טפל וחסר-משמעות בעיני הקורא, מקבל בה ביצירה הדגשה יתרה. כך, למשל, כל ענייני הציונות ועסקניה, שהם במרכז עולמו של קורא "השלווה" ושל היהודי האינטלקטואלי בן-הדור, תופסים כאן מקום מועט בשולי הסיפור (בציור דמותו של המשולח, שנחן ב"פה מפיך מרגליות", שגרם בשוגג ובלא-יודעין למותו של וולוולה). לעומת זאת, צביעת התריסים בבית-האסורים או ציד העכברים בפתח בית-הפקידות זוכים כאן לתיאור שהיו ומפורט. בקצרה, המרכזי והחשוב הופכים כאן פריפריים, ולהפך, וזהו רק פרדוקס אחד המכריח את היצירה ככריח, כי מכל מישוריה עולה "עולם הפוך" שערכו נשתבשו ונתפוררו.

הרריה: אף שכמה מן המוטיבים של "כחוס היום" עשויים להיראות כמוטיבים מוכרים, מן הספרות היהודית העממית ומספרות העולם, טשרניחובסקי עשה בהם שימוש שונה וחדש, עד-כי לא הותר בהם כמעט דבר מן הישן. גם אם יוכיח מאן-דהוא שאין בה באידיליה ולו גם מוטיב אחד חדש, אף-על-פי-כן כולה חידוש. לכאורה, לפנינו ווריאציה על נושא "ילד הטבע" ועל חייו של האדם הפשוט בכפר, שהספרות דשה בהם לאין קץ. ואולם, הקונבנציה הרומנטית מעלה על נס את החיים בחיק הטבע, מתארת אנשים הרמוניים ומאושרים. כאן, הכפר מלא דמויות מעוותות ומושחתות (וראש להן "הצלוי", שניצל אמנם מן האש, אך גופו ניזוק והושחת). כביכול, רומז לנו המחבר בסמוי כי נאיביות מרובה גלומה ברעיון הרומנטי בדבר מוסריותו ושלמותו של האדם הפשוט, החי חיים מאושרים בחיק הטבע. בכפר האוקראיני שב"כחוס היום" יש גם מן הטוב וגם מן הרע: יש בו גם ילדי טבע עיוורים ופי-נפש, הצומחים בטבעיות מרובה כחיות השדה, ויש בו גם רשע ומרמה, מכורח ושלא מכורח (ההבדל בין תרמיתם הקטנה והקטנונית של אחיו החנוונים של וולוולה, הנעשית בשל תנאי-החיים הקשים, לבין גניבת הסוסים של ווסקה המיתמם, שאינו רואה שום פסול במעשיו). יש בו בכפר פשטות ותמימות, אך אלה אינן ערובה לחיים הרמוניים ומאושרים. ספורו של שמחה, ששכל את בן זקונו בניסיונות סתמיות ושרירותיות, הוא הדגמה לכך שמראית-העין האידילית היא אך מראית-עין. הקונבנציה הרומנטית מעלה את התום על נס: תמימותו של הילד ושל האדם הפשוט היא יתרון, שאותו מאבד האדם עם כניעתו לחוקי התרבות. ברם, בסיפור שלפנינו, תמימותו של וולוולה היא מטרד, שהסביבה בורחת מפניו כמפני האש. עמידתו שאינה במקומה לצד הצדק והיושר ולצד הלקוח, וכן רדיפתו אחר דברים חסרי-תכלית ותועלת (פרחים קצרי-חיים ובעלי-חיים פגועים) מרחיקות אותו מאחיו, מסביבתו, מן המציאות. תיאור הטבע שבראשית השיר מרמז כאילו על קיומה של איזו יד מכוונת בטבע, הדואגת לשימור האנגריה ומניעה את הבריאה מעונה לעונה, משנה לשנה, ואולם, וולוולה אינו נענה כאילו לחוקי ההישרדות הטבעיים, הוא כחיה קטנה, שלא חוננה כמלחמות וכצפורנים למלחמת-החיים ועל-כן סופה הוא מחוייב המציאות. חמוטל כרי-יוסף, במאמרה "היחסיות של הרוע החברתי באידיליה 'כחוס היום'" (דפים למחקר בספרות, אוניברסיטת חיפה, תשמ"ו, עמ' 89-96), הדגישה את הרליטיבזם המוסרי ביצירת טשרניחובסקי, שבה האתי והאסתטי הם ישות אחת, ושבה אין לדעת בכירור מיהו ה"אשם" במוותו של וולוולה, ומיהו הדמות הטראגית באידיליה. את דבריה סיכמה כלהלן:

יפוסלת אותו לעדות (סנהדרין, ג.ג.) ואין לשכות את חיבתו היתרה של וולווה - המודל לדמותו של נח - ליונים. גם וולווה מתרועע עם ה"שקצים" ולומד מהם להבדיל בין כל סוגי היונים, ועליו מעיר המספר באירוניה: "שמא ראייתם יהודים מפריחי יונים מימכם?"

ב"כחום היום" מתוארת החברה היהודית כחברה של חנוונים קשיי-יום, ונח כ"ילד טבע" יפה-נפש, שנפשו כמהה מעצמה, גם בלא שלמד ושנה, אל שילובם של האתי והאסתטי. הוא, שחרג בלא כוונה ובלא יודעין ממוסכמותיה של החברה, שילם על חריגה זו בחייו, כי במלחמת החיים אין מקום לנשמות יתרות כאלה. ב"מאחורי הגדר" החברה היהודית מתוארת כחברה של עליונים קשיי-יום, ונח - כאביר יפה תואר, שחרג ממוסכמות החברה. אולם, נח - שלא כוולווה - עובר תהליך של ריסון והשחתה. כללי ה"מוסר הטבעי", השולטים בו בילדותו, מתחלפים בכלליו של "המוסר החברתי", שאליהם הוא נכבל בהתבגרו. מסוס פרא אציל ומ"ילד טבע", הוא הופך יהודי מן השורה, יצור כנוע ומאולף, שעל גבו רתמה ומוסרות.

וולווה של טשרניחובסקי נופל קורבן לכלליה של מלחמת-החיים, ואינו מקבל את הנורמות המסולפות של אחיו החנוונים. נח, לעומת זאת, מקבל על עצמו את הנורמות המסולפות של פרבר העצים והופך לסוס-עבודה, רתום לעגלת המוסכמות החברתיות. בנוח ה"גוי" יש מ"יפיותו של יפת": אף הוא נמשך אל האסתטי ואל הטבעי ואינו נמשך על עולם ה"ספר" של בני עמו. אך עם התבגרו, מתברר לו, שעולם יפה ומושך זה של הגויים לא נועד לו, והוא מרכיץ ראש מרצון ומגיש צווארו לרתמה ולעול.

טשרניחובסקי תיאר מין שוטה כפרי, "ילד טבע" שאינו מסתגל לעולמם התכליתי של אחיו החנוונים (מין בעל חלומות, ללא תכלית וללא תועלת, שהושלך אל הבור, הגם שלא בידי אחיו הסותרים). ביאליק תיאר בעקבותיו ילד טבע שאינו מוכן להסתגל לעולמם של הוריו, אך בסופו של דבר נכנע לחוקי-החברה המחפשת "תכלית", תרתי-משמע: ראשית, הוא ממשך בדרך אבותיו ונרתם לחיי פרנסה נטולי חן וחסד, חיי מהומה ואנדרלמוסיה, דאגת-יום ומרירות-לב, ממש כאביו חנינא-ליפא, הנוטף כל הימים זיעה ממשית ומטפורית; הוא אף נושא לאשה יהודייה כשרה כערכו וכערך הוריו, ואינו הולך אחר צו לבבו ובורח עם רועת התזירים ה"שיקצה", שהיא הטבע בהתגלמותו.

אגב קריאת שתי היצירות, שחוטף קשר גלויים וסמויים קושרים ביניהן, עלתה בדעתי מחשבה, שייתכן שאפילו לא עלתה בדעת יוצריהן, אך בדיעבד יש בה מטעם סמליותו של הגורל, שהיא סמלית מכל סמל "ספרותי" מתוכנן. האם אך מקרה הוא ששתי יצירות אלה, "כחום היום" ו"מאחורי הגדר", מדגימות - ולו במעומם ועל דרך המשל הרחוק - את גורלה של הציונות "המדינית" ההרצלית, שדגלה ב"שינוי-ערכין" לאלתר? האם אך מקרה הוא שבתמוז תרס"ד (האידיליה "כחום היום", המתארת את ימי תמוז החמים נכתבה בתרס"ד ונתפרסמה בתרס"ה) קבר העם הזקן את צעיר בניו, בנימין זאב, שלבו נשבר "בדרך אפרתה", באמצע הדרך והחלום, חלום ארץ-ישראל, שאותו אמר להגשים לאלתר? האם אך מקרה הוא, שגיבורו של ביאליק נגזר עליו לנטוש את החלומות ה"נוכריים" (טבע, יופי, גבורה פיזית, האבת האדמה והגויה) ולהרכיץ באש לחוקי החברה היהודית הגלותית? ביאליק בחרת לתמידו של אחר-העם לא האמין במהפכות, כי אם בשינויים אבולוציוניים איטיים, ולפי תורת אחד-העם, מרד נעורים מהיר ונמהר כשל נח נגזר עליו מראש להיכשל, כי כדי להשתנות שינוי טוטלי, אין די בכלורית שחורה ובסוס מהיר, כי אם מתבקשת הכשרה יסודית ומהותית, שאינה מושגת בין-לילה. לא אחת מתגלה לנו שדווקא יצירות, שהן כביכול חסרות "תכלית" ו"מוסר השכל" מיסודן, ומכל מקום שמחברן אינו בא לחנך ולכפות איזו "תיזה" על קוראיו, עולה מהן בדיעבד משמעות סמלית רחבה וכוללת, שהיא עזה ומשמעותית מכל רעיון וסמל, שתוכנו וכולכלו ברוב עמל.

טשרניחובסקי

שכלול הנאמר על וולווה, שלא ידע צורת אוח, כי אם גם משום שימוש מורכב ומעניין בצייץ-סגנון אופייני לאידיליות של טשרניחובסקי: גם טשרניחובסקי הירבה ב"המחזותם" של ניבים אידיים והפיכתם לחלק אינטגרלי מן המציאות החד-פעמית בשיר, מתוך התעלמות כביכול מצדם הקולקטיבי והסטריאוטיפי של ניבים אלה. כך, למשל, הוא עורך שימוש בניב העממי "א שיקסע ביי א רב קען אויך פסקענען אשאלה" (גויה אצל רב יכולה אף היא לפסוק הלכה) ב"ברלה חולה". יבדוכה האומנת הגויה מתנצחת כהלכה עם ברלה, וגוערת בו על שהוא גדל לשמד (ובמאמר מוסגר מגלה המספר לקוראיו: "שמונה-עשרה שנה שימשה בכתי יהודים/ועמדה על כל דין ודין והטיבה לדבר 'יהודית'"). כמו וולווה של טשרניחובסקי, גם נח של ביאליק מגלה קרבה יתרה אל הטבע, למגינת ליבו של אביו, התמה מנין באה לבנו ידענות זו, האופיינית לבני הגויים. הוא מגדל ערוגה בחצרו, מין בבואה מוקטנת של הגן שמאחורי הגדר, המסמל את העולם הגויי (האכזרי יותר מן העולם היהודי החנון, אך לעומת זאת גם אסתטי יותר מן העולם היהודי, שכולו כיעור ועירובייה). הוא מגדל כלכלב קטן, מין בבואה מוקטנת לשקוריפין, הכלב הגדול והמאיים שבחצה של ה"גויה" (הסטריאוטיפ קובע, כי יהודים פוחדים מכלבים ואינם מגדלים כלבים). הוא אף מוסיף חטא על פשע ומגדל בחצרו יונים, במקום ללמוד ב"חדר". והרי הפרחת יונים, כמו משחק בקוביא למשל, אסורה על אדם מישראל

נח, גיבור "מאחורי הגדר", מתואר כמין "ילד טבע", הנענה לחוקי-הטבע בלבד, כאילו לא נבראו כלל חוקי המוסר החברתי, כאילו מעולם לא נתגבהו מחיצות של דת ושל גזע בין בני האדם. הוא אף נושא את שמו של אבי כל הגזעים, כמי שאינו מבדיל בין כל הנבראים בצלם ומתרועע עם האסופית ה"גויה" ועם ה"שקצים" הערלים. על וולווה הבור הכפרי נאמר כי "גם כאלפא ביתא (...). הלך ונכשל, כהולך על גבי כלונסאות", ועל נח, המתקשה בלימודיו ב"חדר", נאמר כי טרם למד "מה בין צלב לאלף". אמירה זו על נח מבוססת אמנם על מימרה יידית נודעת ("ניט וויסן קיין צלם פאר קיין אלף", כלומר: לא לדעת מה בין צלב לבין אלף. ראה: סטוצ'קוב, אוצר לשון היידיש, סימן 334). אך כסיפורו של ביאליק הוא מקבל משמעות מעובה יותר, ולפחות כמה פנים לה. היא מרמזת על התפחותו השכלית והמוטורית הירודה של הילד המגודל, שאינו יכול לשרטט צורת אלף כהלכה ומוציא מתחת ידיו מין צלב מסורס. היא אף מרמזת על התקרבותו של נוח אל ילדי הגויים, שאף הוא כמוהם מן "שקץ" יפה-תואר וטבעי, הרחוק מן היהדות ומערכיה. ב"ספיח" מתרחבת התמונה לסיפורו של הילד כעל החלומות, הרואה באות אלף את דמות דיוקנה של שואבת המים הגויה, הנושאת אסל ושני דליים. במימושו ובהמחזותו של הניב היידי השגור ("ניט וויסן קיין צלם פאר קיין אלף") אין רק משום

האנציקלופדיה העברית בספרית פועלים - מח' ההספקה.

האנציקלופדיה העברית במהדורה
מהודרת ב-17 כרכים כפולים ובה כל 34
הספרים, על נייר משובח ומיוחד,
המיועד לאנציקלופדיות בעולם,
ובתוספת האינדקס (המפתח).

המכירה

במח' ההספקה, ספרית פועלים,
אלנבי 73, ת"א

האנציקלופדיה חיונית לכל בית.
שימושית לכל תלמיד.

זרבבל גלעד ודורותיאה קרוק

חיים הזז

בין הסופרים והמשוררים העבריים, שהיכרתי מקרוב אישית וקשרי ידידות אמיצים נקשרו בינינו, היה חיים הזז. איש סגולה היה, אחד המספרים העבריים הגדולים, מיוצריה ובונה של הספרות העברית החדשה. אהבתי את יצירותיו מעצם ימי נעורי, ומשהיכרתי אישית, הוקרתי אותו מאוד וזכיתי לידידותו שנים הרבה, מאז פגישתנו הראשונה בעין-חרוד כשנת תרצ"א ועד יום מותו בירושלים בתשל"ג.

הוא ניחן בכוח יצירה אדיר. ניתן להשוותו בשדה הספרות לבוניה הגדולים של ארץ-ישראל ומדינת ישראל — ככרל כצנלסון, דוד בן-גוריון ויצחק טבנקין.

אהבתי את האיש ואת יצירותיו למעלה מחמישים שנה. חשיבותו של הזז כמספר הוא קודם כל בהיקף ובמגוון הבלתי רגילים של נושאי כתיבתו, בעושר מקורותיו הלשוניים ובשוני שלהם. הרומנים והסיפורים שלו מקיפים את המסות המכריעות ומרחיקות הלכת של העם היהודי בתקופתו: המהפכה הרוסית; החלוצים החותרים בדרך-לא-דרך לארץ-ישראל; חורבנה של יהדות גרמניה; הכמיהה המשיחית של יהדות תימן, ערגתם העזה בכל הדורות לגאולה ולשיבה אל ארץ המולדת התנ"כית, והגשמתה המלאה במבצע "מרבד הקסמים" המפורסם, שהביא לבסוף את רובם ככולם, לארץ-ישראל; עלייתם של ניצולי השואה והקמתה של מדינת ישראל - רישומם של כל אלה נמצא ביצירות הזז. יצירות אלה כתובות בעצימות דרמטית, בעיצוב פלסטי, מוחשי, ובתיאור ססגוני ומורכב של מאות טיפוסי יהודים, גיבורי סיפוריו. אכן, היתה בכתיבתו של הזז הזדהות מוחלטת של הדמיון עם העולם והאנשים שעיצב.

הוא עמל קשות לזכות בראיה פנימית, מעמיקה, בנפש גיבוריו. למשל, כדי לכתוב את יצירתו בת שלושה הכרכים "יעיש" על יהודי תימן, הלך לחיות בקרב התימנים במשך שבע שנים, כשהוא לומד וסופג מקרוב את כל אשר נדרש לו לדעת לצורך כתיבת ההגדה הזאת. וכן עשה, כאשר רצה לכתוב על אודות הכורדים, המרוקנים ובני עדות אחרות. הוא חי בקרבם, כשהוא לומד את לשונם ומשקע עצמו במנהגיהם, בדרך חייהם, באורח מחשבתם, בגישותיהם, ומגלם כל אלה ביצירתו באמינות מדהימה, עד כי יקשה להאמין, כי הסופר עצמו היה יהודי אשכנזי מרוסיה, ולא תימני או כורדי, או מרוקאי מבטן ומלידה.

האמינות המצודדת נבעה מכשרונו הנפלא ביצירת שפה עברית מיוחדת לכל אחת מן הקבוצות האתניות שכתב עליהן. מרביתם של יהודים אלה, לא דברו עברית כלל: יהודי תימן דברו ערבית-תימנית; היהודים הכורדים — ארמית; יהודי רוסיה — יידיש ורוסית; יהודי גרמניה — גרמנית, וכן הלאה. הזז הצליח למצוא לכל אחד מהם דרך דיבר חיה, שהיתה מורשת עמוק במקורות המסורתיים של השפה העברית, אך היתה זו אמצאה שלו. במחקריו ובשימושו היצירתיים של אוצרות השפה, נדמה לי, אין שווה לו בין הסופרים העבריים בעת החדשה. הוא החל לפרסם סיפורים בראשית שנות העשרים, בעת שחי בפריז.

הערות:

* מן הספר "מעין גרעין". שחרגומו מאנגלית נעשה בידי שמואל רגולנט ונערך על ידי זרבבל גלעד. העומד לראות אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

קריאתו של הזז בחרד האוכל של עין-חרוד, הותירה בנו רושם עז. זוכר אני את מראהו, את קולו, את כשורתו. הוא נראה לי צנום ושפוף במקצת בעת שקם ועמד על רגליו והחל בקריאתו, ודומה היה שקולו כמעט ולא נשמע. אך תוך כדי קריאה, הלך קולו וגבר, קומתו הזדקפה וגבהה, עיניו נזדהרו בכרך פלדה מבעד לעדשות משקפיו, וזקנו התנופף, כאילו נישא ברוח. התלהבותו הגיעה לשיאה בעת שקרא את המלים הלוהטות של גיבורו הצעיר: "נרתית כל העולם כזהרים! נקיש על כל הדלתות והחלונות: קומו ליום אחרון!" ובעת שקורא הגיבור הצעיר במחזה בזעם: "כל פורענות יקבלו על עצמם, ובלבד שלא יבוא הגואל..." היתה השפעת הרברים על קהל המאזינים מחשמלת. איש לא יכול היה שלא להודות עד כמה היו הדברים נכונים, באורח טרגי, גם לגבי יהודי אירופה באותם הימים: נרדפים ונדכאים על ידי האנטישמיות האיומה — ובכל זאת אינם קמים ועולים לארץ-ישראל! כשסיים הזז את קריאתו, נפלה שתיקה קשה כאלם במשך דקות ארוכות, ואחר פרץ הקהל בתשואות סוערות.

כאשר כלל הזז את המחזה בכרך אחד שלושים וחמש שנים, הקדיש כרך זה לזכר בנו יחידו, זוזיק, שנפל במלחמת השחרור. הזז היה אומר, כי לאחר מותו של בנו, נותר ללא כל שאר-בשר בעולם כולו. שכן, כל בני משפחתו ניספו בפוגרומים באוקראינה, לאחר מלחמת העולם הראשונה.

במרוצת השנים פגשתי את הזז לעתים קרובות, ומדי פעם הייתי מגלה פן חדש באופיו המורכב ומצאתי, כי תשוקותיו ומזגו המיוחד מעניינים, מרגשים ולא פעם אף מהנים מאוד. אף כי היה צנוע באורח חייו

הייתי בן ארבע-עשרה, כשקראתי לראשונה את "פרקי מהפכה" שלו. הם דיברו אלי היישר ובכוח רב ומיוחד, ודומה היה עלי, שמצאתי את הסופר "שלי". לאחר מכן הייתי קורא כל יצירה מיצירותיו, שנתפרסמה בדפוס, וכך, בעת שהשתקע בארץ בשנת 1931, כבר הכרתי יפה את יצירותיו, שנתפרסמו עד אז. זמן קצר לאחר עלותו ארצה, הביאו ברל כצנלסון לביקור בעין-חרוד, ואז הכרתי פנים אל פנים.

ביקורו הראשון בעין-חרוד היה אירוע כשהוא לעצמו. כל החברים התכנסו לאחר ארוחת הערב בחדר האוכל והאינו לקריאתו מן הכתב מחזה מפרי עטו — המחזה היחיד שפירסם. הזמן בו מתארעים אירועי המחזה — המאה השבע-עשרה, תקופה שהצמיחה מתוכה משיחי-שקר, שהופיעו כקהילות יהודיות בתורכיה, באיטליה ובמקומות אחרים. "בקץ-הימים" הוא שם המחזה המתאר כדרמטיות את הסערה הרוחנית והריאלית, שהתחוללה בעיר אחת בגרמניה, בהגיע השמועה אל בני קהילתה, כי המשיח עומד להגיע ולבשר את "קץ הימים". נושא זה במחזה הוא הבעיה המרכזית בהתנגשות בין הדורות: בין בני הנוער היהודים של העיר, שביקשו ללכת אחר המשיח ולעלות בהמוניהם לארץ-ישראל, להגשים בהתלהבות את השינוי המהפכני של הגאולה המובטחת, שתביא קץ לגלות-יעולם, לבין המימסד האורתודוכסי, המבקש להמשיך באורח החיים הרגילים של בני הקהילה. חרף היסורים והענות, התפילה והזעקה המתמידים שלהם לגאולה, מסרבים אנשי המימסד להיענות לפעמי המשיח, שהם רואים בו משיחי-שקר, באמנם. כי "טרם באה העת לגאולה", וכי אם, אמנם, ילך העם אחריו, ימיט שואה על כולם.

לדעתי, עלה הדבר בידי הזו להפליא: כתיאור היהודים במהפכה, כפי שבאו לכיטוי ב"לדתות נחושות"; כתיאור הגיבור ברומן בן שלושת הכרכים על התימנים "עיש" ובתיאור הגיבור הצעיר במחזהו "בקץ-הימים". מזיגה זו של האקטואלי והאידיאלי דומה שהיתה קשורה קשר הדוק עם עיסוקו בנושא הגאולה. גיבורו של הזו, שחייו מרוכזים כולם בצפייה למשיח ובגאולת היהודים בעולם כולו, הוא תמיד יצור המעוגן בזמן ובמקום היסטוריים מסויימים; ובעת ובעונה אחת הוא מגלם את האידיאל הנעלה: הביקוש הרוחני לגאולה משיחית. ביטוי זה הוא, לדעת הזו, התגלמות השאיפה הנעלה ביותר של האדם. זהו הנושא המרכזי, הפוקד את חזונו על המצב האנושי, ומניע את הכריות לדבר על מכלול יצירתו כ"קומדיה משיחית", כשם שיצירתו של דנטה היא "הקומדיה האלהית", ויצירתו של בלזק היא "הקומדיה האנושית".

עוד נושא שעליו היה הזו חוזר ומדבר: היה על חייו של הסופר כיעוד, התובע ממנו את כל מאודו. עליך להקדיש את כל חיך לכתיבה, היה אומר. אם אינך עושה כן, או אינך יכול לעמוד בכך, או אם הנך עושה זאת בלב ולב - אינך צריך לעסוק בזה כלל; עסוק במשהו מעשי במקום זאת - תגדל תפוחי אדמה, תחלוב פרות, תאפה לחם, או תכנה כתים. אין כל הצדקה לכתיבה, אמר, אלא אם כן תשקיע בכך את כל מאודך; אבל אם אתה עושה כן, הרי אתה מגשים את אחת הפעולות היצירתיות הגדולות ביותר של האדם; שירותך הוא שירות אנושי, שאין ערוך לו. אחר-כך, כשהוא זוכר את בני עמו (לעולם לא היה שוכח אותם לזמן רב), היה נוהג לומר, כי הספרות העברית היא שהיתה תמצית חייו; כלעדיה לא היתה הציונות, לא היתה קמה מדינת היהודים, מאומה - מאום מכל היקר לעתידנו, או להמשך קיומנו. ההתלהבות, כמעט הלהט הזו שכדבריו, עודנו מהדהד באוזני התלהבות זו הרשימה אותי, ולא בפעם הראשונה והאחרונה, לראות בו מופת של אמן הנאמן ליעודו ויהודי מפועם חזון כאחד.

כתבתי על חיים הזו יותר שירים מאשר על כל אדם אחר מלבד שושנה רעייית המנוחה. בימי חייו כתבתי את השיר "הזית" שהקדשתי לו פרסמתי בחייו. ולאחר מותו כתבתי שיר ארוך בשם "ירושלים של הזו", על משקל הפסוק הידוע "ירושלים של זהב", שבהם אני מעלה את הגיבורים והגיבורות של סיפורי כשהם צועדים בסך אל קברו הרענן על הר הזיתים ומקיפים אותו ונושאים את שם יוצרם על שפתיים.

זוהי תהלוכה ארוכה, והם כולם מופיעים בה: החלוצים הרוסיים, היהודים התימנים, הכורדים והמרוקאים, ופליטי השואה - וביניהם אותה זקנה מסורה וטובה, שנטלה על עצמה כמשימת חייה לטפל בחולים ובנוקמים; והפרטיזנית לשעבר, הנישאת לאמריקני עשיר ויורדת אתו לארצות-הברית. כל דמות המיוצגת בשיר נקראת בשמה ומתוארת בכמה מלים. שירי זה כנראה, נעשה קרוב לאנשים, שהכירו את יצירותיו של הזו - כפי שאחדים אמרו לי ואף כתבו אלי, לאחר פירסומו - והם ראו בו מעין הוקרה נאותה למגוון העצום של העולם. פרי-דמיונו היוצר של הסופר הדגול.

בספר שירי "הבאר", כללתי מחזור של ששה עשר שירים, שקראתי להם "בעקבי הזו". בראש כל שיר הבאתי מובאה מאחד מסיפורי הזו, שהשיר נכתב בהשראתו. נמצאו כמה קוראים שלגלו במקצת על הקשר העמוק שלי אל הזו. "האם אין סופרים ומשוררים עברים אחרים, הראויים שיכתבו עליהם שירים?" שאלוני. "מה ברבר עגנון? ומה באשר למשוררים - אלתרמן, שלונסקי, לאה גולדברג ועוד?" אני תמיד מודה, כי כל אותם סופרים ומשוררים אכן ראויים שיכתבו עליהם שירים. אך אני כתבתי את השירים הללו, מפני שחשתי, כי דחף היצירה הזה שפיעמני, בא לי מכוח רוחו היוצרת של הזו, מכוח אישיותו העשירה וידידותו ארוכת השנים.

עליה, כשהיא קוראת בתרועת נצחון: "חתן דמים!" "איזמה כבלהות, פניה להבים וברכיה מגואלות בדם, כאשה בלילה הראשון, פעה פיה וזעה זעה גדולה: - חתן-דמים! כי חתן-דמים אתה לי!..."

העניין בפן האירוטי היה אופייני לסקרנות של המספר שבו, בכל אופני ההתנהגות האנושית ומניעיהם. אך הזו נתפס להתלהבות רבה גם לאמנות הכתיבה עצמה: לבעיותיה האמנותיות של היצירה הבדיונית, לתנאים של חיי יצירה ולדרישותיה מן הסופר העברי. אלה היו הנושאים שעליהם חזר שוב ושוב בשיחותינו והאיר אותם, כפי שלא עשה זאת כל אדם זולתו שהכרתי.

הוא חי רוב ימיו בארץ בירושלים, ואנו נהגנו להיפגש, בדרך כלל, באחד מבתי הקפה החביבים עליו, או שהיינו יוצאים לטיולים ארוכים ברחובות אהב במיוחד.

בעשר השנים האחרונות לחייו בקרתי אצלו לעתים קרובות בדירתו השקטה והמרווחת ברחוב חובבי-ציון, רחוב קטן בטלביה, שלארכו גינות בעלות גדרות נמוכות, ובהן עצים גבוהים, ענפים, ושיחים ירוקים צפופים מטפסים על הקירות.

"אין דבר כזה כטיטא אחרונה. כל טיטא היא טיטא ראשונה", אמר לי הזו פעם, והוסיף, כי כאשר יוצא לאור ספר חדש מפרי עטו, הוא פוחד לפתוח אותו, כי יודע הוא, שירצה לכתוב אותו מחדש מן העמוד הראשון. דבר זה אישר את אשר חשתי זה זמן רב: כי האיש היה שוחר שלימות יותר מכל סופר זולתי שהכרתי, וכי לעולם לא יהיה לבו שלם לגמרי עם דבר שכתב. פעם אחרת דיבר על הבעיה העיקרית של המספר ביצירת יציר-דמיונו.

דמות בסיפור - מן ההכרח שתעמוד איתן על שתי רגליה. אמר. התפתחותה מותנית בהגיון הפנימי הנובע מהאופי המיוחד שלה, מהתנאים שבהם היא פועלת. אם אין הדמות ממלאה אחר דרישות אלה אין היא אלא סתם בובה, המופעלת מאחורי הקלעים. ולמספר העברי בעיה נוספת, שממנה פטורים, למרבה המזל, סופרים בני עמים אחרים: עליו לעצב גיבור, שנוצר על ידי מציאות היסטורית מיוחדת, ובו בזמן לצקת לתוך דפוס מיוחד זה את דמותו של עתיד, שעליו אנו חולמים. במלים אחרות, האקטואלי - מן ההכרח שיתמוזג בדרך כלשהי עם האידיאלי. דבר זה, אמר, אינו פשוט כלל ועיקר.

יוסף זיסמן

בטרם היות האהבה

אֵינִי יוֹדֵעַ

אֶךְ הַשְּׁעָה

פְּנֵיךָ

וְאֵינִי מְאֻחָרָת,

אוֹלֵי אַחַת

אֲחֵר חֲצוֹת.

כִּי הָאוֹר בְּחֻלּוֹן

כִּי אֵישׁ וְאִשָּׁה

בְּשִׁבִיל הַרְחֵב

תַּחַת הַרוּחַ

הַכְּבֵדָה.

באהבה

עוֹרֵךְ הַלְכֹן

לְכֹן לְכֹן

כְּבַחְלוֹם

וּפְנֵיךְ

פְּנֵי הָאֵהָבָה

וְלִבִּי.

וְאֵלוֹ אֲנִי

כְּשֵׁר

וְלִבִּי

כְּשֵׁר

וְאֵינִי

יוֹדֵעַ

עַל מָה

לְחַשֵּׁב.

ומכונס בעצמו קמעה, היה מסוגל להיות מארח, מכניס אורחים נדיב, ואיש רעים להתרועע. אך הוא היה שוקע לפרקים בעצב עמוק, ולבו היה מר עליו על אי הצדק השורר בעולם ומעשי עוול של הכלל והפרט השפיעו עליו באותה מידה של עצמות. כאשר נפל ברוחו בגלל מצב היהודים, הן בארץ והן בתפוצות, היו התקווה והאמונה בגאולה, שפיעמו בקרבו, משמשות כערבוביה ומתחלפות ביאוש ובחרון-אין-אונים על אֶזֶלַת ידם של אחיו היהודים.

אך לעתים היה נמלא חרורה ושמתח חיים. בעת שהייתי בתל-אביב בשליחותי ב"נוער העובד", היינו נוהגים לטייל בשבתות אחר הצהריים על שפת הים בתל-אביב, לרוב בחברת זוזיק בנו, בן החמש, והילד היה נמשך כחבלי קסם אחר דמיונותיו של אביו. "הבט על השחפיות המתרוצצות על החוף!" היה קורא אל הילד בהתעוררות, "הנה, זאת היא ככלה היוצאת מחפתה; זו, יצור עז-מצח, הצורחת כתגרנית בשוק; וזאת - מכשפה, תראה, באיזו רישעות היא מושכת את הדג ממקורה של אחותה!" וכך היה מוסיף וטווה את תיאוריו, עד שהילד התייגע מן הדיבורים ואץ אל השחפיות שנתבללו והתעופפו כמנוסה.

ביום אביב, כשעברנו בשולי חולית אחת הסב הזו את תשומת לבי להתנהגותם של שני סרטנים. סרטן שקרטע בכיוון אחד וסרטנית שזחלה-דילגה בכל חמש זוגות רגליה בכיוון הפוך. פתאום נעצרו, לאחר שחלפו זה על פני זה, חזרו לאחור ונאחזו בגפיהם זה בזה והיו לבשר אחד. "זה קול היצר בעונו!" קרא הזו, ופרץ בצחוק. ובעודנו צוחק נזכר במקרה דומה של תשוקה ערומה-עדינה בין שני אנשים צעירים. "זה קרה במטרו בפריז", סיפר מזכרונו, "כשעליתי בסולם המעלות הנע. על המדרגה לפני עמד בחור צעיר מקורול שיער, שתחילה לא שמתי לבי אליו. אולם כשחלפה על פנינו, בסולם היורד, בחזרה בלונדון, שמחלפות הזהב שלה מבהיקות, היפנה הבחור ראשו אל הצעירה - ואז השגתתי בו - והיא, אף היא, נתנה בו עיניים ומיד מיהר הבחור וקפץ אל הסולם היורד, חיבק את הבחורה ושניהם צוהלים. זהו שנאמר: "מי ידע דרך גבר בעלמה?...". הזו גילה ענין רב בפן החושי של הקיום האנושי, והעלה תיאורים אירוטיים ברבים מסיפוריו כדי להתחקות על הדחפים המיניים והקשר שביניהם ובין השאיפות הרוחניות הנעלות ביותר. דוגמא מאלפת הוא סיפורו "חתן-דמים", שהוא אחת מיצירות המפתח שלו, שנכתב בפריז בשנת 1928; זהו סיפור מוזר ורב עצמה, כתוב בפרוזה פיוטית, על רקע המדבר, והוא מתרכז בציפור, אשת משה, והמעשה רב המשמעות שעשתה, במולה את בנה הקטן, כמסופר בספר שמות פרק ד', פסוקים כ"ד-כ"ה.

ציפורה חולת אהבה ולכה יוצא בתשוקה אל משה, אך הוא מתרחק ממנה, כנראה, משום שהוא נתון כל-כולו במשיח עם אלוהים. בקינאתה הטרופה, הואיל והיא מדמה בלבה, כי הוא חוזר למצרים למצוא לו "ציפורה אחרת", היא זועקת אל אלוהים ומבקשת "כי תשא חן וחסד בעיני אישה" - והיא חולמת בהקיץ, כי אלוהים עצמו נענה לתשוקתה:

"ברורה לשמש, ברה למדבר ונאוה כצהרים, פקחה ציפורה עיניה ושכבה מפרחת, מרופה מעינוג-שינה ערבים, ואכריה מתעצלים לה.

נתלה ראש-הקרון מעל מצחה, דלקו תכשיטיה בחמה וניצנצו ניצוצות-ניצוצות.

צח לה מחלומה שראתה.

שנית חלמה חלום.

בחלומה והנה אלוהים הופיע מסיני. אם כעוף-השמים ירד, אם כאריה מסוככו זינק,

ונכבש עליה. עוד הרגש תרגיש בעצמותיה כובד משאו כי עצם, רגשת סערת ימינו כי נעמה. עוד הרגש תרגיש כאש צורבת על שפתיך, אש נישקה כנפשה ותמוגגנה."

מקוריותו של הזו היא בכך שהוא מרמז, כי החפזון וקוצר-הרוח של ציפורה, בעת שמלה את בנה, אינם דווקא בגלל מניעים שברוח ומתוך אדיקות, כפי שנאמר במקרא, אלא מפני שרצתה להציל את משה מחמת זעמו של אלהים על שהפר את בריתו "בין אדוני וזרעו". המניע היה גם לכרות את בריתה המינית. ברית-הדמים, עם אלהים, שהיא מכריזה

אנציקלופדיה של המתים

(חיים ומלואם)

דנילו קיש

מסרבית-קרוואטית: דינה קטן בן-ציון

בשנה שעברה, כידוע לך, ביקרתי בשוודיה, על פי הזמנה מטעם המכון לחקר התיאטרון. מרת יוהאנסון, קריסטנה יוהאנסון, שימשה לי כמורת-דרך ומדריכה. ראיתי חמש-שש הצגות, שביניהן מעניין במיוחד לציין את הצלחת מחזהו של כקט מחכים לגורו, כהופעה בפני קהל אסירים. כעבור עשרה ימים. בשווי הכיתה, הוספתי לחיות בעולם רחוק זה, כבחלום.

בשאלתנו הרבה ביקשה מרת יוהאנסון במשך עשרה ימי שהותי בשוודיה להראות לי כל מה שניתן לראות שם ושעשוי לעניין אותי "בתור אישה". לא החמצנו אפילו את המפרשית הנודעת ואסה, שלאחר מאות שנים נמשתה מן הברז ונשתמרה כמין מצוי מימי הפרעונים. באחד הערבים, כתום הציפיה בסונטת הרוחות, שהעלתה על בימת התיאטרון הלאומי, הוליכה אותי המארכת שלי אל הספרייה. בקושי הספקתי לחטוף כריך, ליד איזה דלפק.

השעה היתה כבר אחת-עשרה והספרייה היתה סגורה. אך מרת יוהאנסון הציגה בפני השוער אישור מסויים והלה, רוטן לעצמו, הכניס אותנו פנימה. בידו אחז צרור גדול של מפתחות, כמו השומר שביום אתמול הכניס אותנו אל בית-הסוהר המרכזי, לצפות בהצגת גודו. המארכת שלי הניחה אותי בידי השוער הזעף הזה באומרה שתבוא בבוקר לאסוף אותי מבית-המלון, וכי מה שנותר לפני הוא לסקור בנחת את הספרייה, הארון כבר יזמין לי מונית, הארון עומד לרשותי... לא היתה לי בררה אלא להיענות להזמנה האדיבה. השוער ליווה אותי עד לדלתיים ענקיות ופיתח את הברית, אחר-כך העלה אור כחוש והותירני לבד. מאחורי נשמע המפתח מסתובב בתוך בית-הכריח; כך נמצאתי בתוך הספרייה כבתוך תא משורייני. אי-משם נשכה רוח-פרצים, וקור-עכביש התנועעו בה כקרעים של גאזה מזהמת המשתלשלים ממדפי הספרים, כאילו היה זה בתוך מרתף של יינות מוכחים, עתיקים ומשומרים. כל האולמות היו זהים זה לזה ופרוזדור צר קשר ביניהם, ואותה רוח פרצים, שמרצאה נעלם ממני, היתה חודרת לכל מקום ומקום. ואז עלה בדעתי, עוד לפני שראיתי כהלכה את הספרים עצמם (ואפשר שהגעתי לידי הגילוי הזה רק לאחר שהבחנתי באות "ג" על אחד הכרכים שבאולם השלישי): כל אחד מן האולמות מכיל אחת מאותיות האנציקלופדיה. זה המדור השלישי. ואמנם כך, במדור הרביעי נשאו כל הספרים כולם את רישום האות "ד". לפתע-פתאום, נדחפת בכוחה של נבואת-לב מעורפלת, התחלתי לרוץ. קול צעדי היהודי באוזני כסולם רב-צילילי, עד היבלעו אי-שם במרחקים החשוכים. נסערת ומתנשמת, הגעתי עד לאות "מ", ועתה כבר מתוך כוונה ברורה בתכלית, פתחתי את אחד הכרכים. הבינותי, ודאי נזכרתי שבאיזה מקום כבר קראתי על כך, כי אני עומדת פנים אל פנים עם זו אשר נודעת בשם אנציקלופדיה של המתים. כהרף עין, עוד לפני שפתחתי את הכרך הענק, נתחורר לי הכל. הדבר הראשון שבו נתקלו עיני היתה תמונתו. אחת ויחידה, מוטבעת בתוך הכתב הערוך בשתי עמודות, כמעט באמצע העמוד. זה התצלום שראית על שולחן הכתיבה שלי. הוא צולם בשנת 1936, בשנים-עשר בנובמבר, בעיר מאריבור, כאשר שוחרר מן הצבא. מתחת לתצלום רשום שמו, ובסוגריים מופיעות השנים: 1910-1979.

ודאי ידוע לך שאבי הטוב מת לא מכבר וכי עוד משחר ילדותי הייתי קשורה אליו עמוקות. אך לא בזה העניין. מה שחשוב לעניינינו הוא, שנפטר פחות מחודשיים לפני הטיל שלי לשוודיה. החלטתי בזמנו לצאת לדרך במידה רבה כדי להשכיח מלבי את האסון שפקד אותי זה לא מכבר. וכדרך שקורה לאדם במצוקתו, חשבתי גם אני כמר רוחי שחילוף מקום יעזור לי להפיג את מכאובי, כאילו אין אנו נושאים את אסוננו בתוך תוכנו.

שעונה בכתיפי כמדפי-העץ הרעועים, כשהספר בחיקי, קראתי את תולדות חייו, כאשר הזמן משתכח ממני כליל. הספרים, כמו בספריות מימי-הביניים, היו קשורים כשרשרת עבה אל טבעת ברזל הקבוצה על גבי המדף. הבנתי זאת רק כאשר ביקשתי לשלוף את הכרך הכבד כדי להתקרב עימו ככל האפשר אל מקור האור.

לפתע נתקפתי בצמרמורת, כי נדמה לי שנתעכתי יתר על המידה וכי מר צ'רברוס (כפי שכניתי את השוער ביני לבין עצמי) עשוי לבקש שאפסיק לקרוא. כיוון שכך, התחלתי מדלגת על סעיפים, והייתי מסובבת שוב ושוב את הספר הפעור בחיקי כלפי אור המנורה הקלוש, ככל שהשרשרת התירה לי חופש תנועה. מעטה האבק הרב שנערס בקצותיהם ורצועות מיטלטלות של קורי-עכביש כהים העידו בעליל שאין איש מסיט כרכים אלה ממקומם. הספרים סומרו למקומם כאסירי-פרך לאזיקיהם ולשרשרת לא היה מנועול.

ובכן, אמרתי בלבי, הנה-היא לפני, זו הנודעת, אנציקלופדיה של המתים! ברוחי דימיתי אותה לאחד מן הגורילים העתיקים. "הספר הנערץ", משהו מעין הספר הטיבטי של המתים או ספר קבלה או חיי קדושים, כלומר לאחת היצירות האוטוריית של הרוח האנושית, שבהן מסוגלים להתעניין להנאתם רק מתי מספר, מתבודדים, רבנים ונוזירים. כרגע מסויים, כאשר הבנתי שהקראה הזאת עתידה להימשך עד הנץ השחר, ושכל זה לא ישאר בידי כל שריד גשמי, למעני ולמען אמי, גמרתי אומר להעתיק כמה מן העובדות החשובות, לערוך כעין סיכום לתולדות חייו של אבא.

מה שרשום כאן, במחברתי, אלה פרטים אנציקלופדיים שגרתיים, חסרי משמעות לאיש חרץ ממני ומאמי: שמות, מקומות, תאריכים. זה כל מה שעלה ביד לרשום, בחפזה, לפני עלות השחר. אך מה שעושה אנציקלופדיה זאת ליחידה במינה בעולם - נוסף על הימצאותה בעותק אחד ויחיד - זו הדרך שבה מתוארים היחסים שבין האנשים, הפגישות, הנופים; אותה שיפעה של פרטים שמהם מורכבים חיי אדם. הנה (למשל) הפרט הקשור במקום הולדתו, שלם ומדויק ("קראליבצ'אני, קהילת גלינה, חבל סיסאק, מחוז באנייה") שמלווה גם בנתונים גאוגרפיים והיסטוריים. כי שם הכל נרשם. הכל. וכה רבה החיות שבה מתואר מחוז הולדתו, עד שבשעת הקריאה, בעודני חולפת ביעף על שורות ופסקאות, חשתי כאילו שם אני, בלב ליבו של חבל-ארץ זה: שלג על רוכסי הרים רחוקים, גזעי עצים חשופים, נהר קפוא שעל פניו, כמו בנופים של ברוינגל, חולפים ילדים במחלותיהם, וכיניהם הבחנתי בברור גם בו, באבא שלי, אף שבאותם ימים טרם היה אבא שלי, אלא רק מי שעתידי להיות אבי, והיה אבי. אחר כך הוריק לפתע כל מחוז-הנוף כולו, העצים נתלבלבו בגוני לבן וורוד, שיחי העוורד הנצו לעיני ונפקחו ככל הדר תפרחתם, השמש נראתה חולפת ביעף ממעל לכפר קראליבצ'אני לקול פעמוני הכנסייה המצלצלים ברחבי הכפר, מן הרפתות בקעה געיית הפרות ועל חלונות הבתים ניגר אורה הארמזם של שמש בוקר ראשונה, שממסה את גלידי הקרח שכפי המרוב.

אותה שעה, כאילו כל הדברים האלה מתרחשים ממש לעיני, ראיתי שיירת לוויה נעה לעבר בית הקברות הכפרי. ארבעה גברים חשופי ראש מכתפים ארון מעץ-אורן ובראש השיירה, אוחז מגבעתו בידו, פוסע הגבר הידוע לי, וכך גם רשום באנציקלופדיה, כסבא-מארקו שלי, אבי-אבא ובעלה של המנוחה שמלווים בדרכה האחרונה. גם עליה מצויים כאן כל הפרטים כולם, סיבת המחלה והמוות, שנת הלידה, מהלך המחלה. כתוב כאילו מלבושים נקברה, מי רחץ אותה, מי הניח מעות על עיניה, מי קשר את סנטרה, מי התקין את הארון, היכן נכרת העץ. נדמה לי שכל אלה עשויים לתת מושג-מה, גם אם רק בקירוב, על כמות המידע הנרשם באנציקלופדיה של המתים בידי מי שקיבלו על עצמם תפקיד קשה וראוי להוקרה, לרשום - לכטח באופן אובייקטיבי ונקי מפניות - את מירב הדברים הניתנים לרישום בהתייחס לאלה שתם קיומם הגשמי ופניהם מועדות למחוז הנצח (וכיוון שמאמינים הם בנס תחיית-המתים ברוח המושג המקראי, באמצעות כרסות-ענקים זאת הם מתכוונים לקראת השעה הזאת. כך יוכל כל איש ואיש למצוא לא רק את הקרובים לו, אלא בראש ובראשונה את עברו האישי הנשכח. לעת זאת עתיד הפנקס האמור להעשות למאגר כביר של זיכרון ולשמש הוכחה יחידה במינה לתחיית המתים). כשמדובר בחיים, ניכר היטב שמבחינתם אין שום הבדל בין איזה סוחר מבאנייה ואשתו, לבין הכומר הכפרי (שהיה הרב-סבא שלי) או פעמנר הכפר, ברגש בשם צ'וק, שגם שמו מופיע בספר שעליו אני מדברת. התנאי היחיד - זאת הבינותי מיד, כי נראה שהמחשבה על כך עלתה בי עוד לפני שהצלחתי לאמת זאת - להיכלל באנציקלופדיה של המתים הוא, כי שם האיש הנרשם בה לא יהיה רשום בכל אנציקלופדיה אחרת. מה שמשך את עיני כבר במבט הראשון, כאשר דיפדפתי בכרך האות "מ" - אחד מאלפי הכרכים באות זו - הוא העדר אנשים בעלי מוניטין. (זאת וידאתי כהרף עין, כאשר עלעלתי באצבעות קופאות כדפים, בחיפוש אחרי שם אבי). באנציקלופדיה של המתים לא נכלל בתור ערך נפרד לא מאז'ורניץ, לא מאיירהולד ולא מאלמברג, אף לא מארטץ', שמספר הדקדוק שלו למד אבא שלי, גם לא משטרוביץ', שפעם פגש בו בלכתו ברחוב, ולא דרגוסלב מקסימוביץ', חרט ממודעיו של סבא שלי, ואף לא טאסה מילויביץ', מתרגמו של קאוצקי, שעימו ניהל אבא פעם שיחה בבית הקפה "הצאר הרוסי". אנציקלופדיה של המתים הוא מפעלה של איזו כת, או ארגון דתי, שמצוה הדמוקרטי מצטיין בתפיסה שוויונית של עולם המתים - אל נכון בהשראת אחת מן ההנחות המקראיות: ככוונתה להביא לתיקון עולות האדם ולהכטיח לכל הנבראים בעלם כי בממלכת הנצח לא ייבולו בערכם ובמעמדם. עד מהרה הבנתי גם שאין האנציקלופדיה מגעת אל חשכת ההיסטוריה הקדומה ואל ראשית הזמן, וכי תחילתה אי-שם בסביבות 1789. כת-חכמים תמהונית זאת יש לה ודאי ברחבי העולם נאמנים שנוכחים במודעות-אבל למיניהן ובתולדות חייהם של בני אדם ואשר אל-נכון עושים מלאכתם מתוך דבקות עיקשת במשימה ובחשאיית הנאותה, וככלות מלאכת האיתור הם מעבדים את הפרטים וממציאים אותם למרכז בשטוקהולם. להרף עין עלתה בלבי השאלה, שמה גם מרת יוהאנסון איננה אלא אחת מנאמניה הנסתרים? וכלום לא הביאה אותי אל הספרייה הזאת - לאחר ששייתפתי אותה ביגוני - כדי שאגלה את אנציקלופדיה של המתים ובה ימצא לי קורטוב של נחמה? זה כל מה שאוכל לדעת, או לשער, ביחס לעבודתם. אני סבורה שאת המניעים לפעילותם החשאית ניתן לחפש מצד אחד במסורת ארוכת-שנים של רדיפות הכנסייה, ומצד שני, בעצם טבעה של עבודה על אנציקלופדיה מסוג זה, אשר תובעת מידה מובנת-מאליה של סודיות, כדי לעקוף לחצים שעשויה להפעיל מידת היהירה הטבועה באדם ולהימנע מיוזמות נפסדות שעלולות להביא לידי שחיתות.

לא פחות מן החשאיות המאפיינת את המלאכה עצמה, מפליא הסגנון המייחד את העושים בה, אותה מדינה טמירה בין ליטוש אנציקלופדי לרהיטות המקראית.

החדשה של הילד: עצות מפי הכומר ודברים שנאמרו על ידי הנוחרים אחריהם בכפר, שהוסיפו לנופף לעומתם שוב ושוב ברכת-שלום. לא חסר כאן דבר, כלום לא נגרע; לא מראה פני הדרך ולא צבעי השמיים, גם רשימת הטובין של האב מארקו, עדכנית עד לפרטי הפרטים. כלום לא נשכח, לא שמות מחבריהם של ספרי הלימוד הישנים והמיקראות הגדושות בעצות טובות כוונה, בסיפורי מעשיות רוויי מוסר השכל, המשופעים במשלים תנ"כיים. כל תקופה מתקופות החיים, כל מאורע וכל חוויה רשומים כאן, כל דג שהעלה בחכה, כל עמוד שניקרא, שם כל אחד מן הצמחים שקטף הילד. והנה אבא בימי נעוריו, הנה המגבעת הראשונה, הנסיעה הראשונה בכירכרה, עם שחר. הנה גם שמות הנערות ושם השירים ששרו בעת ההיא, וכאן גם לשון מכתב-האהבה, והעתון שנהג לקרוא בנעוריו - כל ימי עלומיו, מתמצים בפיסקה אחת ויחידה.

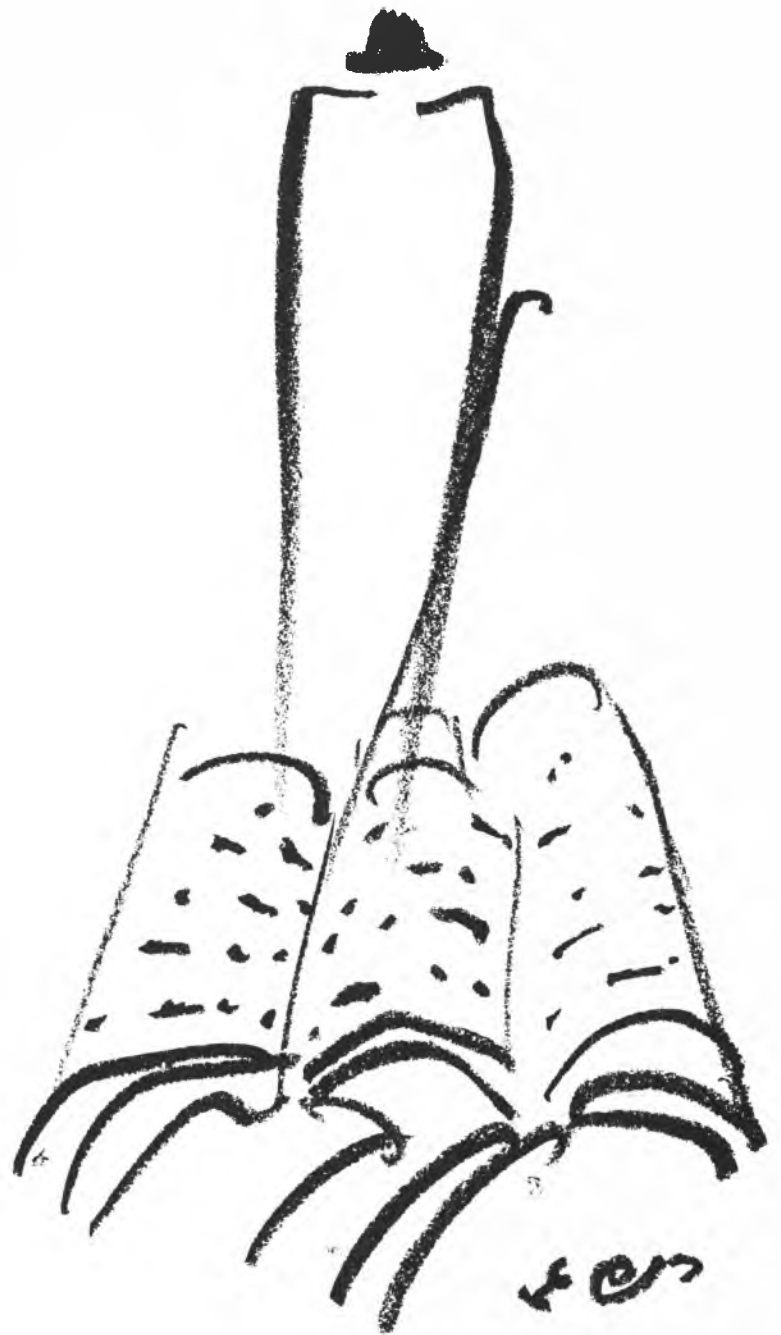
עתה אנו נימצאים כבר ברוקמה, שם למד אבי בגימנסיום. הא לכם דוגמא, עד כמה אנציקלופדיה של המתים היא באמת כל-יודעת, כמו שהיו אומרים פעם. העיקרון ברור, אף כי הנשימה נעתקת מפנינו בפני ידענות חובקת-כל שכזאת, בפני אותו צורך שהכול יצויין וירשם, כל אותם פכים קטנים שמהם מורכבים חיי אדם. כאן מצויה, אם כן, תמצית תולדותיה של העיר רומה, התרשים האקלימי, תאור תצלובת מסילות הרכבת; שם בית הדפוס וכל מה שנרשם בו בעת ההיא, אילו עיתונים ואילו ספרים; מופעי להקות התיאטרון הנוודות, גם קרקסים עוברי אורח, ששימשו בה כמוקדי משיכה; תאור משרפת הלבנים... מקום שם עומד נער שעון אל גזע השיטה ולוחש על אוזן הנערה דברי אהבה, וקצת מלים גסות (הטקסט ניתן במלאו). וכל אלה גם יחד - מסילת הרכבת, בית הדפוס, המעמד האחרון שבהאידיוט האציל, פיל-הקירקסים מסילת הרכבת המוליכה לשאבאץ - כל אלה מובאים כאן בהקשר הדמות שבה מדובר. וכך גם הקטע מתוך יומן התלמיד, הציונים, הציונים, שמות החברים - הכול, הכול עד לכתה השביעית (כתה ז' שניה), שבה יגיע הנער לידי התנגשות עם הפרופסור ל... מרצה להיסטוריה ולגיאוגרפיה.

לפתע אנו נימצאים כלב-לכה של העיר החדשה, בשנת עשרים-ושמונה, כומחת התלמיד על ראש הנער נושאת סימון VIII, הוא מגדל שפמפס. (שפמפס זה עתיד ללוות אותו כל ימיו. פעם, לא מזמן, הגויים במקצת בשעת גזירה ועל כן המשיך וגילח אותו כליל. בראותי אותו בלי השפס, פרצתי בכבי: עיני ראו איש אחר. בכביי כאילו נתוודעתי במעורפל עד כמה יחסר לי, במותו). עתה שוב הוא נראה בפתחו של בית-קפה "המרכז", ואחר-כך בקולנוע, משם בוקעים צלילי פסנתר ועל האקרון נפרש סיפור המסע אל הירח. אחר הדברים האלה אנו מוצאים אותו ניצב ליד לוח המודעות שבכיכר ילאצ'יץ, סוקר את המודעות שזה עתה הודבקו, שאחת מהן, למשל, מודיעה על הרצאה מפי קרל'ה. * וכך גם שם דודתו מצד האם, אנה ארמיה, שכבייתה ברחוב יורישיץ, שכזאגרב הוא עתיד להתגורר בכוא העת, המופיע לצד שמו של זמר האופרה קרזיאיי, שאותו פגש בעיר העלית, וכן שמו של איבאן לאבוס, סנדלר שהיה מתקן את נעליו, וברוש בשם אנטה דוטיץ, שבמאפייה שלו היה קונה לחמניות...

באותה שנת 1929 הרחוקה, מוליכה הדרך לבלגראד על פני הגשר הנטוי על נהר-סאבה, וודאי כמו בימינו אנו, היא מלווה בתחושת שמחה לקראת הפגישה הצפויה. שקשוק גלגלי הרכבת על שלדת-הבחל של פסי-המסילה, זרמם הירוק-דלוח של מי הסאבה, קול הצופר המתיילל שמשמיע הקטר בהאיטו את מהלכו, כאשר בחלון המחלקה השניה מופיעים פני אבא שלי, צופים אל נופיה הרחוקים של העיר הזרה. הבוקר צח, מסך הערפל מתרומם לאיטו ממעל לאופק ומארוכת האוניה "סמדרבר" מסתלסל אל-על עשן שחור, והספינה, שכעבור שעה קלה עתידה להפליג לעבר נוביסאד, משמיעה צפירה עמומה.

כחמישים שנות חיים עברו על אבא שלי בעיר בלגראד, עם הפסקות קצרות ביניהן, וסך כולל זה של מהלך-חיים, אותו מצבור של כשמונה עשר אלף ימים ויליות (ארבע מאות שלושים ושמונת אלפי שעות) משתרע כאן, באנציקלופדיה של המתים, על פני כחמישה-שישה עמודים! וכל זאת תוך שמירה גם על סדר המאורעות ולוח המועדים, לפחות בקווים כלליים, כי הימים, כמו נהר של זמן, ניגרים אל פי שפכם, אל עבר המוות.

בחדש ספטמבר של אותה שנת עשרים-ושש נרשם אבא שלי לבית הספר למודרי-קרקע, והאנציקלופדיה מוסרת את תולדות הקמתו של בית-הספר למדידות קרקע שבבלגראד, כולל הרצאת הייסוד מפי המנהל סטרויקוביץ (המאחל למודרי-הקרקע שלעתיד לבוא לשרת נאמנה את המלך והמולדת, כי עליהם מוטל התפקיד הקשה הכרוך ברישום גבולותיה החדשים של מולדתנו על גבי המפות). עתה מתערבבים קרבות נודעים לתהילה עם התבוסות המהוללות לא פחות, במלחמת העולם הראשונה: קיימקץ-אלאן, מוויקובץ, צר, קולובארה, דרינה - כולל שמות המורים והתלמידים שנפלו במ חלל, ציונים במקצוע השרטוט, הציור, ההיסטוריה, לימוד מקצועות כמו דת וכתבי-התמה. כאן מופיע גם שמה של רוזה, ורקסנה, מוכרת פרחים שעמה ניהל ג.מ. 'פלירט', בלשון הימים ההם, וכן שמו של בודיכרה - בורה איליץ, בעל בית-קפה, ומילנקו אוניה, חיט, וקוסטה סטאבורסקי, שאליו היה סר מדי בוקר להתכבד בנתח של "בורק" מהביל, וכן ברנש בשם קרנטיץ, שהיה מסדר אותו במשחקי-קלפים. אחר כך מפורטת רשימת הסרטים שראה, והתחרויות, מועדי הטילים לאבאלה ולקוסמאי, טקסי הנישואין והלוויות שבהן השתתף, ושמות הרחובות שבהם התגורר: רחוב צטינייה, רחוב הקיסרית מיליצה, רחוב גברילו פרינציפ, רחוב המלך פטר הראשון, רחוב הנסיך מילוש, רחוב פויוגה, רחוב קמניצה, רחוב קוסמאי, רחוב בראנקו; וגם שמות מחברי ספרי הלימוד בגיאוגרפיה, בגיאומטריה ובהנדסת המישור, אף כותרות הספרים האהובים עליו באותם ימים: קיסר הרים, סטאנקו היידוק, מרד האיכרים; טקסי תפילה, מופעי קרקס, תהלוכות שקיימה תנועת הנוער 'סוקול', מסיבות בית הספר, תערוכות ציורים (שבהן זכה אחד

איור: רנה ג.

הנה, פרט עלוב זה שנמצא לי במחברתי, כדרך שרשמתי אותו, מסתכם שם בכמה פיסקות, מתומצת באופן העשוי לקסום ברוחו של הקורא ככרת ארץ מופזת אור-שמש, ומראות חולפים ביעף כתמונות רצף. הנה ילד בן שלוש נישא בלהט השמש היוקדת בשבילי הרים, לעבר בית סבו אבי-אמו וברקע, במדור השני והשלישי, איני יודעת איך בדיוק לבטא זאת, ניתן להבחין בחילות-צבא, בשומרי-שדות, בנוטרים, ומרחוק מרעמים תותחים וקולם מגיע לאוזן עם נבחת כלבים נצודת. ניתנת כאן עצם תמציתה של מלחמת העולם הראשונה, רכבות שועטות בקרבת העיירה, מוסיקה של כלי נשיפה, מים מתבקקים בפיי-מימיות, אי-שם קול זכוכית מתפצצת, מטפחות-ראש מתנופפות אל-על... כל אלה מופיעים בפיסקאות נפרדות, כל עידן ועידן וזכה למיצוי כבעין דימוי שירי, לא תמיד על פי סדר הזמנים, אלא באיזו מדינה משונה של עבר, הווה ועתיד. שכן היאך להסביר בכתב זה, ב"חוברת מראות" זו, אותה הערה עגומה שמתייחסת לחמש השנים הראשונות לחייו, אשר עברו עליו אצל דודו שבכפר-קומוגובינה, הערה האומרת, לפי מיטב זכרוני, כי "אלה עתידות להיות השנים היפות שבחייו"? עתה שוב נקצות תמונות מימי הילדות, מתומצתות בכעין סימנים אידאוגרפיים: שמות מורים, חברים, "שנות חייו היפות ביותר" של הילד בחילופי עונות השנה; הפרחים הקורנים משמחה בגשם הניתך עליהם, רחצה בנהר, גלישה כמחלקיים כמורד גבעה אפופת-שלג, ציד האלתית ומיד לאחריו - ואולי ברזומנית, אם אפשר - שיבת החיילים משדות הקרב של אירופה, המימיה שבכף ידו של הילד, מסכת-גז כוגוגיניה המנוצחת, ליד תעלת החפירה, והשמות, קורות החיים. פגישת האלמן מארק עם אשתו לעתיד סופיה ובראץ, ילידת קומוגובינה, מסיבת החתונה, קולות הציווהה, מרוצי הסוסים בכפר והתבררות דגלים וסרטים מתנופפים, טקס חילופי הטבעות, מעגל ריקוד-ה'קלו' והשירה שבפתח הכנסיה והילד, בחליפת חג, בכותונת לבנה וזולל של רוזמרין בדש כותנתו. כאן, במחברתי שלי, רשום רק "קראלייבצ'אני", אבל באנציקלופדיה זוכה התקופה הזאת לעיבוד תמציתי בכמה פיסקות, כולל שמות ותאריכים, מתוארת שעת היקיצה, כאשר קוקיית האורלוגין מבשרת את ההשכמה והילד נעור משנתו הטרופה. גם שמות העגלונים נימצאים כאן, עם שמות השכנים שילוו אותם בצאתם לדרך, תמונת דיוקנו של האדון-המורה, קלסטר פניו ומה שאמר לאמו

מצויורי האקוורלים של אבי לשכחי צוות השופטים). רשום כאן גם היום שבו יצית את הסיגריה הראשונה, בתוך חדר-השירותים של בית הספר. לאחר שנפתחה לכך בידי כרנש בשם איבאן גרסימוב, בנו של מהגר רוסי, שעתידי להוליכו כעבור שבע ימים אל אחד מבתי הקפה הנוודים בכלגראד של אותם ימים, שם מנגנת תזמורת צוענים וכל מיני שועים וקצינים רוסים מזילים דמעות לקול הגיטרה והבלאיקה... לא חסר כאן כלום: וטקס חנוכת האנדרטה שהוצבה על הקלמגורא, ההרעלה במנת-גלידה שנקנתה בפיתח חובב מקדונסקה, ונעלי-לאכה שקנה בכסף שבו גמל לו אביו על הצלחה במבחן הגמר. בפיסקה הבאה מדובר על יציאתו לארצות-הברית, והשנה היא 1933. בחודש מאי. יחד עימו, במחלקה השנייה שברכבת, נוסע גם אותו בישג'אד גרסימוב. לשניהם גם יחד יהא זה מקום העבודה הראשון: הם עוסקים במדידת אדמותיה של סרביה, נושאים לסרוגין את הסולם עם המדוויית, חבושים כובעי קש. זוהי עונת הקיץ. השמש קופחת על ראשיהם, הם מטפסים על ההרים, צועקים זה אל זה, שואגים. לימים מתחילים לרדת גשמי הסתיו, החזירים מלעלעים, חיות המשק רוגשות, והם נאלצים לוותר על מד-הזווית, לכל ימשון אליו את הברק. וכערכים, בבית המורה הכפרי מילנקוביץ' הם שותים שליכוביץ', ליד צלי-הבשר שמסחובב על גבי השיפור, גראסימוב מקלל כסרבית וברוסית לסרוגין, ולייש טעם חריף. גראסימוב גולח את מולקת ריאות בחודש נובמבר אותה שנה עצמה וג'מ. עתיד לעמוד ליד ערש הדוויו שלו, מאזין להגיים הטורפים הבוקעים מפיו. כשם שיעמוד ליד קברו, שפל-ראש, מגבעתו כיוו, הוגה בקוצר ימי אדם עלי ארץ.

זה מה ששרד בזכרוני ממה שקראתי שם, ונותר ברשימות החפוזות והבהולות שהעלו אצבעותי הקופאות במהלך אותו לילה - אותו בוקר, כעצם. אך אלו הם שנתיים תמימות, שמהלך חדר-גני למראית-עין, כאשר בין מאי לנובמבר - לפי לוח מועדי הליסטס - גורר ג'מ. על פני גבעות ועמקים את כן-ההצבה ואת המדוויית, עונות השנה מתחלפות, הנהרות עולים על גדותיהם ומתפרצים כשטפונות גואים, ומקץ זמן מה הם שבים ומתכנסים באגנם, העלים מוריקים תחילה ובבוא העת מתחילים להצהיב, אבא שלי יושב בצל השיזף העומד במלוא פריחתו, וכעבור זמן מוצא לו מסתור מתחת לאחד הגנות, הברקים מאירים את נופי הדימומים, וקול הרעם מידרדר בעמקים.

זוהי עונת הקיץ, השמש צורבת, והמודדים שלנו (עתה חובר אליו כרנש בשם דראגוביץ') סרים בשעות הצהריים אל אחד הבתים (ציון הרחוב ומספר הבית), נוקשים על הדלת ומבקשים מים. וכמו בשיר-עם, יוצאת מן הבית נערה ומגישה להם כד מים צוננים. נערה זאת - ודאי כבר ניחשתם - עתידה להיות אמא שלי. אתקשה לשחזר עכשיו ממה ששרד בזכרוני את האופן שבו רשומים הדברים האלה שם, את תאורם - היום שבו ביקש את ידה ומהלך הדברים, טקס הגישוואין כמינהג ימים עברו, הכל כיד המלך, כל אותו פולקלור ססגוני שהוא מרכיב ממרכיבי החיים האלה - כי בהתייחס אל המקור, כל זה נראה לי קטוע ולוקה בחסר. בכל זאת, לא אוכל להימנע מאיזכור רשימת הסנדקים וכל הקרואים, גם שם הכומר שעתידי להשיאם, הברכות והשירים, המתנות ומעניקיהן, רשימת המאכלים והמסאות, ובהמשך, לפי סדר כרונולוגי, איתא אתחלתא של מטישה חודשים, בין נובמבר למאי, שבמהלכה עובר הזוג הצעיר להתגורר בכלגראד, סדר החדרים וריהוטם, מחיר התנור, המיטה והארון, וכל אותם פרטים קטנים ואינטימיים, הדומים כל כך בנסיכות אלה, ותמיד כה שונים ויחידים במינם. זהו לדעתי גם המסר הבסיסי של מחברי האנציקלופדיה, לאמור שבהיסטוריה האנושית, כל מה שנזמנה זהה למראית-עין הוא בקושי דומה; כל אדם הוא כוכב לבדד ישכון, כל הדברים מתרחשים בכל עת ואף-פעם. וכולם חוזרים ונשנים באופן חרד-פעמי ואינסופי. (משום כך מתעקשים מחברי אנציקלופדיה של המתים, אנדרטה עילאית זו של שונות, להדגיש את הבלעדי והייחודי, ולכל הנכבא בצלם אנוש מתייחסים הם כיראת קודש).

אלמלא הרעיון הכפיתי הזה של המחברים ביחס לחד-פעמיותו הבלתי-נשנית של כל מי שנכבא בצלם אנוש, וביחס לבלעדיותו של כל ארוע כאשר הוא, מה טעם מוצאים היו לכלול כאן את שמות הרשם והכומר, תאור בגדי המחזותנים, ואף את שם הכפר גלדיץ' הסמוך לקראליבו, עם כל פרטי הפרטים הכורכים יחדיו אדם ומחוז נוף? ברוח זו נמסר על בואו של אבא אל "השטח" ועל שהותו בכפרים בימי כחרותו העליזים שבין מאי לנובמבר, שמו של יובאן ראדיוקוביץ', שבבית המרוח שלו לוגמים המודדים יין צונן, בערכים, (מקום שבו מוכנים למוזג להם משקה בהקפה), רשום כאן, לצד שם הילד, סבטוזאר, שאבי עתיד לשמש לו סנדק ולהעניק לבנו של אותו סטבאן יאייץ' את שמו; וכך גם מופיע שם הרופא, לבסטיק, גולה סלובני, שעתידי לרשום לאבי סמי-מרפא נגד דלקת הקיבה, או הבחורה רדמילה-יראדה מארברקה, שעמה ישכב על מצע החציר שבצריף.

עקב שרותו של אבא בצבא, נרשמו באנציקלופדיה של המתים הדרכים שבהם צעדה בסך הפלוגה החמישית של חיל-הרגלים, המוצבת במארינבור; שמות הקצינים וסגני-המשנה, תוך פירוט כל דרגותיהם, וכך גם שמות החברים לחדר, טיב המזון בשק"ם הצבאי, הפגיעה בכרך במהלכו של א"ש לילה, עונש על אובדן כפפה, שם בית-קפה שבו התהולל כאשר חגג את ההעברה לפוז'ארביץ, כל אלה דומים, במבט ראשון, ככל שרות, ככל העבר, אלא שאותו פוז'ארביץ' ושהותו בת שבעת החודשים של אבא שלי במחנה, היא יחידה במינה מנקודת ראותו של מחבר האנציקלופדיה: שכן לעולם, לעולם יעד, לא ישב עוד במחציתה השנייה של שנת 1935 ליד התנור כרנש בשם מג', מודד במקצועו, במחנה הצבאי של פוז'ארביץ', כשהוא משרטט תכניות וממהרה אריך באחד מתרגילי א"ש-לילה, לפני כחודשים-שלושה, נתגלה לעיניו הים. הים אשר נתגלה לעיניו ממורות הרדולוביט בעשרים-ושמונה באפריל שנת 1935, לראשונה בחייו, בגיל עשרים וחמש, ישאר אצור בזכרונו כמעין התגלות, כמין חלום שהוא עתיד לשאת בקרבו כארבעים שנה בעוצמה שלא נס ליחה, כסוד טמיר, כחזיון פלאי שאינו משמש מושא לדיבורים. כעבור שנים רכות כל כך

שוב אין הוא בטוח כלל אם באמת ראה אותה שעה את פני הים הרחב או שהיו אלה פני האופק, והים היחיד שיישאר ממשי לגביו יהיה צבע האקוורמרין שעל המפות הגאוגרפיות, שבהן המעמקים מסומנים בצבע כחול כהה והמקומות הרדודים בגוון בהיר יותר.

דומני כי זו היתה סיבת סירובו הממושך לאורך כל השנים לצאת לחופשת קיץ, בזמן שאנשים אחרים עשו להם זה מכבר הרגל לבלות את חופשותיהם על שפת הים, בהסתיעים לשם כך בהסדרים שנעשו באמצעות האיגודים המקצועיים שלהם או חברות התיירות. כמעין אימה מזורה היתה חבוייה בהתנגדות שגילה כעניין זה, כאילו חושש היה לנחול אכזבה, כאילו פגישה קרובה עם הים עשויה להרוס בקרבו אותה מראית-עין רחוקה של זוהר שעינו קלטה בעשרים-ושמונה באפריל אלף-תשע-מאות-שלושים-וחמש, כאשר לראשונה בחייו, לעת עלות השחר, חזה מרחוק במימיו הכחולים של הים האדריאטי.

וכל התירוצים ששימשו אותו כדי להוסיף ולדחות את פגישתו עם הים היו איכשהו בלתי משכנעים: הוא לא רוצה לצאת לחופשת קיץ כמו כל התיירים ההמוניים, אין לו מספיק כסף (מה שלא היה רחוק מן האמת), הוא לא סובל משמש חזק (אף שאת כל ימיו עשה בשמש הקופחת), שנניח אותו לנפשו, טוב לו בכלגראד, בצל התריסים המושלשלים עד למטה. בפרק זה שבאנציקלופדיה של המתים מסופר בפרטי פרטים על ההרפתקה הזאת שהיתה לו עם הים, החל משעת התודעותו הלירית הראשונה, בשנת אלף תשע מאות שלושים וחמש, ועד לפגישה הממשית שהיתה ביניהם, כעבור ארבעים שנה, כאשר ניצב עין בעין עם הים.

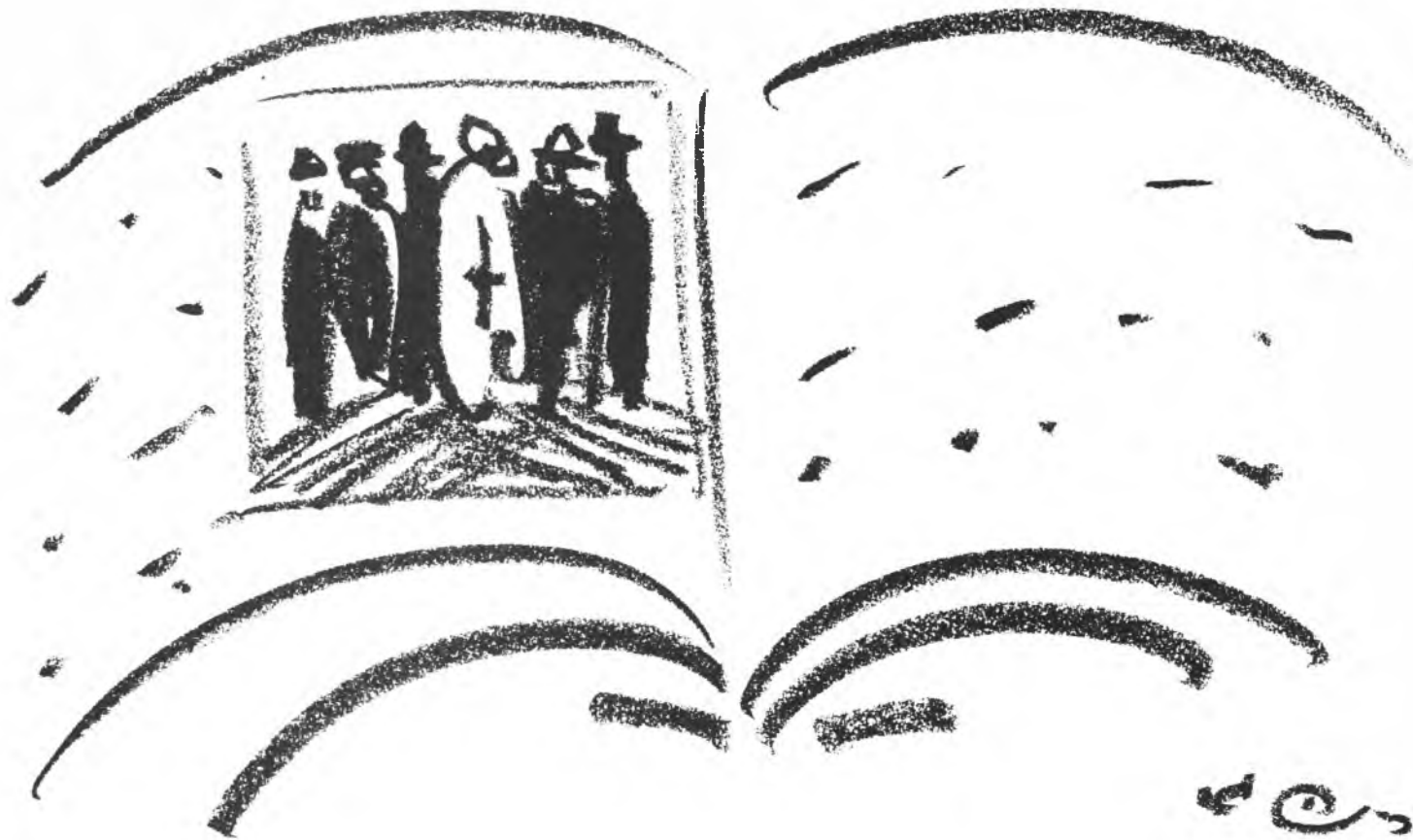
הפגישה הממשית הזאת עם הים, בשנת אלף תשע מאות שבעים וחמש, התרחשה כאשר נעתר להפצרות כולנו והסכים לכסוף לנסוע עם אמי לרוכיני, כדי לבלות חופשה בבית ירודים, שנפנה מיושבו למשך עונת הקיץ. הוא שב לפני תום המועד, לא מרוצה מן האקלים, לא מרוצה מתנאי הארוח, לא מרוצה מתוכניות הטלביזיה, לא מרוצה בגלל המוני האנשים, בגלל הים המזוהם, בגלל הופעת המדוזות, בגלל יוקר המחיה וה"שוד" הכללי. אשר לים עצמו, להוציא מכלל זה את עניין הליכוד ("בית-שימוש ציבורי לתיירים") והמדוזות ("הן נמשכות לסייחון של בני אדם כמו פנים") לא אמר כלום, אף לא מלה אחת, הגיב רק בהינף-יד, שוב ושוב. רק עכשיו אני מודעת למשמעות התנהגותו: חלום הפחול האדריאטי שטיפח בלבו במשך שנים, בעקבות ההתגלות המרהיבה מימי נעוריו הרחוקים, ניחן ביפעה, בתום, ובעוצמה שחותרמה בנפשו היה עז לאין שיעור מן המים הדלוחים שבהם השתכשו קומץ גברים עביר-בשר ונשים משוחזות בשמן-שיזוף, "שחורות כמו פחם".

זאת היתה הפעם האחרונה שיצא לחופשת קיץ על חוף הים. עכשיו אני יודעת, כי בעת ההיא גווע בלבו חלום רחוק, התפוגגה אשליה רחוקה (אם אכן אשליה היתה), שכארבעים שנה נצר בליבו.

הנה, תוך קפיצת זמן חלפתי ביעף על פני כארבעים שנה בחייו, ומנקודת ראות כרונולוגית אנו מצויים רק בשנת שלושים-ושבע, כאשר ג'מ. הוא כבר אב לשתי בנות (הבן עתיד להיוולד אחריהן), שאמן נתעברה אישם בחורים נדחים של עיירות סרביות כמו פטרוביץ' שעל נהר-מלאבה או דספוטובאץ', סטפויביאץ', בוקובאץ', צ'ופרייה, וְלֹא־שִׁיֶּצֶה, מאטייביצה, צ'יצ'ינה, וְלֹא־סִיֶּנֶה, קניאז'ובאץ' או פודביס. העלו נא בעיני רוחכם את תרשים מפת האזור הזה, הגדילו כל אחת מן הנקודות שעל גבי המפה או המגזר הצבאי (1:50,000), הגדילו אותן עד למימדיהן במציאות, סמנו את הרחובות והבתים שבהם התגורר, היכנסו אחר כך אל החצר, אל הבית, ערכו לפניכם את סדר החדרים, רשמו את מלאי הריהוט ואת עצי הפרי; ואל תשכחו את שמות הפרחים הצומחים בגינה שבירכתי הבית, אף לא את החדשות שבעתן היומי, שכמהגהו הוא קורא בו מדי בוקר, שם מדובר על הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, על בריחת הממשלה המלוכנית, על מחיר הפחם, על תמרונים האוויר של אלכסיץ'... הנה כי כן, בזו הדרך נעשית מלאכתם של יומחי האנציקלופדיה.

אשר על כן כל מאורע ומאורע מופיע בהקשר גורלו האישי, כפי שציניתי אולי, כל הפצצה של כלגראד וכל פסע שבהתקדמות היחידות הגרמניות מזרחה, ונסירתן, ניתנים מבעד לעדשה האישית שלו ובכרית עם חייו. כאן באיזה מקום מסומן אחד הבתים שכרחוב פאלמוטיץ', כולל כל מה שחשוב למסור עליו ועל תושביו, כי במרתפי אותו בניין עתיד אבא שלי, יחד עימו, להתנסות בהפצצה על כלגראד; כדרך שמתואר גם אחד הבתים בסטפויביאץ', (שם הבעלים, סדר החדרים וכו'), שבו ימצא אבא עבורנו מקום מחבוא בימי המלחמה, אך מופיעים גם מחירי הלחם, הבשר, השומן, העופות, היי"ש. באנציקלופדיה של המתים תמצאו גם את שיחתו עם מפקד תחנת המשטרה בקניאז'ובאץ', את המסמך על פטוריו מן השרות באלף תשע מאות ארבעים ושתיים, וגם תקראו בתשומת לב, תיזכרו לדעת גם איך קצת אחר כך הוא מלקט עלים בגן הבוטני או ברחוב פאלמוטיץ', כיצד הוא מחליק אותם ואחר-כך מייבש ומדביק בתוך אוסף העשבים של כתו, ברשמו בכתב ידו ובכתיבה תמה "שן הארי" (tzaraxacum officinale) או "תרזה" (Tilia), כפי שהיה רושם על גבי המפות "הים האדריאטי" או "ולאסינה".

מן הנדר הכביר הזה של תולדות חייו, מאותו רומן משפחתי, מסתעפות גם שלוחות, וכך במקביל לעבודתו בבית החרושת לסוכר, בשנים 1943-1944, ככעין סיכום התולדות, נרשם גם גורלה של אמא שלי ושלנו, ילדיו: כרכים שלמים מתומצתים בפיסקאות ספורות, צלולות-אומר, כך תתקשר שעת ההשכמה המוקדמת שלו עם שעת השכמתה של אמי (היוצאת מן הבית כדי להחליף באחד הכפרים את שעות הקיר העתיק, חלק מגדוניתה, תמורת חרנגולת או קתל חזיר), ועם שעת צאתנו לבית-הספר. אותו הלוח-זכרים קבוע של שעת היקיעה (ברקע נשמעת בחלל השכונה מנגינת "ילי מרלן") משמש כאן עילה לזמן את האווירה המשפחתית בביתו של מודד מובטל בשנות הכיבוש (ארוחת בוקר דלה המורכבת מציקוריה וצנימים) ואף לסיקור "האופנה" בשנות

איור: רנה ג.

בקרבת צנטביר; הנסיעה הלילית בקרון-הממות בדרך סנטה-סובוטצה; אווים מפרוטמים שהוא עתיד לקנות ולהביא הביתה כדי לחגוג את פרוס השנה החדשה; מסיבת השתיה עם המהנדסים הרוסים בבאנוביצי; עקירת שן טוחנת, כשדה ליד אחד ממחסומי המכס; כנס שבו יירטב עד ללשד עצמותיו; מות המודד סטבו בוגדאנוב, שאך אתמול שיחק עמו ביליארד ונהרג בעלותו על מוקש, על שפת היער; הופעתו המחודשת של אלכסיי; אלוף באקרובטיקה אווירית, בשמי הרקיע שממעל לקלמגדאן; הרעלת אלכוהול קשה במקום כשם מראקודול; נסיעה במשאית בתנאי צפיפות קשה על פני הדרך המרושפת המוליכה מזרניאנין לאלמיר; ההתנגשות עם הבוס החדש, כונש בשם שופוט, קרוב ליאשה טומיץ; רכישת טונה של פחמי "באנוביצי" והמתנה בתור, בתחנת הדנואב, משעה ארבע לפנות בוקר, בטמפרטורה של מינוס חמש-עשרה מעלות; קניית שולחן עם לוח-שיש בשוק הפשפשים; ארוחת בוקר המורכבת מגבינה "אמריקאית" ואבקה חלב, במסערת הפועלים "בוסנה"; מחלת אביו ומותו; הביקור בבית הקברות בזאדושיניצה; הריב הסוער עם ברנשים בשם פטרו יאנקוביץ' וסאבה דראגוביץ', שמיצגים תפיסה הגורסת את צדקת הקו הסטליניסטי והדרישה שתתנהל ביניהם; טיעוני הצד האחד והצד שכנגד, (שמסתיימים בקולו הצרוד של אבא, בלשון "אחם... פקו לכם עם סטאלין!")

באופן זה מכניסה אותנו האנציקלופדיה לאווירת הימים ההם, לארועים הפוליטיים, הפחד שישתלט על אבא, והאלם, אלם כבוד ומעיק, הזכור גם לי, שהספר הוא בו פחד מדבק; באחד הימים נודע לי כי פטר יאנקוביץ', קרובי משפחתו ואחד מעמיתיו במקום העבודה, נהג לבקר מדי בוקר בכוקר בשעה שש בבניין המשטרה החשאית לשם שיחה (על יסוד הלשנה של דראגוביץ' הנ"ל) וכי היה מגיע באיחור לעבודה, כאשר פניו התפוחים מחוסר שינה משחירים מסימנים שהותירו הבעיטות והסטריות; וכך מדי בוקר בכוקר, בלי יוצא מן הכלל, במשך כשישה חודשים, עד שנזכר לבסוף בשמותיהם של עוד כמה אנשים שהיו שותפים לדעתו המוטעית ביחס לרוסים והאזינו לרדיו מוסקבה.

אני מדלגת על הפכים הקטנים-המריכות, ההתפסויות, הביקור בבית המרחץ - כל ההיסטוריה המשפחתית בזעיר אנפין, אני מדלגת גם על מלאי החפצים שאבא מביא הביתה והרשומים בדפי האנציקלופדיה בקפידה ובכשול לב שהולמים בעל-בית אמתי, אזכיר עוד רק את מקלט הרדיו מתוצרת "אוריון", את כל כתבי מקסים גורקי, את שיח ההרדוף הנטוע בתיבת-עץ ענקית ואת הצנצנת לכבישת כרוב, כי נדמה לי שאלה משמעותיים יותר מהמון הזוטות שאף אותן עתידה האנציקלופדיה למנות, מבלי להשמיט אפילו את פיסת הברד עם אריגי בטנה, שקניתי לו ממשכורת הראשונה ואת בקבוק הקוניאק מסוג "מארטל" שהוא עתיד לרוקן במשך ערב אחד ויחיד.

אך אנציקלופדיה של המתים לא עוסקת רק בנכסים החומריים, אין זה ספר של ניהול חשבונות בטורים כפולים או משהו מעין ספרי המלאי, אף לא ספר של שמות, כדוגמת ספר מלכים או בראשית, אף שהינו גם זאת; כאן מדובר על מצבי נפש של בני אדם, על השקפת עולם, על אלוהים, על ספקות בדבר קיומו של העולם הבא, על אמות המידה המוסריות, אך המדהים מכל הוא אותה דרך של חיבור יחיד במינו שבין החוץ לפנים, אותה נאמנות לעובדות הגשמיות, תוך הבאתן בברית הגיונית עם מה שמכונה נפש האדם, ואף כי העורכים מותירים נתונים אובייקטיביים ספורים בלי שום הערה - כמו הנהגת צנרת החשמל בתנורי הלבנים ב-1969, הופעת הקרחת או זללנותו הפתאומית של אבא, הכנת משקה

1933-1944, כשהבריות התהלכו בקפקפי עץ, השתמשו בסכי-אוזניים ותפרו לעצמם מעלים משמיכות צבאיות.

לעובדה, שאבא היה מסתכן מדי פעם באופן ממשי בהביאו הביתה איזו דיבשה מבית החרושת "מילישץ", שבו העסק בעת ההיא כפועל יומי, נודעת מנקודת ראותה של אנציקלופדיה של המתים משמעות זהה לשימוש במרפאת-העיניים הסמוכה לצורך פעולת-הסחה, או למעליו הנועזים של דודי צ'קה קראקאשביץ', שהיה סוחר ממועדון הקצינים הגרמני שברחוב פרנצוסקה 7, שם העסק בתפקיד של "ספק".

אפילו אותו פלא-פלאים, כלומר העובדה שבזכות צביה קראקאשביץ' זה זכינו בתקופת הכיבוש לאכול דגי קרפיון מפרוטמים (שבמשך הלילה שטו להם בתוך אמבטי-האמאיל הגדול שבחדר האמבטיה שלנו) ולהשקותם בשמפניה צרפתית, שהובאה גם היא ממועדון הקצינים הנזכר "Drei Husaren" - לא נעלמה, כמובן, משימת לבו של עורך האנציקלופדיה, באותו אופן, על פי הגיון הספר הזה ומתכונתו - כוונתי לתפיסה האומרת, כי בחיי אנוש לא קיים דבר חסר-משמעות או סדר-חשיבות של מאורעות - רשמו בו את כל מחלות הילדות שעברנו, חזרת, אנגינה, שעלת, גרדת, אך גם את הופעת הכנים ואת המצוקה הנשימתית של אבא (האבחנה חופפת את אבחנתו של דוקטור ג'ורוביץ'; נפחת, כתוצאה מעישון יתר). אבל תמצאו כאן גם את המודעה מלוח המודעות ליד כיכר באילונוב, עם רשימת בני הערובה שנרצחו בכירה, ובהם כמה מתבררי הקרובים או מכריו; שמות הפטריוטים שגוויותיהם מתנודדות על עמודי החשמל בכיכר-טראזייה; הכרי הקצין הגרמני הרוורש ממנו "ausvajs" במסעדה שבתחנה של ניש; תאור טקס הנישואין שערכו הצ'יטניקים בולאסטאינצ'י, וקול הרובים היורים במשך כל שעות הלילה.

קרבות הרחוב בכלגראד, בחודש אוקטובר 1944, מתוארים מנקודות ראותו שלו, באתר השוכן כרחוב פאלמוטיץ', שבו עושה את דרכה יחידת שריון רגלית, ובקרן הרחוב מוטל פגז-סוס, שאון מחריש אוזניים של זחלי הטנקים מהסה לשעה קלה את קול שוועותיו של אחד הפולקסדווייטשרים, בשם פראניו הרמאן, שבוקע בעד קירות הבניין הסמוך, שם קצין חוקר של משטרת החרש מפיך דין צדק ונקמה ההולמת את רחשי העם, ממש כשם שקול היריה בחצר הבית הסמוך עתיד להדהד בצליל נוקב בדממה הפתאומית שנשתררה כחלוף הטנק הסובייטי, וכתם הדם על הקיר, שייצטייר לעיני אבי מחלון בית השימוש, וגווית הרמאן העלוב, בתנוחת-עובר, ירשמו גם הם בספר המתים, מלווים בהערה מטעם העד הסמוי.

ההיסטוריה, מבחינת אנציקלופדיה של המתים, משמעה כלל גורלותיהם של בני האדם, הסך הכולל של כל הארועים הקיקיוניים, על כן נרשם בה כל מעשה ומעשה, כל מחשבה, כל נשימה שוחרת-טוב, כל מכסה בודדת שבפנקס החשבונות, כל הינף-את המעלה רפש, כל תנועה שגורפת לבנה מתל-החורבות, המשרה שבה הועסק אבא לאחר המלחמה, במשרדי רישום-הקרקעות הממשלתי, המופקדים על מדידות קרקע מחודשות, כולל רישומים בספרי-הרישום, כנהוג לאחר כל תפנית היסטורית, מופיעה גם היא, עם כל מה שנדרש לפרק מן הסוג הזה; טיב הקרקע, הרישום בטאבו, כינוי חדש לכפרים הגרמניים ושמותיהם החודשים של ישובי המתישבים, כאמור, לא חסר כאן דבר; אדמת החימר הנדבקת למגפי הגומי שניקנו מידי חייל שיכור; השלשולים הקשים, בעטיו של תבשיל מקולקל של כרוב ממולא, באחת המסעדות העלובות שבאיחנודזייה; ובסומבור, הרפתקה עם מלצרית בת-בוסנה; החלקה מן האופניים ופגיעה במרפק

מרענן מצמחי הסמבוק על פי מרשם בעתון פוליטיקה. הרי שאת התעסקותו הפתאומית, לעת זקנה באיסוף של בולים, הם מסבירים כפיצוי על חוסר תנועה ממושך. כרי להם כי העיון המדוקדק בבולים מבעד לזכוכית-המגדלת מבטא חלקית את מחנק הדמיון, שתכופות מסתתר בלבם של אנשים שלווים ויציבים, שאינם נוטים לנסיעות ולהרפתקאות; אותה רוח רומנטית חשאית של בן-עיר, שהיתה ביסוד יחסו של אבא אל הים (כאשר המיר מסעות ונופים רחוקים במסע הנוח שעל כנפי הדמיון, והעניין שגילה נכדו הבכור בעולמם הפרפרתי של בולי הדואר שימש לו אך אמתלא שלא להופיע כמגוחך בעיני הבריות ובעיני עצמו). עניינם הרואות, כי הוא מצוי כבר באותו מחוז של נוף נפשי, המתקרב לשפך הנהר, כאשר לוויית של חברים וקרובים נערכות בתכיפות כזאת, עד שכל אדם - גם אם הנטיה להגות פחות טבעית אצלו מאשר אצל אבא שלי - נעשה פילוסוף, ככל שפילוסופיה היא מחשבה על משמעות הקיום האנושי.

לא מרצה מחייו, אכילימים ורוחניכאים ישישית, שאינה ניתנת למיתון בכלום, לא בילדים מסורים, לא בנכדים מוצלחים, אף לא בחיי יומיום שלווים יחסית, התחיל לרטון, ולעיתים קרובות גם להשתכר. במצב זה היה טרף להתקפי זעם פתאומיים, לא צפויים לגבי אדם ששלוות נפש וחיוך רך מציינים את הליכותיו. מקלל היה את אלהים, את השמים ואת הארץ, את הרוסים, האמריקאים והגרמנים, את הממשלה ואת האחראים לקצבת גמלאות עלובה שכזאת על כל שנות עמלו, ובעיקר את הטלביזיה, שהיתה ממלאה את שממת שעות הערב שלו ובהתעלמות עולבת מכניסה אל ביתו אשליית חיים כבירה. למחרת היום, משנתעשת, היה מתחיל במעין רוח של חרטה כבושה להאכיל את החוחית במרפסת, לפטפט עימה, לשרוק לה, באחוז את הכלוב גבוה מעל לראשו כאחוז פנס במאפליית המצוקה האנושית. או שהיה פושט לבסוף את הפיזיאמה ומתלבש בקול גניחה, חובש את מגבעתו ויוצא אל בית הדואר המרכזי שכרחוב טאקובסקה, כדי לקנות בולים. אחר הצהריים, ישוב לצד נכדו בקצה הכורסה ולוגם מצמצנית מכוסה הקפה שלפניו, היה עורכם בתוך האלבוס בעזרת מצבטיים זעירים.

לפעמים, ברגעי יאוש, היה מבכה את חייו שחלפו, מיילל כדרך זקנים: איך מנע אלהים ממנו השכלה ואיך עתיד הוא להסתלק מן העולם הזה בור ועם-הארץ, מבלי לראות בטוב, מבלי לראות כהלכה לא ים ולא ערים נושבות, מבלי לראות עוד כלום מכל מה שעשוי לשובב את עיניו של אדם משכיל ובעל אמצעים בעולם המלא של טוב - כי מסעו לטריאסטה נסתיים גם הוא בצורה לא מפוארת, כמו הטילו לרוביני.

היתה זו - בשנתו הששים ושש - הפעם הראשונה שבה עבר את הגבול. ואף לזאת נתרצה כעבור מאמצי שכנוע שהופעלו עליו למכביר. גם אז התגונן בטיעונים שלא בנקל ניתן לדחותם: שאין אדם נכון יוצא לדרך אל ארץ שאינו מכיר את שפתה, שאין ככוונתו לעסוק בהברחות וכי המקרוניס ויין הקיאנטי בטריאסטה לא אומרים לו כלום, הוא מעדיף לשתות בבית את יין-מוסטאר או היין הלבן, הפשוט, של פרוקופאץ.

אף על פי כן עלה בידו להגיע להוציא דרכון. ממסעו זה שב זועם ומר נפש, רטוב עד לשד עצמותיו ומסוכסך עם אמי; הנעליים שקנתה לו החידירו מים ולחצו לו, והמשרטה, כבר בקרבת אינדז'ייה, ערכה חיפוש בכליהם והפכה להם את כל המזוודות.

היש צורך שאומר כי המסע לטריאסטה והמטר הסוחף בחזית המלון אדריאטיקו, כאשר עמד מתחת לסככה, בלי מטריה, אובד עשתונות וספוגימים ככלב חוצות זקן, (בעוד אמא שלי ניצבת על פונט-הרוסו וממשמשת בבטנת הנעל) שכל אלה, אם כן, זוכים באנציקלופדיה של המתים למקום הראוי לחוויה שכזאת? הדבר היחידי שבו מצא נחמה פורתא כטיול אומלל זה לטריאסטה היה זרעוני הפרחים שקנה, לאחר שהבחין במ מוצגים לראווה כרחבת אחת החנויות (למרכה המזל נשאו שקיקי הזרעים את תמונות הפרחים ואת סימון המחיר, כך שלא נאלץ להתמקח עם הזבנית). גם בעת ההיא עוסק ג'מ. זה מכבר ב"טפוח פרחי נוי", כפי שנכתב באנציקלופדיה (בהמשך מופיעה גם רשימת הפרחים שבעצצים ובסירים שבשתי המרפסות, זו שמצד החצר וזו שמצד הרחוב).

בערך באותו הזמן, ממש כאילו נכנס בו מין דיבוק פרחוני, הוא מתחיל למלא את שעותיו הפנויות בצייור מוטיבים מפורחים בכל מקום בבית. אותה התפוצצות פתאומית של כשרון הציוור שלו נתרחה במפתיע. בהיותו לא מרוצה - כפי שהיה לא מרוצה מכלל - מן האופן שבו צבע את חדר האמבטיה בכיתנו קצין-בדימוס שהינם עצמו למלאכת הצבעות (שנהג ללוות את עבודתו כשירת "קחארצ'אנקה", מה שכלל הנאה העניק מעוף לזרועות), בהותירו משטחים רחבים של צבע מרוח באופן בלתי-אחיד, התעקש אבא להפשיל שרווליו. משלא עלה בידו לסלק את הכתמים הכהים מעם הכתלים, גמר בדעתו לכסותם בצבע שמן, והיה מתנהל על פי קווי המיתאר שהותירו סימני הלחות. באופן זה בא לעולם הפרח הראשון שבחדר האמבטיה וגם מין פעמונון ענק, ושמא חבצלת. השד יודע מה.

את מעשה ידיו שיבחנו כולנו. אפילו השכנים נכנסו להעיף עין ביצירותיו. גם נכדו האהוב הביע התפעלות ננה. כך התחיל הכל. אחר-כך הגיע תורו של חלון חדר האמבטיה, שעליו צייר פרחי-בר קטנטנים, בצבע כחול כעין הדרדר, בהותירו אותם לא גמורים, כמלוכסן, באופן שבו המוטיב המפורח שצויר היישר על הזוגית יצר אשלייה של וילון פרוש.

מעתה ואילך היה מצויר כמשך כל שעות היום, בלי ליאות, מבלי להשמיט את הסגריה מפיו. (בדממה ניתן היה לשמוע כיצד שורקות ריאותיו כמפוח). הוא צייר פרחים שאין בקושי נידמו לפרחים מציאותיים, צייר על תיבות עץ שחוקות נושנות, על אהילי החרסיה, על בקבוקי הקוניאק, על אגרטיל הזכוכית הפשוטים, על זכוכית צנצנות קפה נמס, על קופסאות העץ שבהן נארוו הסיגריות. על בקבוקי-הסיפון הגדול רשם, בגווני אקוומרין בסיסיים, את שמותיהם של בתי הקפה של בלגראד, באותיות המשמשות לרישום שמות איים על גבי מפות גיאוגרפיות:

איי בריוני, בוקה, השחה, המלח, השחר, בית-יקפה סרביה, שער וידין, שער-איסטנבול, סקנדריה, שלוש המגבעות, שני הצבאים, מתחת לחירזה, שלושת העיניים, שומאטובץ, שבעת הימים, מצעד הדריקה, קאלמגדאן, קולאריץ, מולדת, הפועל, אוברטובאץ, אופלניץ, עיר-דושאן, שפך הנהר, סמדרכו, קרן ציידים, סימן שאלה, ההודמנות האחרונה.

גם הנסיבות המיוחדות של מותו, בדיוק ביום ההולדת השנים-עשר של נכדו הבכור, לא חמקו משימת לבם של מחברי האנציקלופדיה. כשם שלא נשמטה מעינם גם ההתנגדות שגילה אבא לקרוא לצעיר נכדיו על שם סבו. סבורים היינו כי בצעד זה אנו מחניפים להירותו וכי הוא עשוי לקבל זאת כאות של תשומת לב ויחס מיוחד. אך הוא רק רטן משהו, ובעיניו הבחנתי אז ברמזי מבע הזוועה שעתיד להבויק מתחת לזוגית משקפיו, כעבור שנה, לכשתתחוויר לו ודאות הקץ. אותו שובל של עקבות החיים והמתים, המיתוס המקובל של חילופי דורות, אותה נחמת שווא שהומצאה בידי האדם כדי לעכל ביתר קלות את המחשבה על המוות, חווה אבא שלי בשעה ההיא כעלבון; כאילו בעצם המעשה הזה המאגי של הענקת שמו שלו לרך הנולד, ולו גם מאה פעמים בשר מבשרו, נדחף הוא אלי קבר. אלא שאותה שעה טרם ידעתי שהוא מישש כבר את התפיחה החשודה במפשעתו וכי חשד, ואפשר שכבר ידע בוודאות, שבקרבו, כצמח מחביון הקפתה, נפרשים עלי כותרתו של צמח לא-נודע, רעיל.

כאחד מפרקי הסיום מביאה האנציקלופדיה גם את מהלכו של טקס הקבורה, את שמו של הכומר שניהל את טקס האשכבה, את מראה הזרים, את רשימת המלווים ההולכים אחר הארון בצאתו מן הקפלה, את מספר הנרות שהודלקו לעילוי נשמתו, את נוסח מודעת האבל בעתון פוליטיקה. הנאום שנשא מעל לארונו ניקולה בשביץ', חברו משנים בהנהלת המחלקה לרישום קרקעות, ("החבר ג'ורו שירת בכבוד ובנאמנות את מולדתו לפני המלחמה, בעת הכיבוש ולאחריו, בעיין קוממויותה ובנייתה המחודשת של מולדתו ההרוסה והמוכה") - העתק בשלמותו, כי למרות הגזמות והכללות מסויימות, ולמרות פליטות-הפה הטוריות, הכיל אף על פי כן נאומו של בשביץ' מעל בימת האשכבה שעליה הונח חברו בן-ארצו המת ללא ספק משהו מן המסר והעיקרון שמייצגת האנציקלופדיה הגדולה של המתים. ("זכרו ינון לעולמי עד. תודה לו ותהילה לזכרו!")

כאן הנה יכול היה לחול הסיום. כאן מסתיימות רשימותי. לא אפרט כאן את רשימת החפצים שהותירו, בכל עוגמתם: כותנות, דרכון, תעודות, משקפיים. (אורו של יום הנצחץ להרף-עין באופן מרביב בשממת הזוגיות, בהישלפן מן הנרתיק). כל מה שנמסר לידי אמי בבית החולים, למחרת יום מותו. שכן הכול נרשם בשום-לב באנציקלופדיה, דבר לא נשמט, לא ממחטה ולא קופסת הסיגריות מתוצרת "מורבה" ולא המוסף של פוליטיקה, שבו פתורות בכתב ידו חלק ממילות החשבץ.

בהמשך מובאים שמות הרופאים, האחיות, המבקרים, יום הניתוח והשעה המדוייקת (כאשר דוקטור פטרוביץ' פתח אותו וחזר וסגר, בהיווכחו לדעת כי הניתוח לשווא: הגידול הממאיר כבר פשט באיברים החיניים). אין כי אפילו הכוח לתאר בפניכם את המבט שבו נפרד ממני על מדרגות בית-החולים, כיום או יומיים לפני הניתוח: חיים ומלואם מתמצים בו ומלוא הזוועה שבידיעת המוות. כל שאדם חי מסוגל לדעת על המוות.

הנה כי כן, קופאת ושטופת דמעות, הצלחתי לעבור על כל הדפים שמתייחסים אליו. לא היה לי מושג ביחס לזמן. האם בכפור הספריה הזאת אני שוהה כבר שעה תמימה או שמא בחוץ כבר עולה השחר? כפי שאמרת, הזמן והמקום נשתכחו ממני כליל. מיהרתי כדי להספיק לרשום פרטים רבים ככל האפשר על אבי, כדי שבשעות היאוש תמצא לי הוכחה כלשהי כי לא שווא היו חייו, וכי עדיין קיימים בעולם אנשים הרושמים את הדברים ומאצילים ערך לחיי כל אדם ואדם, מתעדים כל סבל ומצוקה שנפלו בחלקו, כל אות של קיום אנושי (נחמה פורתא, ותהיה אשר תהיה).

לפתע, באחרוני העמודים המתייחסים אליו, הבחנתי בפרח אחד ויחידי, פרח משונה, ולמראית עין נדמה לי כאילו הוטבע הפרח בדף כמעין תקשיט או תרשים של צמח מעולם המתים, כמעין דגם בודד מצמחייה שגוועה ואיננה. אך בהסבר הנילווה קראתי כי זו התבנית הבסיסית של המוטיב המפורח השליט בציוריו של אבא. ביד רועדת התחלתי מעתיקה פרח משונה זה. בעיקרו נדמה לכעין תפוז ענק מקולף ומבוקע, משורבט בפצלי קווים אדומים דיקים כנימי-דם זעירים. להרף-עין חשתי מאובזבת. הכרתי היטב את כל התמונות שצייר אבא בשעות הפנאי שלו על הכתלים, על לוחות העץ, על בקבוקים, קופסאות, אבל אף לא אחד מכל אלה היה דומה לזה. כן, אמרתי בלבי, אפילו הם מסוגלים לטעות. ואו, לאחר שהעתקתי את התפוז הענק והמקולף, קראתי את הפיסקה האחרונה ועקה פרצה מפני. הקיצותי בתוך פלגי זיעה. רשמתי כל מה שהיה זכור לי מן החלום הזה. והנה לפניכם מה שנותר מכל זה... התדעו מה היה רשום בפסקה האחרונה ההיא? כי ג'מ. התחיל לצייר בשעה שבה הופיע בגופו לראשונה תסמין הסרטן. וכי משום כך המוטיבים המפורחים שהיה מצייר בדרכו הכפיונית חפפו את התפתחות המחלה.

כאשר הראיתי את הציור לדוקטור פטרוביץ', אישר בפני, לא כלי תדהמה, כי אכן הגידול הממאיר שבקרבו של אבא ניראה בדיוק כך. וכי התפתחות הפריחה, אפלורציה בלעז, נמשכה לבטח כמה שנים.

הסיפור לקוח מספרו של נילו קיש הנקרא באותו שם. ביוגוסלביה זכה הספר בצאתו בפרס אנדרייץ' לשנת 1984 ותורגם לצרפתית (הוצ' Gallimard). הסיפור פורסם ב-1982 ב"ניו-יורקר" בתרגום עמיאל אלקלעי והוא מובא כאן באדיבות המחבר.

* מירוסלב קרלזה, 1981-1893, נחשב לחשוב שבין הסופרים הקרואטים בדורנו.

טירופו של הפרט מוביל חברה שלמה אל סף השיגעון. יש המנסים לסגת אל עולמם הפרטי; יש הבוחרים בשיתוף פעולה; אחרים מעדיפים ניתוק גיאוגרפי. שורה של דמויות הנפגשות ונפרדות במערכת יחסים סבוכה על רקע מלחמה, משבר פוליטי וטירור בארץ ובאירופה. מי מהן הוא הרוצח? האם מדובר במניעים אידאולוגיים, בפסיכופאט יחיד, או בסימפטום למחלה שבה כולנו נגועים? בקטעים אלה מוצאים עצמם העיתונאי סיני סגרה, חברתו נולי טמיר, והפולטיקאי וואלד חביבי, ככינוס של תא טירור גרמני ביער השחור. ללא ידיעתם, נפלו כל המשתתפים ברישתו של האמריקני דייוויד אנדרהיל.

עד שנכנסו סיני ונולי אל בורגרוהה בין שתי שורות סדרות של בתים צבעוניים, פנו שמאלה בכיכר שכנסיה דת-צריח התנשאה במרכזו, ותימרו אל תוך מגרש החניה של בית הדואר, כבר רוקן אנדרהיל חלק ניכר מבקבוקן הוויסקי ועישן כמחצית חפיסת סיגריות. כשכיבה סיני את המנוע ושניהם יצאו מן המכונית, שמעו את פעמוני הפרות הרועות במדרונות נמהלים ברחש מימי הפלג הסמוך. נולי מתחה את גיווה, שאפה אויר מלוא ריאותיה ואמרה, 'ממש כמו באגדות'. לא הרחק משם מצאו את המסעדה שבה נאמר לנולי להמתין לאיש הקשר - בית עץ רחב ידיים שהמלים 'גאסטהוף צום הירש' נכתבו באותיות גותיות מפותלות על חזיתו. הואיל ולא אכלו ארוחה של ממש מזה למעלה מיממה ומחצה (סיני אמר כפתיעה, "את יודעת שרק אתמול בבוקר עוד אכלנו קורנטי באורבינו?" - מן הסתם שכח שנולי הסתפקה בקפוצ'ינו). הזמינו את "תפריט היום" שכלל, כמקובל בפנסיונים מסוג זה, מרק ירקות ולחם, אומצת חזיר ותפוחי-אדמה, סלט פירות וקפה. בפנינת אולם האכילה בערה אח ענקית, ומן התקרה השתלשלו נברשות ברזל יצוק. עוד נולי מנסה להסב את תשומת ליבו של סיני מעגלת העוגות שהוצגה לראיה לחושבי השולחן הסמוך בידי מלצרית עגלגלה ורודות-לחיים, ולהראות לו כיצד וילוונת התחרה מסגנים את קרני-השמש בקורים דקיקים להפליא, התכופף לעברה גבר צעיר במעיל צבאי ולחש דבר-מה באוזנה. סיני שילם את החשבון ושניהם נחפזו לצאת מן המסעדה. הצעיר המתין בחוץ, שעון על פנס-רחוב. משהתקרבו אליו הוביל אותם אל מחוץ לעיירה, לאורך השדות, ומשם בשביל צר שהוליך אל תוך היער.

במשך כשעה התקדמו ביער, סיני ונולי זה לצד זה, המדריך במעיל הצבאי מספר פסיעות לפניהם. דומיה לחה וצוננת השתררה סביבם, מבכירה עוד יותר את קול רישדוש רגליהם בשביל. ככל שהמשיכו לטפס במדרון, כן התרבה השלג, עד שנעלמו פני הקרקע לחלוטין תחת המעטה הלבן. לבסוף הגיעו לקרחת יער גדולה למדי, והמדריך הורה להם בידו להמתין לו. אלא שדקות ספורות בלבד לאחר שהתיישבו באנחת רווחה על ערימת כולי-עץ כמרזב, החלו לצרף דמויות מכורבלות כמעילים כבדים בינות לעצים, וכבר מצאו את עצמם מוקפים ככעשרים גברים ונשים צעירים. איש לא פצה את פיו. שניים מן החבורה הבעירו לצידם מדורה, אך למרות שבניתיים קמו סיני ונולי על רגליהם, התעלמו השאר לחלוטין מנוכחותם. גבר צנום וממוצע-קומה חצה את המעגל וטיפס על ערימת כולי-העץ. לתדהמתם של נולי וסיני הופיע בעקבותיו ואליד ונעמד לצידם. במשך דקה ארוכה נעץ בהם האיש על הערימה זוג עיניים כחולות-אפורות. אחר העביר את אצבעותיו בבלוריתו השחורה ששבה מיד וצנחה על מצחו והסביר בקול נמוך והססני קמעה כי חברי התא נקראו למפגש על מנת לדון באפשרות של חידוש שיתוף הפעולה עם תנועת השיחרור הפלסטינית. סיני ונולי, שידעו מעט גרמנית, הבינו פחות או יותר את דבריו. ואליד עמד לצידם ללא נוע. אך יתכן שהוסבר לו קודם לכן באנגלית כמה דברים אמורים. ממש כשסיני החל לשאול את עצמו כיצד אדם הנראה כל כך כמו מורה בינוני בבית-ספר עממי יכול לפקד על תא טירוריסטי, הרים המנהיג את קולו וקרא אל חברי הקבוצה: "אולי יש ביניכם אלה החושבים כי ראשית עלינו לשאול האם התנועה הלאומית הפלסטינית היא אמנם גם תנועה מהפכנית שיש לסייע לה במאבקה, או אולי משרתת אף היא אינטרסים אימפריאליסטיים כתנועות לאומיות רבות אחרות? אך האם התכנסנו כאן לשם דיון עקר במהפכה? האמנם מטרתנו להמשיך לדבר ולהתווכח מבלי לעשות דבר? לא, לא ושוב הפעם לא", הטיח בשומעיו ונופף בזרועותיו על מנת להדגיש את חשיבות דבריו, וסיני מיהר להסיט ממנו את עיניו. "כל אחד מאיתנו נשבע להקדיש את חייו לשליחות שקיבל על עצמו, למטרה שלקראתה עליו לחתור בכל מאודו, למעשה שהתחייב לעשות! רק אם נציית לפקודות המהפכה, כל אחד בתחומו, רק אז תתחולל המהפכה עצמה. תפרץ בכל עוזה ועוצמתה, עד שתהפוך סדרי עולם על פיהם, אם נרצה בכך ואם לאו. האני מאמין שלנו הוא הקטיכוזים של מהפכת שלימדנו ניצאיביב! מטרתנו היא חברת הפרטים החופשיים ששנינו בתורת באקונין? האמצעים העומדים לרשותנו אינם אלא האלימות והטירור! נאמנותנו נתונה לרעיון, והקשר המאחד את כולנו זה לזה הוא קשר הדם, הפשע והאשמה! רק אם נקשיח את

לכנו ככולת, רק אם נתיך את זהותנו הפרטית וניצוק את צוק הצונותינו המשותפים למכשך אחד אדיר עוצמה, רק אז נוכל לכבוש ולהחריב ולאבד את החברה האירופית המנוונת כולה, ולפנות מקום למהפכה, החיונית, הבלתי-ימנעת, הפיתרון היחיד, הצודק, האוניברסאלי והסופי לכל תחלואי היקום!"

שוב שלח הנואם את ידו אל בלוריתו השחורה וסילקה לאחור. עיניו בערו מעל ללחייו החיוורות, ושפתיו הדקות הכחילו, מקור או מהתרגשות. קהל מאזיניו ניצב סביבו ללא נוע, נעליהם שקועות בשלג, מבטיהם נעוצים בו בריכוז. קרני השמש השוקעת הטילו נוגה אדמדם כפינה מצטמצמת והולכת בקרחת היער. הנואם נשם עמוקות והמשיך:

רק דרך אחת פתוחה בפנינו לחשוף את צביעותה של החברה ולהוקיע בעיני המון אזרחיה את אופיו האמיתי של המשטר: חובה עלינו לאלץ את המדינה לערטל את עצמה ממעטה ההגינות והמוסר המזויף שבאמצעותו מסווה היא את גופה המפלצתי. ואין דרך אחרת לעשות זאת מלבד דרך האלימות והטירור! רק אם ננעזע את המערכת הבורגנית כולה ונערער את ביטחונה העצמי ושביעות רצונה מרושנת העונג, רק עם נאיים ישירות על קיומה הפרוזיטי, ניטע בה פחד ואימה מפני התמוטטות כל אותם המוסדות המניחים לה להמשיך ולמצוץ את לשד נתיניה, רק אז תאלץ לקום נגדנו בעזרת כל מנגנוני הדיכוי והכפייה העומדים לרשותה - המשטרה, הצבא, השירותים החשאיים, בתי-הספר, עורכי-הדין והשופטים, הפוליטיקאים ואמצעי-התקשורת, הכמרים והפרופסורים, היינו כל אותו מבנה-על מסורבל ומסועף שצמח פרא מעל לתשתית הקפיטליסטית-פשיסטית שעליה מחייתו של המשטר. אך אל לנו להרתע, אל לנו לחרוד! זו תהיה שעתנו היפה ביותר!"

השמש נעלמה מאחורי הצמרות, ורוח קרה חלפה ביער. צעקותיו של הנואם הידהדו ברחבה, פניו מוארים בלהבות המדורה. סיני, נולי, וואליד עמדו מופרדים מן היתר. עד לרגע זה לא התייחס המנהיג כלל לנוכחותם. למרות זאת, חשב סיני, הוא מכין את החבורה הזו למשהו, ואותו משהו קשור אלינו, רק שאלוהים יודע מה כוונתו לעשות. הצעירים במעגל נעצו עיניים מהופנטות בנואם. צמרמורת חלפה בגוויו של סיני, לא רק בשל הקור.

"וכי כיצד יוכלו הם להשמידנו", המשיך הנואם לאחר אתנחתה קצרה, "כיצד יוכלו להשיב על כנו את סדר עולמם המושחת?! כיצד ימלטו מן האמת המשתקת שתקפיא את אבריהם משנתחיל לחתור תחת אושיות עולמם המרקיב והמתפורר, נבעיר את המשוריינים המגינים על ארמונותיהם, נפוצץ את תחנות הטלביזיה המרעילות את מוחות מצביעיהם, נהרוס את תחנות הכוח הממיתות את יערותינו ונשמיד את מפעלי-המזון המלאכותי שעליו הם מתפטמים, ונוכיח קבל עם ועדה כי כל אלה אינם אלא יהלומי זכוכית לתעתע אוכלוסיה בורה ומשועממת? לא עוד ניתן להם להמשיך בדיכוי, כי אנו נציגו האמיתיים של רצון הכלל, ואת תנופת הסתערותנו אפשר יהיה לבלום רק לכשיפול האחרון מלוחמינו, ועימנו יאלצו הם להשמיד את הכול, עד חורמה, אויבים, בעלי-ברית, אוהבים ושונאים יחדיו. וכיצד יעשו זאת מבלי שתחשף אחת ולתמיד צביעות משטרים הפסדו-ליברלי, פסדו-דמוקרטי, אותה דיקטטורה מוסווית הכופפת את כולנו לרצונה? שהרי ככל שיתאמצו לדכאנו, כך יתרבו הסתירות הפנימיות שעליהן מושחת מימסדם, וכך יוצאו לאור צביעות התחסדותיותיהם, שקר חוקיהם, עוולת המוסר שבשמו מטיפים הם לנו השכם והערב. וזאת נזכור: באותה אנדרלמוסיה, באותה התפרצות יצרים נטולת-רסן שיביאו על עצמם בניסיונם הנואש להמשיך ולדכאנו, רק אלה שהגדירו לעצמם בדייקנות מדעית את מטרותיהם ומוכנים לחתור להשגתן ללא כל מעצורים וסייגים, רק אלה שהכינו את עצמם לשלב ההכרעה מבעוד מועד, שבידם התורה, הנשק וההנהגה הנחושה, רק אלה יקצרו את פירות הסערה, חמושים בדוקטרינה מהפכנית חסרת-פשרות, ובראשם קאדר לוחמים עשויים ללא חת! ומכעד ללהבות והתימרות העשן, מתחת לעיני-ההרדיות של עולם גוסס, מתייסר ושנוא, יגיהו המהפכנים ויעצבו עתיד חדש שיבטיח לנו חיים על יסוד האידאליים ששנינו במהלך שנות מאבקנו המר, ועיצבנו מציפיה, הקרבה ואמונה! רק כך נשמיד, רק כך נכבוש, רק כך ננצח!!!"

עוד אגרופו מונף באוויר ומלותיו מוטחות אל האפלה שצנחה על היער, סב הנואם על מקומו ונעץ עיניים בוערות בשלישיה שניצבה ללא נוע מתחתיו, ומן האגרוף הקפוי השתלחה אצבע ארוכה. עתה המשיך לדבר, קולו נמוך ומאיים: "ועתה אשאל אתכם, רעי למאבק, ואת אורחינו שמעבר לים, כיצד נוכל לשמור על אחדות התא-המהפכני, כיצד נעמוד יחדיו, נחושים בדעתנו ונאמנים לחלוטין זה לזה, לנגד עולם שלם של אויבים? מה הוא הדבק שיאמצנו האחד אל רעהו וזה יניח לחוד החנית להתרופף? אמונתנו היוקדת? כן! יצדקתנו המוחלטת? כן! נכונותנו להקריב את עצמנו למען אחינו? כן! אך יותר מכל תשמור על אחדותנו האימה. באיזה כלים נלחם בחולשת הבשר והרוח הרודפות את הגוע האנושי בכל אשר יפנה, המעקמות כל אידיאל, המרפות כל רצון, המאכלות כל מהפכה? כמה נלחם בתולעת השחיתות והבצע, האנוכיות והבגידה, המעוותת אף את הטוהרה שבאמונות? רק קשר אחד יכפות אותנו זה לזה, בטוב וברע, בתבוסה ובניצחון!" שוב הרים הנואם את קולו והניף את אגרופו. "קשר הדם! רק הדם, דמנו אנו ודמם של אויבינו, ויותר מכל, הדם שנקיז יחדיו, בגבורה ובאימה, דם הצדק והפשע, הוא שיאחד אותנו בקשר שאין חזק ממנו! זאת נזכור: כל הנחשב לצודק ומוסרי בעולמנו זה, אינו אלא פשע וחטא עבורנו; וכל הנחשב בעינינו לצודק ומוסרי, מוגדר כפשע וחטא בממלכת השטן השולטת בחיננו! על כן רק מרד מוחלט והנתקות גמורה מכל אושיות המוסר והמשפט המוקבלות בחברתנו, רק התקוממות חסרת-פשרות נגד כל ערכיה השיקריים, רק ביתוק אכזרי של כל חבלי המצפון המחניקים אותנו מיום ליתנו, ניפוצ שאין אחריו כל דרך חזרה, הם שיגבשו אותנו לגוף אחד, נחוש וקטלני, של לוחמים הנאמנים בכל נפשם ומאודם למטרה, והם שיצדיקו את חברותנו בתא-המהפכני.

רק כך נוביל את האנושות במסלול ההרס והבניה מחדש, התבוסה והניצחון, השואה והישועה. וכל הרוצים לבוא בקרבנו, כל הנוזקים לעזרתנו, חייבים להוכיח את נאמנותם לנו בפשע משותף, פשע שיקדם אותנו, ולו רק בצעד אחד בלבד, שנבנה אל מטרותנו, ויקשור בין עולם העתיד שנבנה והעולם התחתון בקשר בל ינתק נגד חוקי העולם הזה והמוסר המושחת השורר בו: קשר של רעיון מטרה ורצח משותפים!

המעגל האנושי הלך והתהדק סביבם: זרועות שלובות, פנים משולהבים, עיניים נוצצות. השלג על ענפי העצים מסביב האדים בנוגה המדורה, ולסיני נדמה כאילו ניצוץ חשמלי מפזז בין הצעירים ולהרף עין חש כאילו פרצוף אחד ויחיד מוכפל שוב ושוב לכל אשר הפנה את מבטו - פיו פעור, נחיוו מרטטים, לחיו לוחטות: כמעט כמו בזיון, חלפה בו המחשבה. נולי רכנה מעט לעברו, אך מיד שבה והדקפה משחידש המנהיג את נאומו; סיני שמע כיצד היא עוצרת את נשימתה לאחר מלותיו הראשונות:

"הנה הם לפניכם!" הצביע הנואם לעברם. "הנה המשולש שמחובתנו לפצח על מנת לפענח את הצופן הקושר את קודקודיו. כיצד נכנה אותם? האמנם מסמלים הם עבורנו את מלאך המוות, מעיין החיים, ופרי האהבה מתוק-הרעל? או שמא את הריאקציה, המהפכה, והעתיד לקראתו כולנו משתוקקים? או את הבגידה, הנקמה, והנאמנות המוחלטת שתבוא בעקבותיה? או את השטן, אלוהים, והמין האנושי, שדה הקרב שעליו מתחוללת המלחמה הנצחית ביניהם? או את התליין, הקורבן, והתמורה, לה מצפים הם משני עברי החבל? או את הרוצח, הנרצח, והמניע, הגורם לרוצח להרוג ולנרצח להגיש לו את צווארו? הרי הם המעשה, התוצאה, והרעיון שבוכוחו מתגלגל הראשון בשני ומעצבו כדמותו: הנה הם לפניכם! וכיצד זה נחליט מי הוא מי, מי לצידו ומי לצרינו, מי נושא בחובו את חורבנו, ומי נועד להוליכנו אל הישועה ולתווכך בין המוות האורב לנו בכל אשר נפנה ובין לידתנו מחדש? כיצד נחשוף את זהותם, אם לא בעזרת מסורתנו הקדומות ביותר, חוקי הצדק שמשלו באבות-אבותינו בטרם השחיתה בנו החברה הבורגנית כל חלקה טובה? למשפט האלים אני קורא, גוטסאורטייל, מבחן הכניסה האמיתי והיחיד לתנועתנו, שיקבע אם יוכלו הם, או לפחות שניים מהם, להנות מן השכר הניצחני ולקבל את המחויבות המוחלטת, פרי ההשתייכות אל המהפכה - או שמא יצנחו לעולמי-עד אל מעמקי תהומות הגיהנום. רק כך נידע! כך נעשה! כך נעשה! כך נעשה! כן נעשה!!!"

מלותיו האחרונות של המנהיג נזעקו אל תוך הלילה במלוא עוצמת קולו, ומיד חזרו וקראו אחריו שאר חברי הקבוצה, שוב ושוב, "כן נעשה! כך נעשה!!" כך נעשה!!! "המעגל הלך והתהדק סביב השלושה. סיני חש בנשימתם הלהטת בפניו ובעורפו. השלג חרק תחת רגליהם הרוקעות בקצב. בינתיים אמר לעצמו דייוויד אנדרהיל, שצפה במחזה מאחורי אחד העצים, שמעולם לא שמע סידרה ארוכה כל כך של שטויות מעוררות רחמים שכאלה נאמרות ברצינות תהומית שכזו. אך הואיל וידע היטב עד כמה מהר מתהפכים נאומים במעשים, תהה מדוע לא הגיעו עדיין אנשי-הביטחון הגרמנים לעמדותיהם, שהרי לבדו לא היה בכוחו לעשות דבר, ואף נשק נאסר עליו לשאת.

ואילו סיני חשב ברוגזה שבצעם הם סתם נראים כמו חבורה של נערים בתנועת נוער, באיזה טכס השבעה לדגל או מה שלא קראו לזה אז, והתפלא מה פתאום עלתה על דעתו השוואה שכזו, ועוד בנסיכות כלי-כך לא סימפטייות. כפי שמיהר לציין לעצמו: אולי בגלל שבמשך חלק ניכר מן החיים שלי השתתפתי בטכסים מטופשים כאלה, בכגרי חאקי של הצופים או בחולצה שומרית עם שרוך לבן, ואולי גם החלפתי לשרוך אדום ונשבעתי שוב גם לנוער העובר, נדמה לי שאת כולם כבר ניסיתי, אולי בגלל שאף פעם לא הכנתי את ההבדל ביניהם, בסופו של דבר הרי הטכסים נשארו תמיד פחות או יותר אותם הטכסים, תמיד אותה קבוצה של נערים ונערות, מלאי הערצה-עצמית, צורחים סיסמאות לתוך הלילה, במדבר, לחוף הים, ועכשיו כיער, בטוחים בעצמם כל כך, בטוחים שהנה ברגע זה ממש התגלתה להם האמת הצרופה כולה - אנו הטהורים, אנו הבלתי-מנוצחים, אנו הגיבורים, אנו האוחזים בידנו הדקות את המפתח לכל תחלואי העולם, רק הניחו לנו לפעול והנה, הן בפטיש, הן-הן, העתיד שייך לנו, טראח-טראח, העבר עולה בלהבות, וכמעט שהחל לרקוע בעצמו בשלג מזעם למול הפרצופים המשולהבים שצווחו מולו, ומשום מה התנגן בראשו משפט שקרא בספר כלשהו, אף שבשום פנים ואופן לא הצליח להיזכר באיזה, "ההיסטוריה היא חלום שאינני מצליח להתעורר ממנו", ואולי בעצם סיט; באותו הרגע נמצא, כפי שהשגיח לפתע, קרוב מתמיד, הרבה יותר מאשר במהלך שלוש השנים האחרונות שבהן חל התהליך, למצב שבו אין הוא עוד משתתף פעיל באירועים, ומצד שני גם איננו בחזקת צופה, ולפתע חש בצורך עז להבהיר לעצמו איזה תפקיד עליו למלא בעצם, ולא רק באופן כללי, אלא גם בפולחן המטורף שלתוכו נקלע: שעיר לעזאזל, חשב, תחליף לקורבן, הנה לזאת כוונתם; ולולא ריצדו מולו פרצופיהם הרציניים עד אימה של הצעירים המחוללים סביבו, היה פורץ בצחוק היסטרי מן הסיטואציה המוגזת שבה מצא את עצמו: משגה מאקאברי שכזה, הילה לא היתה מאמינה לרגע שדברים כאלה בכלל אפשריים, חרץ מאשר לי, כמובן, אבל כאן אין כל ספק, הצעירים האלה פשוט יצאו מדעתם, למה לכל הרוחות הם מוכרחים לקחת הכל ברצינות שכזו, הגרמנים האורורים האלה? זרועה של נולי נגעה בידו, משום שוואליד, שניצב בצידה השני, התקרב גם הוא אליה, מבולבל לגמרי מן המתרחש, ורוחח מזעם על טרוסט, המנהיג, שהולך אותו שולל ברצינות שכזו: הרי הבית שלא יהיו שום בעיות וישש פשוט לקבל את הסכמתם של חברי התא, והנה הם מקפצים מסביב עם רצח כעיניים כאלו אני אויב שלהם או משהו, העלובים האלה, התכעס, אפילו מדורה ראויה לשמה הם לא מסוגלים להבעיר, רק הכוקר יצאו מבתיים הנוחים המצוידיים ודאי בהסקה מרכזית ומכשירי סטיריאו וטלביזיות ומה לא,

איור: רנה ג.

ועכשיו הם משחקים בלהקת פראים ביער, בלהיות מהפכנים, מהפכנים נגד מה, נגד מי הם נלחמים בכלל אם לא נגד עצמם, סתם נוח להם יותר מדי, לעזאזל, משעמם, אפשר לחשוב שמישהו מדכא אותם, רודף אותם, כובש ומשעבד; אלא שבעת ובעונה אחת עלה ריח המדורה והעצים והלילה בנחיריו ועורר בו כמיהה שלא חש מזה זמן רב, והוא שאל את עצמו כמה זמן לא ביקר בכפר, ומשום מה דווקא מחשבה זו הבהירה לו כי המתרחש סביבו אינו משחק כלל וכלל, משום שאצורה בו עצמה אדייה, מעבר לסיסמאות ולמלים ולתנועות הידיים ורקיעות הרגליים וההעויות המגוחכות, יש בו מהות מכשפת ומהפנטת: בדיוק כפי שאמר סעיד, חשב, זהו כוח רצונותיהם המאוחדים של חברי התא, כוח הרעיון המשותף, ולמרות זאת נתן לי סעיד, היחיד, יותר מכל אדם אחר, מיהר לתקן את עצמו, והנה גם הוא איננו עוד. שוב חש בכדידותו המוחלטת והתאמץ לקרוא לסעיד לצידו, לשמוע אותו אומר: אל תשכח, אחי, גם כשתלמד את תורתם ותלך בדרכיהם, גם כשתגור בבתיים ותשכב עם בנותיהם ותלחם בכניהם, לעולם אל תשכח מניין אתה בא ולאן אתה הולך; זכור את מטע הזייתים של אביך ואת קבר סבך השייך ואת השביל בנקיקי הסלע - אלה חייבים להשאר עבורך, ואתה עבורם, בכל מקום שתלך, ואליה, אבל עכשיו הוא מת, דבר לא נותר ממנו, ובמהרה אמות גם אני, אני שבאתי אליהם ותחינת עמי הנרדף על שפתי, תקוות הצדק ותשוקת הנקם בליבי, אני הנוקם ואני הקורבן ואני מלא יראת מוות, ואליד, שלפתע הבין את כוונתו של טרוסט וידע שעל האחד מהם מטל למות בידי שני האחרים, נאחזו לחלה כשראה את המנהיג תוקע סכין ציידים ארוך-להב בידה של נולי; ולא היה זה רק הפחד מפני מותו שלו שעורר את חמתו, אלא גם החרדה שמא תפגע היא, משום שכיצד יסכים למות ללא מאבק, ואיך יוכל להציל את עצמו מבלי לפגוע בה? ואילו נולי, שחשה לפתע בניצב הצונן בידה והלהב הארוך כההיק לעיניה בלהבת המדורה, אימצה את כל כוחה להתרכז בפרצופים סביבה, להפריד ביניהם, לדלות מכל אחד מהם את עצמיותו, ייחודו, והשם שהציק לה כל העת צף ועלה בתודעתה, קירילוב, שהכריז על מות האלוהים וביקש להוכיח את חירותו החדשה בהתאבדותו, וסופו שנרצח בידי תא אנארכיסטי שהקזו את דמו כדבק מאחד בפשע משותף וחסר כל מניע; כך גזלו

את חירותו של קירילוב בהורגם אותו כטרם הספיק ליטול את חייו כמו ידיו: אבל הרי אנתנו לא מתאבדים, אנתנו לא רוצים למות. נולי שבה והתבוננה במעגל המתהדק סביבה, ברגליים הרוקעות ללא ליאות בשלג. בפיות הפעורים, הסכין בידה: אולי אורי סיפר לי על זה, חשבה, אורי הרי קשור איכשהו למה שקורה פה. אך נולי לא יכלה עוד להזכר מה הקשר. אולי קראה את זה בספר? מה עליה לעשות בסכין? לשם מה הטכס המגוחך הזה? סתם חיקוי ערוב של משהו שאיננה יכולה כרגע להזכר בו, אולי מסרט שגם בו ודאי כל הרעיונות גנובים. פתאום צצו בתודעתה המלים שהחיקה מאז ילדותה. ואנדרפוגל ובלאו־וייס וצלילי שירים זרים ומוכרים ומסעות ביערות ומדורות בלילות וגעגועים חסרי־פשר אל הבלתי־מושג ושירי מולדת אחרת, ומדים וחיילים ומחנות ומוות ורובי, מדוע רובי, ושוב השתוקקה שדווקא הוא יבוא להציל אותה מידיהם, רובי אחיה החיור והחולני, הרי גם הוא קשור באופן כלשהו למתרחש, אבל שוב לא הצליחה להבהיר לעצמה כיצד, ואולי להרף עין ידעה אך לאחר שהסתיים הכל שוב היטשטשו הרברים ונשכחו.

אלברט טרוסט, המנהיג, פנה עתה בפעם האחרונה אל חברי התא, הניף את ידיו מעלה ומיד השתתק כולם. דיבר בקול צלול, מדגיש היטב כל מלה: "כעת נפעל על פי חוקי הצדק המהפכני - נחשוף את האמת, נגלה את השקר, נחטל את הבוגדים, ונקשור את עצמנו איש אל רעהו בקשר הדם השפוף. אם יש אמת בדברי הערבי ואליד חביבי, והוא אמנם שליח לוחמי החירות הפלסטיניים, ואם, כדבריו, מסייעת היהודיה נולי טמיר בידו לשחרור עמו, אזי חובה עליהם להוציא להורג את האיש המתכנה סיני סגרה, נציג הציונות והאימפריאליזם האמריקני, על מנת להצטרף אל שורותינו, ואנו כולנו נטבול את ידינו בדמו ונשליך את גוויתו ללהבות ונשאף לריאותינו את ריח בשרו החרוך ונצמד יחד, מגובשים ומחוקים, אל העתיד."

איש לא זע ממקומו, ואף הגה לא נשמע בקרחת היער המושלגת; רק הלהבות אחזו לפתע בכול־עץ גדול והתרוממו מעלה בלחישתן. נולי בחנה בתשומת לב את להב הסכין בידה. מדוע הם זרים לי כל כך, חשב ואליד, והרי הם אויבי אויבי ובלתי־ברית? פניהם של חברי התא היו כה קרובים אליו עתה עד שיכול היה קמעט לשלוח יד ולנגוע בהם, במאבק על החירות עלינו לנהל מלחמת חורמה - לא לחשוב על המניע, לא לחשוב על המטרה; האמצעים הם המניע, והמניע הוא המטרה, ובסופו של דבר יעצבו האמצעים את העתיד; על כן אין להשחית את הזמן על תיכנון העתיד אלא להתאמץ ולקרב אליו, שהרי מן המהפכה יצמח ואין לדעת מה יהיו פניו. כפניהם? שאל ואליד את עצמו. יום־יום שינן סעיד את תורת המהפכה הפלסטינית באוזניו בדרכם חזרה מבית־הספר, דרך מטע הזיתים של אביו. אבל סעיד מת. ומטע הזיתים, וניקק הסלע ושכילי ההר וקבר סבי, מה יהיה עליהם, מתי אשוב לראותם? ואתה אחי, בקברך הרחוק שאף את מיקומו איני יודע, אתה אמרת: אל תשכח. והנה אתה עצמך כבר לא תזכור דבר, וכל שנותר מקיומך אינו אלא הבזק רגעי בזיכרוני. כיצד אהרוג ואני זוכר הכל? כיצד אזכור והכל מתערבל ומתרחק? ואליד הביט בנולי ובסכין שבידה וידע שעליהם למהר ולהמלט מעדת המטרופים המקיפה אותם, ואילו היא, שמבטה תעה מפרצוף לפרצוף, הצביעה על כל אחד מהם כלהב הסכין הארוך וחשה קירבה משונה אליהם, כאילו הכירה אותם מעבר נשכח כלשהו, כאילו נשמרו בזכרונה מתקופה אחרת, ידידים רחוקים המסתתרים מאחורי אגרופים קפוצים ועיניים קרועות; אך סיני, שעדיין ריחף במחשבותיו בין טכס השבעה אחד למישונה, הידק את לסתותיו עד שחרקו שיניו, הלהבות לא חיממוהו והוא לא העז להביט בנולי אלא שהסכין הבהיק בעיניו והוא חשב, אידיוט האבא שלי, בשביל מה ככלל יצא משם, מה כבר היה רע באורביו, דווקא עיר שקטה, מה פתאום עליה ארצה והוליד שם ילד שבסוף יגמור באיזה יער גרמני מחורבן, למה לא נשארתי בבית לכל הרוחות? אלא שעתה לא היה בטוח עוד לאיזה בית התכוון, אורביו, או דירתו עם נולי על יד הים או ביתו עם הילה, ולמרות מאמציו נקשו שיניו: הקור הארוך הזה, שיקר לעצמו, הפרצופים המטרופים האלה. אבל נולי החליטה להפריד ביניהם בכל מחיר, לדלות מכל אחד מהם את יחודו, משום שקראה בספר כלשהו (משום מה חמקו כל שמות הספרים והסרטים מזכרונה, ובכל זאת היו מחשבותיה מלאות משפטים ומראות), שבכל חקירה מה שחינוי זה לשבור את האנטימיות של החוקר, ברגע שנוצר קשר אנושי בינו וכין הנחקר אין הוא יכול להרע עוד, ועל כן חובה לזכור שגם הצד השני אנושי, כמו למשל ראסקולניקוב וחוקרו: הנה, את זה למדתי בתיכון ואני זוכרת, חשבה בסיפוק, החטא ועונשו, כמוכן; ועתה הצליחה להישיר את מבטה אל הנערה שניצבה מולה: בקושי שני מטר ממני, היא צעקה עם כולם אבל עכשיו אני יכולה לראות שהיא פוחדת בריוק כמוני, אולי יותר, כי אני יודעת שלא אעשה את זה והיא פוחדת שכן, אפשר לראות שהיא מתפללת שהכל כבר יגמר וסוף־סוף תוכל לחזור הביתה, ובוזווית הפה יש לה מין טיק עצבני; וגם הבלונדי הקטן מימין פשוט קפוא מקור, והשפתיים שלו כחולות לגמרי, זה גם לא מפתיע עם המעיל הדק שהוא לובש, אבל הוא פוחד מהגודל הזה על ידו, ההוא נראה כאמת מסוכן, ודווקא די חתך וכל בהחלט לא הטיפוס שלי, אילו כזה; וממש באותו הרגע קלטה שהנאום דרש שתהרוג את סיני והסכין החל לבעור בידה ולהכו סינור את עיניה והיא שאלה את עצמה לאן נעלמה השמש הרי רק לפני רגע היתה כאן או שאולי היתה זו רק המדורה: כנראה איבדתי את חוש הזמן; כל הדמויות סביבה הפכו לצללים והיא הרימה את ידה האוחזת בסכין גבוה מעל לראשה והלהב נותר יציב. ואליד מימינה נעץ את עיניו בטרוסט וידע מניין הוא מוכר לו: ההבעה הזו, חשב, המשחקים המסוכנים האלה, אבל אפילו הם אמרו, עם ואליד זה לא הולך ככה, הוא הרי אח של סעיד, כל חוקר השב"כ וקציני המודיעין והמושלים הצבאיים והשוטרים ומשמר הגבול; ריחה המוכר של המדורה התנדף והעצים היו גבהים זרים והאוויר יבש וקר, וכל תנועותיהם נתקו מן ההקשר, תלויות בחלל ריק, הוא צפה במתרחש כמו בסרט, ובה בעת גבר זעמו על חבורת הנערים שהקיפה אותם, בני עשירים ארורים משתעשעים

במהפכה, פרצופים מרושני־עונג וארוחות כבדות הלוכשים מסכות של לוחמי חירות פעמיים בחודש לכל היותר, מנצלים את אלה הסובלים באמת למשחקי הילדות שלהם, וואליד ידע שלא יקז את הדם על השלג הזר, ועוד לפני שנתן לעצמו דין וחשבון על מעשיו, חטף את הסכין מידה של נולי וצעק בעברית, 'אחרי! אחרי!' ושעט לעבר הנערה שניצבה מולה, הסכין שלוחה לפניו, נולי וסיני בעקבותיו, והנערה צרחה בבהלה ונסה הצידה, ולפני שהספיקו השאר לעמוד על המתרחש כבר נעלמו השלושה ביער, ועוד רגעים ספורים נשמע קול חריקת שלג תחת רגליהם ששנדס אף הוא. רק אז התגורר טרוסט מתדהמתו, ובחמת זעם חטף ענף בוער מן המדורה וצרח, "היא שברה את המעגל, היא שברה את המעגל!" וכבר החל להכות כנערה המבוהלת בענף שבידו, ומיד הצטרפו אליו האחרים עד שנעלמה כליל תחת ערימה של גופות מכים ובוטטים. מששבו והתרחקו ממנה נותרה גופתה שרועה ללא רוח חיים על השלג המוכתם בדם ואפר. אלא שבטרם הספיק טרוסט להכריז על הקשר המהפכני שנחתם למרות הכל ברצח, התגלה כי קרחת היער מוקפת שוטרים חמושים.

גם ואליד הבחין בדמויות החמושות בין העצים והמשיך לרוץ כל עוד רוחו בו, עד שהותיר את סיני ונולי הרחק מאחוריו. רק עתה עלה על דעתו כי אותו מפגש שימש למעשה מלכודת וכי אולי שיחפה נולי פעולה עם כוחות הביטחון על מנת להסגיר אותו לידם: בעצם כבר בארצו היה מקום לחשוד בה, חשב, אלא שאז הרחיק אפטרות זו ממוחו; והנה שוב התרחש אותו הדבר. רגליו שקעו בשלג העמוק וכוחו הלך ואול. מזה יומיים לא ישן ולא אכל דבר, איך יכלה נולי לבגוד בו כך? תמיד אמר לו סעיד לא לבטוח בהם, והנה בכל זאת הצליחה להוליכו שולל: בסופו של דבר נשאר כל אחד נאמן לעמו. מעבר לנשימותיו הכבדות שמע שריקת משרוקיות ונביחות כלבים: תיכף יתפסו אותי, מכאן אי־אפשר להימלט, אין לי אפילו מושג היכן אני נמצא; יסגירו אותי לישראלים וינעלו אותי בתא מסריח לכל חיי על שלא העזתי לתקוע סכין באיזה עיתונאי מחורבן. לא שזה היה עוזה, את המלכודת הרי הכינו מראש, ובטח לא ירו בי מייד רק משום שפחדו לפגוע בישראלים. עכשיו נותרתי לגמרי לבד, חשב ביאוש והמשיך להתקדם בשלג בצעדים כושלים, ראשו סחרחר מעיפות ורעב. מה הם כבר יודעים מה זו מהפכה, הגרמנים הארורים האלה, שב ונגרו, שיחיו קודם כל בחינה פליטים ואז יתחילו להבין כמה דברים אמורים. כאן נזכר ואליד כיצד לקח אותו סעיד לרפיח וליריחו והראה לו כיצד חיים בני עמו וכל שרצה היה להימלט מהר ככל האפשר מן המסכנות הנוראה שהקיפה אותו ולחזור אל הכפר: אפילו מן הכפר ברחתי, חשב, ישר לאוניברסיטה רציית, מקום נקי ומסודר ותרבותי, כל מה שחסר לי היה לשכב עם איזו יהודיה מבית טוב, לעג לעצמו ונשאר שתול במקומו מתיששות, שעון על גזע עץ, מחליק בכפות ידיו על הקליפה המחוספסת, שורט בעצמו עד זוב דם: לו לפחות הבנתי מה מתחולל בראשה, איך הדברים מסתדרים אצלה. אולי שכבה איתי רק כדי לראות איך זה עם ערבי, שאל את עצמו וידע שמהתחלה לא הירפתה ממנו אותה מחשבה, מאז הפעם הראשונה, אותו כישלון שבגללו רצה לשכב עימה עוד ועוד, אולי כדי לכפר עליו: בטח רצתה לספר לחברות שלה שיש לה מאהב ערבי, אבא שלי היה הורג אותי לו ידע, גיחך, וגם אבא שלה, אם היה לה, אבל כל מה שנותר לה בחיים זה העיתונאי הזה, גם אבא שלה וגם מיזין אותה, אז מה היא בכלל צריכה ערבי. בינתיים החל ואליד שוב לתעות בין העצים, את חוש הכיוון כבר איבד ולא ידע אם הוא מתרחק מן השוטרים או מתקדם לעברם: רק בכפר ידעתי תמיד היכן אני, אפילו בלילה האפל ביותר יכולתי לצאת אל הגבעות ואף פעם לא טעיתי, אבל כאן אני אבוד, חשב, ולפתע נשמעו נביחות הכלבים קרוב מאוד אליו, וכבר שמע את נשימתם הכבדה, ואולי נולי, ששרכה את רגליה בשלג אט־אט, לא יכלה להפסיק לחשוב כיצד זינק ואליד לפניו, הסכין מבהיק בידו, מין דילוג פראי שכזה. איש לא היה מסוגל לעצור אותו: אנתנו פשוט רצנו אחריו, ואף היא נזכרה באותו לילה ראשון, כשואליד לא היה יכול והיא ליטפה אותו ואמרה, זה לא נורא, כל גופו היה מתוח כקפיץ ורק שם לא קרה כלום: אולי היה עייף או נבהל, אני הייתי היהודיה הראשונה שלו, הוא אמר, מין פחד שכזה, הוא פוחדים מאיתנו בדיוק כשם שאנו פוחדים מהם, חשבה ועצרה במקומה, הוא בטח חשב שאני שוכבת עם ערבים כל הזמן, גם לי הוא היה הראשון, ולאחר מכן היה צועק כשגמר, מזל שגמר ממש לפני שסיני בא אותו לילה, אחרת היה שומע אותו, איך הם לא שמים לב לשום דבר הגברים האלה, אבל בהתחלה הוא היה כמו ילד, פרוע כזה, אף פעם הם לא יתפסו אותו, אסור להם לתפוס אותו, הוא ימות בכלא כמו ציפור טרף בכלוב. נולי התיישבה על השלג משום שלא היה לה כוח עוד לעמוד על רגליה, ומוחה כבר לא קלט את השריקות והנביחות שמילאו את האפלה סביבה עד שסיני הסתובב לעברה וצעק, "נולי קומי נולי, כלבים!" והחל לרוץ חזרה אליה בכל כוחו ולפתע הוצף היער באור מסנוור וסיני קפא במקומו, סומא מן הזרקורים, ומישהו קרא ברמקול, "שטיבל־לייבן, קיינה פֿונגונג!" ורק אז החלה נולי לנשום.

ואליד טיפס בינתיים בשארית כוחותיו על אחד העצים וישב מוכרבל על ענף בעוד להקת כלבים מונקת לעברו, שיניים חשופות, עיניים אדומות, וקורן הזרקור שוטטה סביבו, מתעכבת לרגע על כל עץ וממשיכה אל הבא אחריו: כמו לצוד אווירון בשמיים, חשב. לבסוף נלכד באלומה והסתיר את פניו בידו ואמר לעצמו, עכשיו הם תפסו אותי, קודם כל בטח ירכיבו, זה מה שהם עושים תמיד, בכל מקום אותו הדבר, תמיד הם מתחילים בזה ששוכרים לך כמה שיניים, ואולי גם את האצבעות, ומה זה בכלל עוזר לשתוק, בסוף בין כה מדברים, זה הלא רק עניין של זמן, ועד שאתה פותח את הפה כבר מעוותים אותך לכל החיים על כך ששתקת שעתים או יומיים עד ששוכרת, מה כבר נשאר מהכבוד שלך הרי בסוף מגלים הכל מה שלא יהיה, ולא שלי יש כל כך הרבה מה להסתיר, הרי הם נהנים מזה שאתה שותק כי אז אפשר לענות אותך על זה שאתה מסרב לדבר,

על ספר המדבר

אשר לא נכתב ולא היה ולא נברא

שושנה הימן

חלק ב'

שאלתי פעם את פסח מה עושים הבדואים לנקיון גופם לאחר עשיית צרכיהם במדבר. איך שומרים על נקיון גופם של התינוקות בהרי שיאפס או במדבר הלוהט.

ישנם סודות כמוסים הנגלים רק לאלה אשר הם חולייה בשרשרת. זו לא יציץ ולא ידע. הכושר לשאול שאלות, לשים סימני שאלה, ניתן ליחיד סגולה. התשובות הם בידי השמן, הכומר, המנהיג הרוחני של העדה, ולא ניגלות למציץ גם כאשר נדמה לו כי הוא רואה מעבר לדברים.

על סלאח רצייתי לספר, שפשוט אוהב לעבוד, לבנות בתים, עם הצוות שלו, אנשים שתקנים — שכל אחד מהם קורן שמחת-עשייה ועל הכל סלאח. סקרן, מאוהב בעבודתו, אוהב לשמוע סיפורים על עולמות אחרים, אין וויכוחים ביניהם.

ועל שני מקסיקנים שפגשתי בסן קריסטובל. אחד פקיד קבלה בבית מלון. באתי לשם לחפש את סיניור פררה, כי סטייסי, אשר פגשתי בחנות ברחוב גואדלופה, ששם מוכרים את אריגי האינדיאנים וגם עבודות מגואטמלה, דיברה ספרדית, קנתה חולצה ושרשרת חרוזי כסף מהארץ המיסתורית הזאת. דיברה עם ידידה אנגלית. היתה מהוססת. זה יפה, אמרתי לה. מאין את? — שאלה. מיראל אמרתי — המשכנו בעברית.

חיתה בארץ שלש שנים, עזבה ומתישהו התגלגלה לכף-קריסטובל ונשארה שנה. כעת באה לבקר. שתינו קפה, בקומה השניה אצל האיטלקי, ושוחחנו. את צריכה להכיר את פֶררה מגואטמלה. יהודי שבא הנה לכתוב ספר. למחרת הלכתי למלון לחפש את סיניור פררה. דיברתי איטלקית מעורבת בספרדית עם פקיד הקבלה. פררה לא היה. בסוף השארתי מכתב סגור. למחרת עליתי לקומה השנייה לבית-קפה קטן ששם יושבים כל החריגים, זרים ומקומיים. ישב שם פקיד הקבלה אשר זיהה אותי. פררה נסע לקליפורניה, אמר. את איטלקיה? — שאל. לא, אמרתי, אני מיראל. אז למה אתם עושים שם כל הזמן מלחמות ומגרשים את הערבים? — שאל. קבע. לרגע הייתי המומה, היה נדמה לי שלקצה העולם היגעתי, וימים רבים לא שמעתי מאומה מהארץ. נדמה היה לי שלפסק-זמן הגעתי לכוכב אחר. זה הגורל המר שלנו, עניתי לו, קיבלנו הצטלבות-דרכים. במקום כבדת-ארץ וזה גורל מר. הציג את חברו, עם ילד על הברכיים, אישה מצומקת קמוצת-פה עם תינוק על הברכיים. אני חקלאי, אמר, חי בשולי המקום, בשדות, טוב לי, חיים פשוטים. האם אנחנו לא נראים לך שונים? — שאל. תסתכלי עלינו טוב. לא, אמרתי, אני לא רואה שום הבדל. אנחנו ערבים, אמר פקיד הקבלה. הורינו נולדו בתימן והיגרו למקסיקו. אנחנו מוסלמים. אבל כעת אנחנו מקסיקאים. שמעת על ההגנה? — שאל. חשבתי על מלחמת השחרור ואמרתי — כמובן, כאן, הוא אמר, נמצאים אנשי ההגנה, בסן קריסטובל, תגשי לג'ורג' בעל המסעדה בקצה הרחוב, הוא יהודי. יום לפני-כן, ספרה לי מרצדס, מדירכית התיירים במקום, שאישתו המקסיקנית יום בעל המסעדה ברחת לו כי היכה אותה. לקחה אתה את שני ילדיה. הוא יודע, אמר הפקיד, הוא מוסר מידע על הגרמנים הנמצאים במטעי הקפה בחוף של שיאפס. ידידתו הגרמניה קפאה במקום. לא חיכה לא אמרה כלום. כאן, בסן-קריסטובל, מקום רחוק מכל מקום, מסע ימים רבים ככבישים מפותלים כאוטובוס, פלנטה בפני עצמה. במדריך התיירים כתוב: עיירה חביבה עם רחובות תלולים, מרוצפים אבן, רחובות עם צבעים לוחטים, אשר לא קורה בה כלום, אבל היא מקום נפלא לצפות באינדיאנים. הם באים כאלפיהם מכפרי האיזור אל השוק המרכזי. שומרים על מסורתם העתיקה וחיים את חייהם בצורה הכי מקורית, דוגמת ימים קדומים. מיהו סיניור פררה? — שאל פקיד הקבלה, מאין את מכירה אותו? לא מכירה, אמרתי — אמרו לי שאכיר — פתאום ראיתי את עצמי מעורה בסיפור בלשי, אך כבר לא אכיר את סיניור פררה, ומחר אסע מכאן. למחרת פגשתי את חוסה הזוטק בשדה התעופה הקטן בטוקסטלה, בסופו של דבר השיג מקום במטוס למקסיקו-סיטי, על-מנת לקחת את בנו הקטן, מאשתו השוייצרית, אל הג'ונגל.

על גן-העדן, רצייתי לספר, אשר מצאתי בוואהקה. השמים מתקדרים בחוף ועוד מעט ירד מכול. בבוקר קיץ לוהט. אחרי-הצהריים גשם זילעפות. סיפרו לי על בית-הארכה בהנהלתה של מיסס מדסון, הכמעט עיוותית. בית-הארכה הלומי, כאשר חיפשתי את הכתובת, חשבתי כי טעיתי, רחוב ללא בתים רק חומות

חומה צבועה בצבע ירוק חריף נשאה את המספר הנכון. הכל אטום. רחוב שומם. חומות ובית אֵין. הפקתי בהיסוס רב על הדלת. נפתחה ישר אל גן-העדן. פטיו ענק, מלא צמחייה פראית, מטופחת, שטופת-שמש, קירות כחולים, צפורים, ואינוסנסיו, שמנהל את הבית ואת החשבונות כשביל מיס מדסון, בת שמונים וארבע וכמעט עיוורת. אמרתי — זה המקום שעליו חלמתי. כאן אשב לעשות קצת סדר בבלגן שבתוכי. לאחר הדילוגים מעל כדור-הארץ. אחרי הכל, יפן לבד בילבלה את חושי. יום-יום עמדתי פעורת-חושים בפני בני-אדם, מקדשים, ונופים וזרימות של זמנים ורוחות. נדמה היה לי שנסתם כושר הקליטה שלי. הצבעים, הקולות, המקצבים האבנים והעצים, הדרך היחידה שלי להתמודד אתם היתה לתת לזרימה לעבור ומה שנקלט — נקלט. ההרגשה היתה שלעולם לא יוכל אדם זה לחזור באמת אל שרשי העולם המהמם הזה. פסח היה מספר, ברגעי חסד, על ימים רחוקים אשר בהם בילה כנער מתבגר בישיבה של מתנגדים. בנשימה פעורה הייתי מקשיבה לסיפורים, ולאחר ימים רבים כאשר הרברים על עולמות אחרים עלו למודעותי, ניזכרתי ששכחתי לשאול. תמיד אני שוכחת לשאול. לפעמים נדמה לי, שלו שאלתי ברגע הנכון את השאלה המתבקשת... לעולם נדמה לי שצריך לקבל את עולמו של הפטיו המה מאנשי קבוצה יחזור אליו. אבוא להתארח — אמרתי למיס מדסון. הפטיו המה מאנשי קבוצה מתארכת בהדרגת בתה מרי. ארוחת צהריים מקסיקנית עם פרחים, תבלינים, פירות וטרטיות. כאשר תעזוב קבוצה זו, בעוד ימים אחדים תוכלי לבוא ולשבת איתנו כאן. חזרתי אל הזוקולו. ישבתי מתחת לעמודים המצלים מלהט השמש והזמנתי סלט פירות שתמיד היה ענק, פפיה, אנס, בנות, מלון, אבטיח ומעל לכל פלחי לימון. הכל ענק כאן. הכל עוד יותר עסיסי, עוד יותר מתוק, וחלמתי בקוצר רוח על היום שאוכל לחזור אל הפטיו שמאחורי החומות הירוקות. להיסגר פנימה ולצלול למעמקי. זו היתה כמיהה עמוקה אשר ימים רבים ייחלתי לה.

כעבור ימים מספר חזרתי אל מיס מדסון. הפטיו היה ריק מאדם, חוץ ממנה עצמה, מאינוסנסיו ומהטבחית לא היה איש במקום. בחרתי חדר קטן, עם מיטה ושולחן. הנחתי את חיקי ואמרתי לעצמי — כמה טוב. בערב הראשון התחלתי להרגיש מועקה. החצר הענקית, הבית אשר נמצא כירכתי העיירה ללא אפשרות לצאת בלילה אל הזוקולו, ליבה של העיירה, מקום המיפגש של כל הבאים אליה, האינדיאנים, החברה בדרום, התזמורת של הזוקולו, בקיצור כל החיים הסואנים של ערבי-קיץ חמים. הרגשתי מבודדת, מסורסת, בעוצמה שקשה הומו שבן-זוגו הוא נכה שיושב בניו-יורק. מעגל המועקה הלך וגבר. בערב ביליתי עם המטפלת של מיס מדסון. צילצלתי בבהלה לאינוסנסיו הביתה והודעתי לו שלמחרת אחזור לזוקולו. בבוקר כאשר הופיע ארזתי את חפצי ולקחתי חדר באחד מבתי המלון שבזוקולו. חזרתי ללב ההתרחשויות ונשמתי לרווחה. כאשר שלמתי לאינוסנסיו את החשבון הוא צחק ואמר: את כמו "התודיאו ארנטה", היהודי הנודד, ולא ידע כמה צדק. כנראה שגן-העדן איננו מקום לחיות בו. גם לא מלחמת שוורים. אמרתי לעצמי — פעם צריך ללכת לראות מה זה. זו לא העונה אך חשבתי שככל-זאת כדאי פעם לחוות את הדבר. במקסיקו-סיטי עונת הגשמים. כל יום אחרי-הצהריים יורד מכול. בזירה העגולה חשוף הפנים ורק המושבים סביב מכוסים בג. החול בזירה רטוב, שופכים עוד חול בתקווה לייבש, אך שוב ושוב יורד גשם. הקהל מחוסר סבלנות, ההתחלה מתמהמהת. בסוף, באיחור רב מכניסים שור מסכן אחד. אחריו טוריאדור צעיר, מתחילים לשחק בלהרגיז. עד שהטוריאדור מתחלק פתאום בחול הרטוב, הבוצי, והשור כמעט מועף אותו. זעקה בקהל. המשחק הפך פתאום לרציני. מיד יוצאים עוד טוריאדורים שמסיימים את תשומת-לב השור לכיוון אחר, רחוק מחברים שמעו. בסוף דוקרים אותו בין העינים, על הראש, בעורף. אף שהחיה מסכנה ואיננה עוד כה צעירה, היא מנסה להתגונן, להתקיף. כאשר בסופו של דבר היא נכנעת באפיסת כוחות, הוחכים לה במכת-חסד, את גידי הצואר. פולקסווגן ישן גורר את גופתה אל מחוץ לזירה. בדרך זו מוכנסים לזירה שלשה שוורים נוספים. לפי התור החיות יותר צעירות, יותר חזקות, והטוריאדורים גם הם צעירים ולא כל-כך מנוסים. שוב ושוב חוזרת על עצמה התמונה של ההתחלוקת, הסבת תשומת-לב השור ופגיעה בו. שאלתי אשה מבוגרת שישבה לידי מה הטעם שהיא מוצאת במחזה מביש זה. ההתרגשות והמתח — היא אמרה. היא מהנדסות ולא תוותר על קרב מסוג זה. הגם שאין זו העונה והטוריאדורים צעירים מאד.

ספר שזכה לפרסום בינלאומי, בזכות הפשטות והזולות. הכל בנוי באדמה, באיזור צחיח. המקום הכי צבעוני שראיתי ביוקטן היו בתי-קברות. פתאום הרגשתי כי היציאה אל העולם-הבא, לעולם שאולי טוב יותר, היא מאורע לא כל-כך רע. עליו שם ומאד צבעוני. הרבה כחול על המצבות ופרחים וחיות והכל עליו ושמה.

ובירכתי היער העולה על פסגת ההר התלול, ליד מקדשו של הוגן, בין אפולית העצים והמצבות העתיקות, הלכתי בעקבות ניצוצות, זהבים וסגולים ואדומים וקערות של סאקי, ופירות ועוגיות, הכל כדי לרצות את האלים. איזו המשכיות אתמול, היום, מחר והעולם-הבא. כה טבעי, לא מפחיד, וכל יצור אנוש מכין עצמו לשעה היעודה. למרות שהוגן רק בשנות החמישים של חייו, וריאקו כבר דרוך להמשך הדרך והוגן שקט, במצב המתנה. בינתיים הוא קופץ לכל קצות תבל, להפיץ את תורת הוון-בודהיזם.

ועל האיוון של הבית היפני המסורתי אני רוצה לספר. אמת-המידה, הטטמי. מחצלת של מטר אחד על שנים. החללים קטנים, איים צפופים עם מעט מאד אדמה, הבתים צפופים כמעט ועולים אחד על השני. כל חלל פנימי של ארבע, שש או שמונה מחצלות טטמי. זה פותר לך המון בעיות. ואין מקום להשתוללות. הקומפקטיות של מבנה האיסיים כמדבר-יהודה. גם שם ההרגשה היא שהכל חשב לפי מידת אדם. אין בזבח. חללים מרכזיים. זה מקום אליו חש פסח קירבה נפשית עצומה.

הריכחיות השלווה של המבנה היפני עוזרת לך לקבל ולהתאון במה שיש. הפרופורציות תמיד קסומות. החללים הפנימיים ריקים. כל החפצים נעלמים בתוך ארונות-קיר בעומק של מטר. השכונות הצפופות של טוקיו כאשר המרחק בין בית לבית אינו עולה על מטר, אתה כמעט ואינך שומע קולות. לא רדיו, לא ילדים צועקים, לא מריבות קולניות. הכל פנימה. אבל לאחר השעה אחת-עשרה בלילה, בטוקיו, כל המסעדות מלאות וכן מאות הבארים ושאר מקומות המפגש. חברות חברות ללא נשים, אוכלים ושותים אט-אט כוסית אחר כוסית סקה חם, מחלחל לעורקים, היפני משתחרר אז מעניבתו ועובר מטמורפוזה, הופך ללא-הכר כמעט. צוהל, עליו. בבוקר שוב כולם מכופתרים, סגורים בחליפות כהות. הפועלים בסרבליים נקיים ובכפפות לבנות. כך גם נהגי האוטובוסים והמוניות. בשעה שמונה פחות חמש דקות בבוקר, שמעתי מעבר לחורשת הבמבוק אשר בחצרה של קיוקו, את קולו של המדריך במפעל האלקטרוני הגדול שמעבר לגדר, הוא עימל במשך חמש דקות את כל עובדי המפעל. והתלמידים חנוקים גם בימי הקיץ החמים בתלבושת אחידה, כדומה למדי צבא בצבע כחול כהה ומכופתר. גם לילדי הגן מדים כהים וכבדים וכובעים תואמים. כאשר הערתי לאחד מידידי היפנים על הקושי להסתובב במדים אלה במשך כל שעות היום, צחקק ואמר שיש לכך גם צדדים חיוביים, כי במדים אלה לא ניתן להם להסתובב באזורים המפוקפקים, פשוט מגרשים אותם משם. כמו שמיסטר טומא מקובה אמר, שמצא סימנים בכתובים אשר מורים על-כך ששורשי היפנים בשבטי-ישראל האבחים, כך שמעתי בסן-קריסטובל, ששפת

בחצרות פירמידות המאיה כפלנקה וביוקטן ישנם בין קירות אבן תלולים מעין סלים למשחקי כדורת עתיקים. למנצח ערפו את ראשו. כודאי גם אז היה קהל צמא מתח והתרגשויות, וזעקות ההתרגשות והאימה עלו מזירת-הקרב. המקדשים עומדים ליד מעינות אדירים שקועים עמוק בין הסלעים. מעין לוע עצום שבלע את כל קורבנות האלים, והזהב, והתכשיטים והראשים. כעת חבויים מרבית האתרים בין עצי הגיונגל. גם כאשר מנסים בכוחות-על להציל את המקדשים מזרועות הגיונגל, מנצחים יערות העד שוב ושוב בקרב הזה. ביפן הכל מופנם, הטקסיות, הצורה, הארגון הפנימי, המערכת התחרותית, ההתמסרות עד אין-קץ לכל סוג של עשייה. הכושר להתמסר טוטאלית. אולי בגלל הצפיפות האדירה בכמה איים, הצפיפות בכלל, אתה חייב להתבלט, להיות תמיד טוב יותר מזה שליך. כשאין מרחבים חיצוניים, נפתחים המרחבים הפנימיים.

רציתי לספר איך הפך פסח את דירת השיכון שלו לאוהל כודאי, או לקרון של צועני. שני חדרים לא גדולים שבאחד מהם הוא גר, ובשני ערם את כל חפציו. מתנחתי - וכאלה תמיד הגיעו - ואת זכרונותיו. כל דבר חדש שהגיע לידיו, מצא את דרכו אל החדר ההוא, למחסן, ושם נקבר עד סוף הימים. הצרכים הפיזיים שלו היו כוית. את רוב ימיו בילה בשדות, בחפירות. ומאז מלחמת ששת-הימים, בכוכים ובמערות ובוואדיות של מדבר-יהודה. עם כל אורח מזדמן ירד בלי ליאות, שוב ושוב אל ארמונותיו אשר במדבר. שם היה מלך. עם מימיה, פרוסת לחם יבש, גבינה לבנה ובצל. זה כל מה שצריך - הוא אמר, אם ישנה גם עגבניה וכמוכן קפה שחור.

הוגן, כקנמה, בקובהרה, במקדש שלו, היה מלך. האור הנוצץ בעיניו דמה לזה של פסח כאשר הוביל את אורחיו בשבילי מדבר יהודה. וריאוקו, הנזיר הבודהיסטי הצעיר, שבא לקובהרה לפני שנים מספר, ושם ישהה עד סוף ימיו, מכין את עצמו, כיוורשו של הוגן, ללכת בעקבותיו, כראש העדה הקטנה, כאב הרוחני. הוא יודע שממקום זה, מטברו של עולם, לא יזוז יותר עד סוף ימיו. כל חבריה של קיוקו באו אחד אחד לנגע ב. לראות אותו, לארץ, לדבר אתי, כשפת הידידות הראויה, להעביר לי, את כל מיסתוריותה של יפן. הזרות שבי, הלא-מוכר המערבי, סיקרן אותם כלי סוף.

היו לפסח ידידים וידידות לאורך כל ימיו. הנאמנות טקסית כמעט, פעם, פעמים בשנה - אמר, אני צריך ללכת ולראות את ... לא לבקר. כמו ללכת ולהמשיך דו-שיח שזה עתה נקטע. כל שנה, ביום השומר, עלה לשייך-אברייק, כאשר בכל פעם ופעם כאשר חזר אמר ישנם פחות ופחות. עכשיו גם פסח כבר לא עולה לשם. היו לו הרבה ידידי נפש צעירים אשר הלכו אחר ברק עיניו למדבר והיו מוכנים בעיקבותיו לצאת לכל מבצע.

על הכפרים ביוקטן, אני רוצה לספר. מבנים אוכליים בנויים ממסגרות עץ עם מילוי של אדמה. והגגות - עלים טרופיים ארוכים ושני פתחים לאיורור - זה מול זה. ותערוכה גדולה, מרתקת, במקסיקו סיטי, ארכיטקטורה באדמה, בעבר ובעתיד. עם הודעות ששוב יהיה צורך וכדאי לבנות באיזורים מסויימים באדמה. ראיתי ליד קהיר מבנים חדשים אשר תכנן אותם חסן פתחי המצרי, אשר כתב

איור: שושנה הימן
מתוך העקידה וה"מנומר" המקסיקני

המאיה, דומה לשפת התנ"ך. לא פגשתי אנשי-מדע שיוכלו לאשר לי זאת, אבל עצם הקביעה עוררה בי הרגשה משונה. אמרו שהצליל דומה לעברית. רציתי לספר על מקדשי השינטו הקטנים אשר מצאתי בכל בית יפני. וקיוקו אשר כל בוקר, לפני שנגשה לעבודות היום, החליפה את הפירות והפרחים ומחאה פעמים כף לפני השריין הקטן בירכתי החדר. ועל הפרטיות המקודשת אשר עליה שומרים היפנים כמו על בכת-עינים, שדבר לא יצא אל מחוץ למעטה. כעבור נמלים גיליתי את אט דברים שרציתי לדעת, אבל לא תמיד הצלחתי. כאשר שאלתי את פסח על שלושת שנותיו הארוכות בין שבטי הברודאים, האם נקשרו קשרים יותר עמוקים בינו לבין אשה מנשות השבט. חיך ובלא אומר נתן להבין ברמיזה כי אכן היו. לעתים חוקות רמו על המערכות המרובות, קשרי הנפש העמוקים, עם הנשים המרובות שפגש בדרכו הארוכה. כל רגע עם כל אחת מהן היה רגע מקודש מלאו תום הלב, נכון לאותו רגע. כאשר שאלתי בסן-קריסטובל על מערכת הקשרים עם שבטי המאיה באזור אמרו - לעולם לא יוצר קשר בין אינדיאנים לבין הלדינוס. חוץ מאשר קשרי מסחר. במקסיקו-סיטי ראיתי בתים של משפחות יהודיות, בתים רחבי ידים, מפוארים, עם מספר משרתות כפריות, תמימות, כדברי בעלת-הבית, שכעבור זמן קצר מעדיפות לעבוד במפעלים תעשייתיים, למרות התנאים המועדפים בבית-המשפחה. ושמעתי את קולות האימה, אם וכאשר, כל ההמון העצום של השכבות העניות יקום על מושליו... ראיתי בוהאקה את בית-החמודות של הורי אליזבט, אשר אביה עונד שרשרת זהב כבדה עם מגן-דוד ענק, והבית מוקף חומות גבוהות ושני כלבים אימתניים וענקיים שומרים על החצרות. ושתי האלמנות היהודיות, נשות יהודים טובים אשר הצליחו במרוצת השנים לעשות הון עתק בארה"ב, האחת יושבת בכלוב זהב, בסנטרל-פארק-ווסט ובקושי מעיזה לצאת לרחוב והשנייה בבית הפהפף בכרידות וזהרת. בעלי רצה לחיות בארץ, אך אני לעולם לא הסכמתי - אמרה.

וביום הראשון בהגיעי לביתו של הוגן, ראיתי את מקדשו ואת הצריף העלוב שבו התגוררו שניים אשר התעמקו בהדרכתו בתורת הון, ואשר שהו במחיצתו זמן רב, האחד ישראלי והשני שוויצרי צעיר. כעבור עשרים וארבע שעות חשתי את מלוא הקסם והקרניה של אנשי המקום, הוגן ובני משפחתו וריאקו הנזיר הבודדיסטי הצעיר. מצד אחד הנתק הטוטאלי מכל התרחשות חיצונית. השלווה הפיוזית של מקום קטן, כפר, מאפשרים כנראה להתעמק בעולמות אשר מעבר לרגעי, אשר קסמם מועבר על-ידי דיורי המקדש. ומצבות האנשים דאנונימיים אשר עפרם קבור מתחת למספר אבני סימון, אחת על-גבי השנייה, העליונה תמיד עגולה. סימן לכומר או נזיר ומצבות סימונים אלה מטפסים את למרומי ההר. ופסח אשר ישב על אחת מאבני הדרך, צופה אל בית-הזקורות העתיק שזה מקרוב התגלה לפניו. ואכן אחת עגולה מצד מזרח מסמנת את מקום הראש. הוא ישב מעבר לזמנים כל כולו קשוב למקצב האבנים והסלעים וכפלי הקרקע, הווה את הזמנים שבהם נעו אלה אשר עצמותיהם התגלו לפניו כסימן לחיים. לעשייה, לפריחה. כל הסימונים מורים על אזור ים-המוות כעל אזור מלא פעילות כימים קדומים, וגם על צימחיה ובושם ועשיית שמנים והקברת קורבנות. התפעמות מכל סימן חדש אשר מדליק את הדמיון, מזין את המשושים ושולחם אל-על ומתחת לפני האדמה. בתום היום הוא מוציא את המימיה ממחוכו הצל מתחת לאחד הסלעים והנוול הצונן מחיה את הנשמה. ובמשך כל הקיץ חולצתו, כותנתו, משמשת לו כמפלט מהחום היבש והלוהט, ופסח מפליג למרחבי העבר ומדבר בשיבחה של העקיה הברואית, אשר צמר העיזים שלה משמש כמכסה מחום היום ומקור הלילה המדברי. בערב הוא שוטף את חולצתו ובהאיר היום הוא שוב יוצא איתה לדילוגי היום. כך יום אחר יום ושבו עתה שבו עד אשר החולצה עומדת להתפורר אותן פיסות בד מימים ימימה אשר מצא באי-אילו מערות. אז הוא נגש אל החדר השני, ולמרכה הפלא דולה משם חולצה חדשה אשר עד לאותו רגע לא זכר שהיא קיימת. והבית בחופית שכנה מתמרתה של כיבת אדמה שחבר טוב, משכבר הימים, הכריח אותו לקנות, בירושלים, בתשלומים מזעריים לאורך זמן. לראות את הברק בעיניו, כאשר במרחבי המדבר הסלעי, גילה פתאום, בכל עירות חושיו, איזשהו מבנה קדום. כל מי שנתלווה אליו לא הבין ממה הוא מתרגש, רק כאשר אט אט נחשף המבנה, עברה ההתרגשות גם אל הנלווים, ואין כל רשימותיו - אשר כתב ואשר לא כתב, על תגליותיו לאורך ים-המלח, נעלמו כנראה יחד איתו. תמיד אמר - מחר אשוב ואסכם, והמחר לרוב דלג עליו. תמיד היה היום דחוף יותר.

כאשר קראתי את רשימותיה של הגברת מדסון, מוואהקה, על תגליות החפירות כמונטה אלבן, כאשר נחשף קבר עתיק יומין בתוך חורבות המאיה, נזכרתי בכל הסיפורים והאגדות שסיפר פסח על תגלית מערת המטמון, במדבר יהודה. רק עקשנותו הבלתי-מובנת, אף לו עצמו, בסופו של דבר, הביאה, לאחר עונת חפירות יבשה, לתגלית המרעישת של ארבע מאות עשרים ושלושה כלי נחושת מופלאים, חריגים ביופיים, ומיסתוריים, שעד היום הזה ישנה רק הערכה לא בטוחה באשר לשימושם ולמקורם.

המערה, בראש צוק המתנשא עשרות מטרים מעל לנחל משמר, נשארה תלויה, כקיננו של הנשר הטורף, ללא שביל גישה. סולמות חבלים, עקשנות אין קץ ורכות במטרה, בהלהבת המתגברת מרגע לרגע, הובילו בסופו של דבר אל הפתח ואל הנזיק אשר בתחתיתו נמצא צרור הכלים המופלאים.

ופסח כמו רוח תזוית, לא הירפה, או הרוח לא הרפתה ממנו, ושוב ושוב, בוקר אחר בוקר, שבו אחר שבו, יצא אל הגיחות האינ-סופיות, מנזיק אל נזיק, ממערה אל מערה בעקבות זיק תקווה שיעלה שוב כאחד הימים על עקבות מקצבי זמנים אחרים. פיסת קלף או שדר אחר, מימים עברו, אשר ישדרו על קיומם של אנשים מופלאים שטוריי-רוח, מבשרי נשמות, אשר את קסם קיומם אטמו מתחת לסלעים על-יצוקים, ויובש המדבר עומד על משמר נצח. אותם פליטי חרב ורוח, הקסם הקורן מארבע מאות עשרים ושלושה כלי הנחושת אשר הרוח הטמונה בהם מרחפת מעל לזמנים, רעננה כיופיה המדהים והעכשווי, עד שנדמה לנו שאך זה עתה עוצבו על ידי אמן שחי בינינו ושחונן ככושר התמצות

ובסוד טמינת הרוח בחימר. פסח בשלו - ימצא לא ימצא, ידלק את הרוח הקוראת ועצם הבעירה, החיפוש, הם השכר. העיקר - הדרך... טפטופי מקצבי הזמן. המים הזורמים. סמל מתמשך אין-סופי. מקצב נקישת קנהי-הבמבוק באבן בתחתית הנחל הצלול הזורם בנג היפני, זרימתו האינ-סופית של היקום. כמו תופי הטמטם בגיזנגל, נקישות הבמבוק נשמעים ממרחקים כקריאתו של ציפור, שאתה נמשך אחריה...

ביפן המתקדמת מבחינה אלקטרונית, הייתי בבית-הדואר בנגאוקה, שלחתי מספר חבילות. הפקיד לאחר גמר החישוב בעזרת המחשב החשמלי, לקח את מתקן החרוזים הסיניים וברך את החשבון. בחלק גדול של חנויות מעדיפים להשתמש בחרוזי העץ.

השנקנסן, הרכבת הסופר-מהירה היפנית, ניצבת על המילימטר, המסומן על רציף התחנה, וליד כל דלת של קרון עומדים בשקט בתור ונכנסים אחד אחד לתוך הקרון. כולם עם קופסאות האוכל. מבחוץ נראה כל כמו בונבוניירה ובפנים - ארוחת-צהריים. כדורי אורז, ירקות ודגים. הכל מקושט, ככל צבעי הקשת, מגרה וטעים. 350,000 חבילות אוכל כאלה נמכרות ביום ביפן. תמיד טריות. הילדים אינם לוקחים לבית הספר סנדוויצ'ים, אלא קופסאות עם כדורי אורז וירקות. והכל תמיד טרי. בחלונות הראווה של המסעדות כל המנות המוגשות בפנים, מוצגות בחלון בהעתיקי פלסטיק צבעוניים, חיקוי מושלם של המציאות.

בזמן הגלגצה, בוואהקה, פסטיבל הריקודים השנתי של כל כפרי הסביבה, העלו מעין מסכת של העיירה. ישבתי יחד עם כמה זקנות והמתנתי במשך ארבע וחצי שעות על מדרגות האמפיתיאטרון שליד הכנסייה, המקום בו אמור היה להתקיים האירוע. רחבת הכנסייה התמלאה אט אט בהמוני אנשים. בהתחלה עוד עשיתי חישובים איך אוכל להימלט מהמקום במקרה של הומוה. בדמיוני תיכננתי נתיב יציאה במקרה שיהיה לי צפוף. כעבור שעתיים, זמן רב לפני התחלת ההצגה, כבר הייתי מוקפת אלפי אנשים. אט אט הלכה החגורה והתהדקה. עוד ועוד אנשים זרמו אל הרחבה. מספר שוטרים נראו בשטח, אך היה ברור שבמקרה של איזשהו אי-סדר, ידם תהיה קצרה מלהושיע. עוד ועוד אנשים נדחקו פנימה. הקהל היה צבעוני ומרתק ואף לא לרגע איבד מי מהם את סבלנותו. פשוט עמדו והמתינו. בעיני רוחי ראיתי את הפאניקה האדירה אשר תפרוץ במקרה ומי מהם יתחיל להידחק. מאומה לא קרה. כל האלפים האלה פשוט עמדו ובסבלנות אין-קץ המתינו, עד אשר בסופו של דבר החל המופע הצבעוני והתוסס.

כמה ימים לפני כן, הייתי עדה להפגנה של כפר שלם שהגיע אל הכיכר המרכזית על מנת למחות כנגד בעל-אחווה עשיר שהעלה על השדות הרלים שלהם את עדרי הצאן שלו, ואלה כילו את כל יכולם. הורים ילדים וקניניהם, כולם באו, נשאו כחות ובאלים של מועקה סבכו במשך כל שעות היום סביב הכיכר המרכזית ונעמדו חרישם בחזית העיירה. איש לא גרש אותם. איש לא התערב. יום אחר יום במשך ימים מספר סבכו שוב ושוב את הכיכר. יום אחד נעלמו חרישית כפי שהופיעו והזוקולו נשטא עטוף תחושת חידלון ומועקה.

הצבעים והריחות... במקסיקו וביפן. הצבעים הזוהרים הלוהטים. הססגוניות בכנסיות שבכפרי האינדיאנים בדרום ובמקדשי השינטו בקיוטו. האדום, הלב, הלהט, הפריחה, הדם. התפרצות הצבע החוצה, וכל הנשמה פנימה, כמו חנוטה בתוך תכריכי הצבע הלוהט. גם כאן וגם שם באה התקילה או הסקה ומשחררים את הנשמה החנוטה ואז הכל מתפרץ החוצה בכוח אדיר. התפרקות טוטלית. הריקודים במקסיקו, השפה החמה והישירה ביותר. ביפן - כל צעד סימלי מחושב, אשר אט אט נכנס לקיצביות של אובססיה דימונית.

ואין סוף למיני הדגים שביפן. תמיד הטעמים מפתיעים, לפעמים מוזרים אך תמיד מגרים. טעמתי אין סוף סוגים. חיים. לא תמיד ידעתי מה בדיוק בא אל פי. אין-סוף דגים מיובשים. כמו סוכריות. שקיות ניילון עם מיני דגים, מזעריים. ובמקסיקו, החרגולים אשר נחשבים למטעם מובחר. שלמים מיובשים, אותם לא טעמתי. אבל שם הפירות העסיסיים, סלט פירות ענק, נגנו על מקל חתוך כמו פרח.

הסדר מהמם, גיאומטרי, צלול ושובה לב, בבית היפני ובארמונות המלוכה. קורות עץ כהים, ולידם מחיצות לבנות בוהקות, וסביב - משטחי תצן. חללים קסומים בהם מטיילת הנשמה כמו בגן-עדן. הכל נפתח אל החוץ, הגן, על-ידי מחיצות נעות. לעולם אינם חוצצים בפני הקולות. אבל תמיד הכל מוגדר. עד כאן. והמרחבים המאופקים, פתוחים, אשר אותם תוחמת דמות האדם, במדבר-יהודה. הקסם אשר בתחום, המופשט לעיתים, כמו במדבר, הוא מרחף מעל, המחיצות, הגבולות אינם נראים. רק הרוח קובעת לעצמה סייגים. והמרחב הפתוח אשר מעל המתחמים אשר בהם הרוח הווה את הנולד ומוצאת את הגדרותיה. השקורה, פריחת הדובדבן, ביפן. הכל מכוסה מעטה ורוד, שברירי, קסם של רגע שהטפטוף הראשון מוחק אותו. עצים גדולים, פריחתם ורודה, שקופה ופרי מדולדל שכמעט ואינו קיים.

אינך אוכל ברחוב ביפן. רק בפנים, ואז נשמעים קולות של מציאת האיטריות, וחגיגה גדולה של אכילה.

במקסיקו הכל בחוץ. אוכלים בכל מקום אפשרי ובכל מקום בלתי-אפשרי. קודם כל צצים שולחנות כמו פטריות לאחר הגשם, בכל מקום בכיכר וברחוב נעצרות מכונות ובהרף-עין מעמידים שולחנות, מוציאים צנצנות עם אין-סוף מיני כבושים בכל הצבעים, מעמידים פתיליה או גז וכבר הכל מוצע למכירה וכבר השולחנות תפוסים. כולם חוגגים ושותים.

אין כמעט הפיתה והזית והבצל בצהרי היום מתחת לצילו של סלע, במדבר. באותו יום כאשר יצא פסח לתור כמה ואדיות עם קבוצת מתנדבים, אף-אחד לא שם לב לכך שלא לקחו אתם כמות מספקת של מימיות וקלקרים למים. ירדנו לאחד הנחלים והצמא שטש את הראש, ופסח הביטיח שבמעמקי הוואדי ישנו מעין צונן ומבעבע אשר ניתן לשתות את מימיו. כאשר באפיסת כוחות הגענו אל אותו מעין, התברר שמימיו עומדים ומעופשים, אפילו את הרגליים אי-אפשר לטבול בהם. הדרך חזרה היתה כאורך הגלות. ונדמה היה שלזמן אין-סוף ושלעולם לא נחזור אל המאהל שבאמצע המדבר.

(מתוך נובלה)

למחרת ניסתה שוב לעלות. כשעמדה ממש לפני דלת הכניסה של הרוזנפלדים, נזכרה שיום ששי היום. ביום ששי, סיפר לה אדם, מדליקים נרות בביתה של אווה, שותים יין, אוכלים דגים וחלות טריות. ושוב חזרה על עיקבותיה, נסערת ועצובה.

ליאון ניסה לחקור אותה: "נו, היית? דיברת?" "עזוב אותי", אמרה.

לא יכלה לסבול אותו. למה שלא יילך בעצמו, למה אינו חוסך ממנה את אי-הנעימות, לא מגן עליה, על כבודה? ומדוע אינו דואג שגם בביתם יהיה פעם חג?

בלילה סלדה ממנו, ניסתה להתחמק מחיבוקי המיכניים, אבל הוא לא הירפה. הרגישה בשפל המדרגה. הלואי ויכולתי לברוח ממנו, חשבה. לולא אדם, הייתי פשוט קמה והולכת לי. יותר גרוע כבר לא יכול להיות. לשכב עם גבר... בלי אהבה...

ביום שני צילצלה פלקה סוף-סוף בדלת דירתם של הרוזנפלדים. החדרנית פתחה לה. מתוך הדירה בקעו צלילי פריטה על פסנתר.

"האם האדון בבית?" שאלה. "לא, אבל הגברת ישנה". דלת הסלון נפתחה, וגברת רוזנפלד יצאה לקראתה. יפה היתה מאוד, יופי מיוחד, עדין ושברירי.

הופעתה היתה מרשימה, אך גם צוננת מאוד. כזאת היא, חשבה פלקה והעלתה את דמותו הלבבית והקורנת של בעלה.

"אני אמא של אדם, הצגיגה את עצמה.

"נעים לי מאוד", אמרה השנייה. "אדם איננו אצלנו."

"לא באתי לחפש את אדם", פלקה נשמה עמוקות ואמרה מהר: "הייתי רוצה לדבר עם בעלך."

"עם בעלי?" השתוממה גברת רוזנפלד. "גם הוא איננו."

השיחה התנהלה בחדר הכניסה, ופלקה לא הוזמנה להיכנס לחדר. "אס-כך, אבוא בפעם אחרת."

"כבקשה", ענתה גברת רוזנפלד, קרירה ומסוייגת ולא מגלה שמץ עניין במטרת הביקור של שכנתה. פלקה יצאה. היא לא יכלה להשתחרר מהרושם שעשתה עליה הגברת רוזנפלד, עד שבמקום לחשוב על עצמה ועל ליאון, על מצוקתם וצרותיהם, עלו בדמיונה תמונות משוערות מחיי נישואיהם של הזוג רוזנפלד. למחרת עמדה בבית-מרקחת וחיפשה בקדחתנות בספר הטלפונים את כתובת משרדו של עורך-הדין פליקס רוזנפלד. היא לא היתה מוכנה להתנסות בפגישה נוספת עם אישחור.

כשהגיע לכתובת הנקובה, היה עליה להתייצב לפני פקידה ברונטית, שמצחה מכוסה ב"פוני" סמיך ושחור המגיע בקו ישר עד לעיניה. נבוכה, ניסתה להסביר את סיבת בואה לכאן, והפקידה אמרה משהו על סדר יומו העמוס של הבוס. ואז נפתחה הדלת והוא הופיע. המזכירה הפסיקה את נאומה באמצע המשפט. פלקה תלתה ברוזנפלד עינים מלאות מבוכה. פניו אף הם היו מוטרידים קימעה, אך מיד האיר חיוכו המיוחד ופיזר את העננים. הוא לא שאל כלל מה מעשיה כאן, כאילו דבר מובן מאליו הוא, שהיא סרה למישרדו.

כשהזמינה לחדרו, רעדה בכל גופה ומיד התיישבה על הכיסא שהציע לה. "מה שלום ידידי הקטן אדם?" שאל האיש.

"אדם... בסדר... בריא... אבל בעלי ליאון בלי עבודה..." החליטה לגשת ישר לעניין.

רוזנפלד הסתכל עליה במבט ממושך, רציני מאוד. "חשכתי אולי אני אוכל לעשות משהו..." אמרה חרש. פניה האדימו והלבינו, גל חום שטף אותה, ורק בקושי ירד דרך המעבר הצר בגרונה. "אני אוכל... לשטוף מדרגות", רצתה לומר, אך לא אמרה.

הוא שתק ארוכות. אחר כך הועברו אליו שתי שיחות טלפון. כשענה לשיחות אלו, נראו פניו עצובים ומוטרדים.

"לא הייתי צריכה לבוא", אמרה כשסיים לדבר בטלפון. "בודאי גם לך יש צרות, אדון רוזנפלד... שכח, מה שאמרת..."

הוא קם וחיך אליה בעצב. "צרות אמנם יש לי. אך לשכוח לא אשכח."

רק בעיניה אמרה לו תודה. ליד הדלת התכופף לפתע ונשק לה קלות ועדינות על מצחה. הביטה עליו המומה ושוב נפגשו עיניה בחיך העצוב של עיניו. היא נשמעה מיוקרת ויצאה מהחדר, והוא ליווה אותה דרך חדרה של המזכירה עד לפתח היציאה.

ברחוב קשתה עליה ההליכה. לא יכלה שלא לחזור ולשחזר לעצמה כל מה שקרה. ליבה נתקשה להכיל את השמחה והכאב. היא האריכה את דרכה מן הנחיר, מנסה להרוויח זמן כדי להיות עם עצמה. מה אגיד לליאון? אגיד לו שהייתי שדיברתי... הוא ירגיש שאני מסתירה משהו ממנו. אספר לו על הנשיקה? הנשיקה היתה כה תמימה, שום דבר. ליאון לא יבין, לא יאמין, יחשוב שמי יודע מה אני מסתירה מפניו. מוטב של אספר כלום.

★

עם בוא האביב פתחה פלקה לרווחה את חלון המטבח בגנים ובפארקים הרבים שבעיר התחילו לבלבב ניצני אביב, ועונת הדובדבנים הגיעה. אדם וחברתו הקטנה אווה שיחקו בחצר האחורית, אליה פנה חלון מטבחיה של פלקה. אהבו לקשט את אוזניהם ב"עגילים" עשויים מזוגות דובדבנים.

ביום רביעי אחר הצהרים הלך אדם לחברתו אווה, לשחק עמה. אמו פלקה סירקה את שערו והתקינה עליו את בגדיו כראוי. אסור שייראה עני.

בשעה שש לפנות-ערב, בזמן שגיהצה מצעים, בעוד בעלה ליאון שוכב על מיטתו וקורא עיתון, נשמע צילצול בדלת. פלקה מיהרה לפתוח. בפתח עמד מר רוזנפלד בכבודו ובעצמו, נושא את אדם הקטן בזרועותיו. לידם אווה, לבושה שימלת "דירנדל" מכר פרחוני, חולצה לבנה כעלת שרוולים קצרים נפוחים, סינר קטן, נעלי לאקה אדומות וגרביים לבנים, ולראשה סרט בצורת פרפר. המלים נעתקו מפיה של פלקה. היא אפילו לא ביקשה ממר רוזנפלד ומאווה שיכנסו.

"אל תיבהלי, גברתי", אמר מר רוזנפלד בחביבות. "ילדך לא הרגיש טוב אצלנו, חוששני, שיש לו חום."

הוא העמיד את אדם על הרצפה וזה נצמד מיד אל אמו. פלקה עמדה שותקת וידיה מלטפת את גופו הכחוש של בנה. מר רוזנפלד חיך אליה כרוצה להרגיעה. בהשפעת מבטו חשה באורח מוזר, כיצד נושרת ממנה קליפות של ביישנות ונוקשות, מרידות ועייפות, והיא עומדת לפניו כנערה שוכבה ועליזה ומצפה... אדם נצמד אליה יותר, ומעבר לסף עמד מר רוזנפלד ובת-צחוק לבבית בעיניו. אווה כרכה את כפה הקטנה בכפו של אביה. "אל תעשה צרות לאמך, אדם", אמר האיש לילד. "וכשתחזוק, תבוא שוב אל אווה לשחק אתה". בדברו ליטף רוזנפלד את ראשו של הילד ולחץ לשלום את יד אמו. "להתראות אדון רוזנפלד, להתראות, אווה," אמרה פלקה.

הם הלכו. היא נכנסה לחדר, השכיבה את הילד ליד אביו וניגשה לפתוח את המיטה המתקפלת עבורו לשנת לילה.

"מי היה זה?" שאל ליאון, וקולו חסר הצליל והגוון נשמע באוזניה קודר במיוחד. הקליפות הרבות, שנשרו ממנה בקלות מפתיעה לפני דקות ספורות, דבקו בה שוב.

★

אדם הבריא וביקר כבר בקביעות בגן-הילדים. ליאון פוטר מעבודתו. פלקה ישבה בלילות, מול ערימת כפות העור הגזורות והמונחות על שולחן המטבח, והיא תופרת ביד, בתפרים קטנים את שני חלקי העור הגזור. עבודתה זולה, אך זה מה שיש.

כשהיא לבדה בבית, חולף מבטה דרך חלון חדרה שבקומת הקרקע, למעלה, לחלונות האחוריים שבדירת הפאר של משפחת רוזנפלד. אדם מבקר שם לעיתים קרובות, וכשהוא חוזר, וליאון איננו בבית, שואלת אותו פלקה כזהירות על הנעשה בביתם של השכנים האמידים. אלא שהרבה אי-אפשר להציל מפי הילד.

★

החורף כבר בעיצומו. שלג סמיך עוטף את העיר. ליאון ללא עבודה, שכר הדירה לא שולם, הנעליים הישנות של אדם קטנות עליו. בשרולמי מעילו הוריה פלקה את המכפלת עד למילימטר האחרון. את הנעליים לא היה בכוחה להגדיל. בדירה קר.

העיר מתקשטת לקראת חג-המולד הקרב וכא. מחלונות הראווה מחייכים המוני סנטה קלאוסים מצופים סוכר לכן או שוקולד. כלונים סגוניים, כיצים צבועות וקישוטים אחרים מתעופפים בכל פינה. מבעד לשימשות חלונותיהם של השכנים נראים עצי אשוח מקושטים בחגיגות. השכנים חוזרים לדירותיהם עמוסי חבילות, מתנות לחג.

עוד אווירת חג-המולד אופפת את העיר, וכבר מתכוננים תושביה לקבל את פני השנה החדשה בנשפי סילבסטר עליוזים. נשמעות ברכות: לשנה טובה, לשנה טובה! בחוצות כושלים אנשים מעבר לעיגולים המהבהבים של אורות הפנסים, בפניות חשוכות מתנדנים שיכורים, רגליהם כמו חסרות שרירים ועצמות. הם מועדים, בוכים וצוחקים. הכיכר המרכזית של העיר מוארת באורות עזים. מסעדות הפאר פתוחות עד השעות הקטנות של הבוקר וצחוק ושירה בוקעים מהן. השנה העומדת בפתח היא 1939.

★

מצבם של פלקה וליאון הפך לקשה מנשוא. פלקה חשבה. שרצוי לדבר עם רוזנפלד, לבקש ממנו עצה. "אל מי נפנה, אם לא אליו?" אמרה לבעלה. "הוא יהודי כמונו, אולי יעזור." אך ליאון היסס, ואז החליטה שהיא תלך. ביום חמישי אחרי הצהריים הסתורקה ולבשה את הטובה בשימלותיה, עברה את החצר הפנימית ונכנסה לחדר המדרגות של חזית הבית. הקירות היו כאן שיש ובכל קומה מראה גדולה. פלקה, שלא רגילה היתה לראות את עצמה במראה כה גדולה, נתבלבלה לרגע מבבואת האישה הנוגשת והמבוהלת הנשקפת מולה. "אני נראית עלובה ומגוכחח" - נאנחה. מלחמה התחוללה בה, הדחף קדימה והבלימה הקושרת את רגליה. מה זה שעוצר אותי מללכת, הירירה. בושה? קינאה? ומהו שדוחף אותי כל-כך לקראת פגישה זו? היא לא ידעה את נפש. לאט עלתה, שוקלת היטב מה תגיד כשתפתח לפניה הדלת. לפתע נשמעו קולות עליוזים מלמטה. זוג אלמוני נכנס לשער הבית והתחיל לעלות במדרגות. אמץ-לבה עזב אותה, במהירות פנתה לאחור ושבה כלעומת שבאה.

אילן כושם

לְכָל אָדָם שֶׁלֶד שְׁהוֹלֵף עִמּוֹ.
צֵלוֹ שֶׁל כָּל אָדָם פֶּלֶב לְעַמַּת שְׁלֵדוֹ
אֲבָל מִי שֶׁאֲחִירוֹן

אַתָּה נֶחְרַשׁ קִמְטִים:
מְצַמֵּיחַ פְּאָרוֹת מְשֻׁנָּה לְשֻׁנָּה:
שְׂרָשִׁיד בְּאֵיזוֹר.

עודד פלד

זמר עתיק

ב.
הוא הסתלק ביום כפור.
אותו לילה הייתי רחוק מכאן. צמתי
על פסגת הגברים סחופת
הרוחות. (חשתי שמשהו אינו פשוטה
והתנ"ך לא זו מדי)
אינני יודע כמה סי. סי. רצל בלע.
אם הסתתר בעלונה, שאיש
לא יחזה בגסיסה.

ג.
קרב את הכלב אל האור
(שים לב: גם וויף וויף רועם
לא יחפה על העצב בעינים.
הכלב חי את צער הפרדה, הוא יודע
את שעת ההסתלקות המדויקת)

קרב את הכלב אל האור.
הנח לו
בבוא שעתו

א.
קרב את הכלב אל האור
רוקן עברו מן הלילה את הקור
ומשויחם לו
ומשפז המדרה אשר הבערת
את צלליתו החומקת
האזן למקבץ נבחותיו הקצובות.
הנה.
הדרך בה יפשיל אוניו
יטה ראשו הנטוב
יניע פיקת גרונו מעלה מטה
יפער לסתותיו
וילאט באוני הזהב אשר לך
עלילות אבות אבותיו.

— אי

לחם וגעגועים

אֵי־יֵי־יֵי
אל מלא אהבה
עשה לנו אצבעות אצבעות נבונות
בוצעות לחם יומנו בלחלוחית געגועים

קרב יום
← המשך מעמ' 45

והם גם נהנים מזה שאתה מדבר כי אז אפשר להרביץ לך על זה שאתה לא גבר,
וחוץ מזה אפשר להרביץ לך סתם בגלל שאתה ערבי ומחבל ופשוט אחד שמותר
להתעלל בו וזה אפילו חוקי ומאוד רצוי לגרום לך לצרות ולבכות. אבל
כשהסתכל ואליד מן הענף שעליו נתלה כשוטרים המתקדמים לעברו, חמושים
בתת־מקלעים ורובים ואקדחים ואלות, ידע שבכל זאת לא ישבר מייד ולא ידבר
לפני שיכו אותו ולו רק בגלל סעיד וגם משום שישב כמו חיה לכודה ומבוהלה
על העץ, ורק קיווה שאולי לא יעשו לו דבר לפני שיסגרו אותו לישראלים, וירק
לעבר הדוברמאנים מטורפי־העניים ונוכר שסעיד סיפר לו על לוחם חירות אחד
שאמר עד כמה הוא מצטער על כך שאפשר למות למען המולדת רק פעם אחת,
ולכן החליט לשתוק לפחות עד שישמעו חברי התא בארץ על מעצרו ויסיקו
להימלט. לפתע, ממש לפני שהשוטרים סילקו את הכלבים ואותו לו בקני־נשקם
לרדת מן העץ, ראה את גולי ועלה על דעתו שהטוב ביותר יהיה לחשוב רק
עליה כשיענו אותו. בבת־אחת התעורר בו רצון עז לחיות, והוא תקע את הסכין
בגזע העץ וירד לקראתם, ורק כשניצב כבר על השלג מצא עצמו פנים אל פנים
עם האמריקני שפגש שבועיים קודם לכן בדיונוגף.

ליאון קיבל עבודה. חובותיהם שולמו והיה מה לאכול.
בקץ נותר אדם ללא חברה. אווה עם אימה ועם המטפלת נסעו לנווה־קיץ לכפר.
רק אביה נשאר בעיר.
פעם, כשחזרה פלקה מקניות, עצרה מכונית לידה, ופליקס רוזנפלד יצא ממנה.
אינסטינקטיבית הרימה עיניה כלפי חלונות דירתו. חושך היה בחדרים. לדירה
ריקה הוא חזר, חלפה מחשבה בראשה. הוא בירך אותה לשלום, והיא הצביעה
על הכתובת המבישה שעל החומה מול ביתם: "יהודים החוצה! יהודים
לפלסטין!" פליקס נאנח ואמר רציני: "זו תחזית גרועה מאד בשבילנו. לו היתה
אשתי בקו הבריאות, הייתי מסתלק מכאן מיד."
הם התחילו לצעוד לכיוון שער הכית. "לא נוסעים לנופש?" שאל בנימה עליוזה
יותר.
"לא", אמרה פלקה. מבין אלף המחשבות שהתרוצצו בראשו ברח־פרחה בדרך
פלא המחשבה על מצבה הירוד של משפחתה ועל הכתובת המבישה שעל
החומה שמול ביתם. "אולי ליאון יסע עם אדם ליום יומיים לאחיו בעיירה".
אמרה והסמיקה. מעולם לא עלתה אפילו לדיון תוכנית. כזאת בביתם. שניהם
עמדו כממתנים לדבר־מה. "ואני רק לטופשבוט אסע לכפר, למשפחתי," היתה
תשובתו.

★

כאותו לילה נדדה שנתה. בפני ליאון חירצה את סירובה ככאבי בטן. והוא,
כאילו הרגיש בשקר, נפגע ונעלב. שכבה אומללה, בלי יכולת לפייס אותו,
כשנדרם לבסוף הרגישה הקלה. בעיניים פקוחות ניסתה לשחזר את אירועי היום
שחלף. מחשבותיה חזרו שוב ושוב לפליקס בתחושת חולשה מזוהה וכאב בטן
עמום. כה קרוב אליה, האיש היושב לכדו בדירתו הריקה... מה יקרה, חשבה, אם
אקום עכשיו ממיטתי, אעבור את החצר החשוכה ואעלה במדרגות הקדמיות...
ואם יפתח לי את הדלת, אפול בזרועותיו ואשים אצבע מצווה על פיו לאמור:
אל תשאל, ואל תגרש... הוא אולי בכלל לא ירצה לשאול ורק יאמר: חיכיתי
לך...

פלקה התהפכה, מנסה להתרחק ככל האפשר מליאון. אך הוא רדום למחצה,
משך אותה אליו בכוח. עיפה מהמאבק הפנימי המתיש התמסרה לו עד תום.
והוא, שבע מגופה ואדיש לנפשה, שקע שוב בשינה.
עיניה צרבו מדמעות־כאב וזעם. היא שמה כרית על פיה, לכל תפלוט אנקות, לו
הלכתי אליו, חשבה, הייתי אשה בגודנית. אבל הרי גם עכשיו בגדתי...
בבוקר קם ליאון במצב רוח טוב והחליף אפילו כמה מלים עם אדם, שלא
כדרכו. פלקה חמקה אל המכולת על מנת לקנות לחם וחלב. בחנות נתקלו עיניה
בשפע לחמניות טריות, שחומות וריחניות. בלי לחשוב פעמיים, קנתה שתיים.
פליקס פתח לה את הדלת, לכוש כבר בחליפתו לקראת יום עבודה. "זה
בשבילך", אמרה והושיטה לו את הלחמניות. חיך אליה כמו אבא גדול, הסולח
לילדה קטנה את שובכותה. לקח את חבילותיה ושם אותן על מדף. נטל את ידיה
ועמד מולה מוכן לשמוע את המשך דבריה.
"כל הלילה לא ישנתי... הכתובת הזאת על הקיר ממול..."
"זו לא רק הכתובת", אמר.

הסמיקה.

"גם אני הרהרתי כך אמש", אמר כשהוא עדיין אותו בידיה. "רוצה להיכנס?"
"הם מחכים לי, למטה, לארוחת בוקר", אמרה חלושות.
"אז רוצי אליהם." ניסה לשוות מעט עליונות לקולו. "אל תכבידי על עצמך."
"אני מצטערת", אמרה "אני מתנהגת כמו... עכשיו אני ממהרת..."
פתח לפניו את הדלת ונתן לה את הלחם והחלב שקנתה לבני ביתה. "ותודה על
הלחמניות." אמר בחיוך והוסיף "החיים קשים".

★

והחיים הפכו לקשים עוד יותר, וגם הגרוע ביותר לא איחר לבוא. הימים
האחרונים של חודש אוגוסט היו ימי אנדרלמוסיה מוחלטת במדינה. בצמרת
השלטון הפולני התחלפו אישים, ממשלה נפלה וממשלה קמה, אישים צעו
ונעלמו ועד שהוכרו על גיוס כללי במדינה, צעד כבר הצבא הגרמני בחצות
הערים הסמוכות לגבול.

בקושי אסף פליקס את משפחתו ממקום הנופש ומבלי לכבזו זמן התחיל
להתכונן לבריחה, הפעם בלי לשים לב למצב בריאותה הירוד של אשתו.
ליאון, פלקה ואדם התכוננו אף הם לנסוע לעיירה, אל אחיו של ליאון, אך חזרו
בהם בשמעם, שמהעיירות זורם קהל רב לכיוון הערים. ליאון שקע ככעס אין־
אונים וכייאוש.

עד רדת החשיכה הבחינה פלקה בתנועה חרישת במדרגות האחוריות של חזית
הבית. דמויות בלתי מזוהות בחושך ועמוסות חפצים ירדו ועלו במדרגות אלה.
פלקה חמקה מהדירה. נפעמת, נתנה לרגליה ללכת אחרי קול ליבה. חושך היה
בחצר. אווה הובילה את אימה למכונית הממתנה ברחוב. פליקס התעכב עוד
למעלה, בדירה. היא ציפתה לו כפינת המדרגות. הוא הבחין בדמותה והיא נפלה
לזרועותיו הפתוחות. איש משניהם לא הוציא גהה. שפתיים נקשרו בשפתיים,
גופה נמס. לבסוף נתפנו השפתיים. פחדה לדבר, פן יהיה צליל זול למילים
הנדחקות אל פיה. המקום והזמן גרושים היו אימה.

"פלקה", אמר בלחש, "בואי איתנו. נחכה לך".
דוק סמיך כיסה את עיניה. בראשה עשתה תנועות שלילה. "אני אזדקק לך". ניסה
לשכנעה. "קשה יהיה לי להסתדר עם אווה ועם אמה..." ראשה המשיך לנוע
לאות שלילה, ודמעות זלגו מעיניה.

"קחי את אדם, המשך "אחכה לכם. נדודר ביחד".
"לא... יקירי... שכת." לחשה בידעה, שהיא לא תשכח אותו לעולם ובחרדה, שלא
תראה אותו עוד.

■

בברכת שנה טובה

ספריה לעם - "מועדון 10 הנבחרים"

- עמוס עוז □ קופסה שחורה
- רמון קנו □ היום השביעי של החיים
- סמי מיכאל □ חוצרה בואדי
- נתן שחם □ רביעיית רוזנדרף
- אהרון מגד □ פויגלמן
- ארנסטו סבטו □ על קברים וגבורים
- י.י. זינגר □ בית קרנובסקי
- תומאס הארדי □ הרחק מהמון מתהולל
- אנרי דה מונטלאן □ הרווקים
- חיים באר □ עת הזמיר

אפקים

- קרל דיטריך בראכר □
- הדיקטורה הגרמנית (שני חלקים) גרשם שלום □ ולטר בנימין: ספורה של ידידות
- יוסף חיים ירושלמי □ זכור
- דן מירון □ בודדים במועדם
- זאב שטרנהל □ לא ימין ולא שמאל
- בן עמי שרפשטיין □ טבעה האוניברסלי של האומנות
- ראובן שפירא □ אנטומיה של חולי ניהולי

מדע בדיוני/מתח - "חמישה משבעה"

- טיק טוק □ גיון סלדק
- כופרי חולית □ פרנק הרברט
- תשעה נסיכים לאמבר □ זילאזני
- בעל החידות מהד □ פטרישה מקיקליפ
- נורסטריליה □ קורדוויינר סמית
- רשימת כרכום □ גיון לאיול
- איש הסגריר □ אמנון ז'קונט

מחיר מנויי ראש השנה -

ספריה לעם - 96 ש"ח

ארבעת הספרים הראשונים יינתנו מיד עם החתימה

אפקים - 120 ש"ח

שלושת הספרים הראשונים יינתנו עם החתימה

מדע בדיוני/מתח - 60 ש"ח

"חמישה משבעה" לבחירתך.

נא החזירו את הספח בצרוף שני המחאות חודשיות שוות - ספטמבר, אוקטובר לפקודת "עם עובד" מוז"ה 22, ת"א 291526

אני מבקש לשלוח שי לחו: ספריה לעם

אפקים

מדע בדיוני/מתח

נותן השי

כתובת

מקבל השי

כתובת

בעלי כרטיסי אשראי ישראל וימינו בטלפון 291526

הן שני אזהר לזהג - מזרי ב"עם עובד"

המחלקה הטכנית של קיבוצי השומר הצעיר שולחת את ברכתה לתנועת העבודה ולכל לקוחותיה שנת שלום ושגשוג.

המתנה היפה ביותר לחגים חתימה על

שבתון 77

החותמים יזכו בשי - ספר מספרי "עתון 77"

חתום על "עתון 77"

לכבי ת"ד 16452, ת"א הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77" לשנת 1987

שם ומשפחה

כתובת

טל

מצורף בזה ציק על סך 35 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח המשוך על בנק.

תאריך

חתימה

ידידיה סגל

הכימיה האורגנית ביני לבין ראומה התחילה באותו יום בו ניכנסנו לעסק הזה של הזבל. כמעט שלא שמתי לב בהתחלה מה שפכה עלי מפני שרציתי להסתכל עליה. היה לה חיוך כזה שכבר לא רואים כמעט היום, ורציתי לחייך בחזרה חיוך של חיוור בלי שהקבוצה תשים לב כי אצלנו העיקר הקולקטיבי ולא באים לכאן בשביל דברים כאלה, אבל אז נפלה על הפה שלי שפופרת ריקה של מישחת שיניים ומיד אחריה קליפה שבלולית של תפוז על העיניים ולכן גם לא יכולתי להינות ממה שראיתי. אני הייתי בין הנועזים ובעצם יתכן אפילו שיש לי זכות יוצרים על העניין הזה של הזבל. בחור אחר מתל-אביב אמר שהוא הביא את הרעיון מארה"ב, אבל אני בטוח שהסיפור התחיל דווקא כאן בירושלים בקבוצה שלי כשראיתי שהתכורה שלנו ניתקה במכוון סתום. מישהו היה מוכרח להיות נועז מהאחרים כדי לקדם את עניינינו המשותפים והפעם זה הייתי אני.

בהתחלה כולם שכבו על הבטן, מכסים את הראש בידיים, אבל אני שמתי לב שהעניין עובד יותר טוב דווקא כששוכבים על הגב ומצפים לזה, וגם חלק מן הנשים באו עם חצאיות וככה היה אפשר לחטוף הצצה. לראומה היו תחתונים לבנים, ביהקים כל-כך שאני בטוח שהיא קנתה אותם היום. המיד חשבתי שתחתונים צריכים להיות לבנים, מאקסימום עם פרח קטן מצויר שמה, לא יותר. בטוח שלא אצל גברים. במילואים בא לי גועל-נפש כשאני רואה את כל החברה כמעט עם תחתונים כחולים, אדומים, צהובים ואפילו וורודים. שמנים כאלה עם כרס שעירה מיצטעצעים בתחתונים צבעוניים. פלא שהצבא מתדרדר. למרות שלא היה לי הרבה זמן להסתכל עד שנפלה לי הקליפה של התפוז על העיניים הייתי מוכן להישבע שהתחתונים שלה לבנים לגמרי ושום שעה לא כיצצה מהם. שמתי לב גם שהזבל שלה אלגנטי יותר ונקי יותר מהזבל של האחרים.

אומרים שכמה שהבן-אדם נקי יותר ושהבית שלו נקי יותר ככה הזבל שלו גדוש יותר בטינופת שהוא זורק מעצמו כל הזמן, אבל זה לא נכון. הנקיון הוא מין דבר כזה שנילווה לאדם הנקי בכל מקום שהוא נמצא ובכל מה שהוא נוגע בו. וגם הזבל של ראומה היה ממש נקי ואפילו הייתי אומר, מסודר. הקליפה הזו שלה שנפלה לי על העיניים הייתה חתוכה בדייקנות והגלעינים שראיתי אחרי שקמתי היו ממש יבשים ולא היו עליהם שום שרידים נישרכים של פרי. גם השפופרת של מישחת השיניים הייתה מגולגלת יפה והמיכסה היה מוברג עליה בקפידה. התאהבתי בה על המקום.

אחר-כך הייתה לי איזו בושה קטנה עם אשתי ששכחה להוציא בכית את כל הפחיות של השימורים מן הפח והקירח הזה שקיבל את הזבל שלנו על הראש נישרט באוזן. זב לו קצת דם והוא קם וצעק שהיה יכול להתעוור ושהבטחנו להוציא דברים חדים. אשתי התבלבלה ואמרה שאנחנו מיהרנו ובכלל, אין לה מה לעשות רק לסדר את הזבל כל היום? זו הייתה כמובן שטות ובחזר אחד הציל את המצב כשהתחיל לספר על חבר שלו שהיה ממחזר פחיות שימורים ועשה מזה הון וככה שכחו את אשתי. דרך-אגב גם היא באה עם חצאית וכמעט שאמרתי לה לבוא עם מכנסיים אבל אז היא הייתה מכינה מה הולך לי בראש ושמה עלי עין והרי בשביל זה באנו לחבורה הזאת, כדי להיטהר מן החששות. מלא, מה כבר הוא יכול לראות. גם אשתי לבשה רק תחתונים לבנים, אבל הם היו כאלה שמרניים וגם ישנים. היא הייתה מסודרת כזאת שיודעת לשמור על רכוש יש לה תחתונים וחזיות עוד מהתחנה שאז מאד נהייתי לראות אותם.

לפני כן היא לא הירשתה לי. רק להכניס את היד מתחת לחצאית ולמשש ובגלל זה הנישואין שלנו היו יפים מאד בהתחלה יותר מאשר אחרים שלא היה להם מה לחדש במיטת הכלולות, ואני אז, כשראיתי אותה פעם ראשונה במיטה כמו שהיא באמת נבשעתי לאהוב אותה תמיד אבל כל דבר עובר אחרי חמש-עשרה שנה.

הילדים כבר ישנו כשכבנו הביתה. את הפח שכחתי בבגאז' ואשתי אמרה מה יהיה כשהילדים יקומו בבוקר ויראו שאין פח והייתי מוכרח לרדת למטה עוד פעם וזה דווקא היה טוב כי הייתי לבד ויכולתי לחשוב על ראומה. הלוואי שהיא תבוא גם לפגישה הבאה, והלוואי שיצא לה לשפוף עלי עוד פעם והלוואי שבאמת יש לה רק תחתונים לבנים ולא שבמיקרה היא באה עם התחתונים האלה שבחרה מתוך שלל צבעים. לא שמתי לב שאני עולה עם הזבל המלא הביתה במקום לרוקן אותו במיתקן המצוחצח של גוש הדירות שלנו, מה אעשה אם אחד השכנים יראה אותי עולה עם פח מלא?

בהתחלה היינו באמת עוטים את הפחים בתוך תרמיל או שקית ניילון כי המדרוך אמר לנו שצריך לבודק את העניין הזה בוהירות וגם אם אנחנו הולכים להפוך את העולם (ככה בדיוק הוא אמר, להפוך את העולם, ואני מאד שמחתי, כי הרעיון היה שלי ותמיד רציתי להפוך את העולם, לא לגמרי, אבל קצת, איזו מהפכה קטנה שתיקרא על שמי, למה לא?), אז גם אם אנחנו הולכים להפוך את העולם אנחנו צריכים להיות זהירים. אנחנו לא סתם כאלה שמשתגעים כי משעמם להם, אנחנו מהפכנים חדשניים! (את זה הוא לא אמר אבל לכולם היה ברור כי ככה זה) יש לנו אחריות, ואנחנו מקריבים את עצמנו למען עולם טוב יותר ובודקים דברים חדשים בצורה שאף אחד לא עשה. ולכן לא דיברנו על העניין הזה בחוץ במשך כמה שבועות ולא סיפרנו לאף אחד ובאמת אף אחד מן החבורה לא דיבר ולא הדליף, אפילו לא הקצב הקירח שבקושי קיבלנו אותו לקבוצה האקדמאית שלנו. וגם לא הדוקטור הזה לפילוסופיה שכולם שנואו אותו.

הסודיות הזאת קירבה אותנו אחד לשני במין אחווה שלא תמיד חווים אותה בעולם שלנו וככה זה נימשך עד שבא העיתונאי.

אבל לפני שאספר על העיתונאי אני לא יכול שלא להרחיב על התחתונים האלה של אשתי ועל ההשוואה בינם לבין התחתונים של ראומה שאני לא יכול להפסיק לחשוב עליהם כי בכל תחתונים שאתה רואה טמונה הבטחה ואני לא יכול לשכוח איך ישבתי עם אשתי על המיטה במלון אחרי התחנה וגמרנו לספור את הציקים (בערך 5000 ל"י) ואז נהיה לה מין מבט כזה בעיניים והיא אמרה אני שלך עכשיו וכמה טוב שהתאפקנו. בזהירות הורדתי לה את השימלה של הכלה ומה שראיתי לא היה דומה בדיוק לתמונות שבעיתונים אבל התמונות שבעיתונים לא היו שלי ומה שנימצא עכשיו בתוך התחתונים והחזייה האלו הם שלי עכשיו, ככה היא אמרה. זה לקח בערך חמש דקות עם החזייה ומה שבתוכה ואת עניין הנשיקות גמרנו כבר במונית בדרך ומתחת לחופה, ועכשיו נישארו רק התחתונים שלי, זאת אומרת, שלה. ואני ישבתי על השטיח שם במלון והיא ישבה על המיטה ואני הסתכלתי על התחתונים הלבנים החדשים שהיא הלכה לקנות עם אמא שלה שבתע לפני החתונה, וחשבתי מה מחכה לי שם מתחת להם. זה היה שיגעון ששכחתי אפילו שאולי גם היא רוצה לראות משהו ואולי גם היא לא יודעת בדיוק מה מחכה לה. היא הייתה כמו מלכה שיודעת הכל ושולטת על הכל ומרשה לי עכשיו להיכנס. והסתכלתי והסתכלתי וחשבתי איך הישבן שלה ניראה, האם הוא חלק כמו שרואים בתמונות ואולי מחוספס קצת כמו אצל הסטודנטיות שיושבות כל היום על התחת ומעתיקות תקצירים מן ההרצאות, ואיך זה יראה בעמידה ואיך בשכיבה ואיך יראה גם הדבר ההוא שעליו חשבתי יותר מן הכל ואפילו התחלתי להרהר פילוסופיה על המקום שכולם באים ממנו בעל כורחם וכולם הולכים אליו בעל כורחם גם-כן.

זה היה בערך חצי שעה והיא לא אמרה מילה והידיים שלי היו על הברכיים שלה וביניהם ואחרי שגמרתי לדמיין מה מחכה לי היה הכל בדיוק כמו שדמינתי. את הכל צפיתי מראש ולא הייתה לי שום הפתעה. זה קצת אכזבה אבל לא העזתי לומר כלום כדי לא לקלקל וחזר מזה היא הסתכלה עלי אז במבט כזה שהיה באמת חידוש גדול ואני כבר לא יודע מה מגרה יותר בעסק הזה של המין. האם הדברים האלה למטה או שמא המבט העמוק בעיניים של האישה שאתה עושה לה את מה שיותר מזה אי-אפשר כבר לעשות. אין לי תשובה לשאלה הזאת למרות שאני חושב את עצמי לחכם גדול, וגם לא הייתה לי אפשרות לבדוק שנית את הבעיה כי מבט כזה שהיה לה אז שוב לא היה לה יותר לעולמים אבל אולי לראומה יהיה. ועכשיו התחתונים של ראומה מול העיניים שלי כל הזמן ואם היא באמת קונה כל יום תחתונים חדשים הייתי רוצה ללכת איתה לחנות ולעזור לה לבחור ומתי כבר יהיה יום שלישי ואני אראה עוד פעם את ראומה.

היא לא הייתה עדיין כאשר בא העיתונאי. היא הגיעה רק באמצע ההסברים של המדרוך שעשו על העיתונאי רושם אדיר. אני מכיר אותו מן הטור הקבוע שלו בימי שישי והוא ניראה הרבה יותר רציני מאיך שהוא כותב. המדרוך סיפר קצת על ההיסטוריה של החוג שלנו ואח"כ הגיע לעניין הזה של הזבל. הוא לא סיפר איך עלה הרעיון ולא הזכיר את שמי אבל הוא תאר את התפתחות החוג ככה שעניין הזבל ניראה כהמשך טבעי שלו (כמו טיעון העולה כמסקנה תקפה מתוך הקומותיה, ככה הוא אמר) ואני הייתי בטוח אז שאולי הוא צודק ושייתכן שעניין הזבל לא היה בדיוק רעיון חדשני שלי אלא שניסחפתי אליו מתוך ההרמוניה הקבוצתית שלנו תחת שרביטו של המדרוך.

העיתונאי אמר כבדיחה שתמיד היה מת לרוקן למישהו פח-אשפה על הראש אבל המישהו הזה לא נימצא כאן, לצערו. אנחנו לא צחקנו אמנם אבל גם לא הערנו כלום כי לעיתונאי סולחים הכל כשהוא בא (ושום-דבר כשקוראים אותו), והמדרוך אמר שהוא יכול לבחור לו מבינינו מישהו. ואז האידיוט הזה בחר דווקא את ראומה. היא לא עשתה עניין גדול מזה אבל אני לחשתי לאישה שהיתה צריכה לשפוף זבל על העיתונאי לעשות את זה מכל הלב וכמה שמחתי שהיו שם שרידים של דייסת סולת שהילדים שלה לא אהבו ושנחתו ישר במרכז פניו של הבלון הנפוח הזה. הוא כרע אז על ברכיו לפני האישה ששפכה עליו והחזיר לפת לו מה שהיה שם תוך שהוא מונה כל פריט ופריט בשמו. בשביל הדיישה נתנו לו יעה וטישו.

הכתבה הייתה דווקא נהדרת. בלי שום לעג. היה לו כניראה מצב רוח מהפכני-חברתי או שהמדרוך שלנו הצליח לשכנע אותו או שבאמת יש בזה משהו. את ראומה הוא תאר כיפהפיה וזהרת ומסורה ואת כולנו כאנשי החברה הבינונית-גבוהה. מרצה לפילוסופיה, רופא, רואה חשבון, עורך דין צעיר ומצליח, סוכנת מכירות וכלכלן בכיר (אני). את המעמד בו ניוקרה עליי האשפה תיאר כחוויה שכל בן-אנוש חייב לעבור פעם בחייו כדי לחזור לגודלו הטבעי. הכתבה הייתה צבוענית עם הרבה תמונות. ראו את כולנו יושבים לאורך הקירות בסטודיו של המדרוך. כל אחד והפח שלו לידו, ובאמצע, על המיזבוח, שכב הרופא ואשתי רוקנה עליו את הפח שלנו. ראו אותה מן הצד בזווית שלא החמיאה לגיזרה שלה, והרגליים שלה ניראו שמנות יותר ממה שהן באמת. היא עמדה עם שתי הרגליים משני צידיה של הרופא והיה ברור לגמרי שהוא מצוץ לה. שיבושם לו. ראומה ניראתה יושבת בפניה ליד בעלה, שבזויה בתוך ידו הבעלתנית שהייתה על כתפיה. בא לי לכתוב שיר שינאה על חזיר שקיבל פתאום פנינה בירושה. הוא לא יודע מה לעשות איתה אבל איזה אינסטינקט בהמי של רכושנות מביא אותו לנהום ולצרוח כאשר מתקרבים לפנינה שלו. אני לא יודע מה הוא מחפש כאן השחצן הטינופתי הזה, אולי הוא בא רק להשוויץ עם הרכישה שלו. בתמונה אחרת ראו אותו קם מהמזבוח כשהראש שלו מלא אפר, בדלי-סיגריות וניירות מקומטים מוכתמים בשרידי קפה שהעורך-דין הביא מן המשרד שלו בתוך סל-ניירות. תמונה נהדרת.

העיתונאי חזר כמצופה על הבדיחה שלו ("חלום חיי הוא לרוקן פח-אשפה על ראשו של...") וגם התעקש לכתוב "אשפה" למרות שכולנו אמרנו תמיד "זבל". אבל פרט לזה, הייתה הכתבה באמת אוהדת לרעיון ואנחנו תוארנו כבעלי חזון,

צילמה: רקפת זהבי

כמובן דוגמניות העירום שבג'ורנאלים האלה מתוך-לארץ, והיו גם הסרטים הכחולים שהחברה מן המילואים הביאו, אבל אלו היו סתם סטיות, כמו הפושעים והרוצחים, ואני כמהתי לאישה מן היישוב שתשתף אותי בסוד בלי שאף אחד יידע. כצבא היו כל מיני חיילות שסיפרו עליהן סיפורים ואני לא האמנתי. אני זוכר את עליזה שכל הפלוגה אמרה עליה שרק צריך לבקש ומיד היא מתפשטת ונותנת הכל. הייתי עם עליזה לבד במרכזיה של הקמבי"ציה בשתיים בבוקר ולא קיבלתי ממנה שום עידוד. היא ישבה וענתה לטלפונים ולקשר, קראה רומן טפשי ולעסה מסטיק. החלטתי שכל הסיפורים עליה הם שקר מוחלט. את אשתי פגשתי באוניברסיטה. הייתי סטודנט מצטיין וכולם הכירו אותי מן הטקסים שבהם חילקו מילגות למצטיינים. היא ישבה לבד במנוה ואכלה עוף עם פירה וכשהסתובבתי עם המגש וחיפשתי מקום לשבת היא קמה, ניגשה אלי, ושאלה אם אני מוכן לשבת לידה. יכולתי לסרב? תמיד חיפשתי קשר כזה עם הסטודנטיות באוניברסיטה והנה זה בא. היא סיפרה לי שכל הסטודנטיות מדברות על הבחור הזה מן המחלקה לכלכלה שאין לו ציון אחד פחות מתשעים ושקבל תמיד מילגת הצטיינות (אני) ושהיא שמחה לפגוש אותו. הבנתי שאני צריך להזמין אותה למשהו והיא אמרה לי לבוא בערב למעונות בשעה 7.00 ולקחת אותה לסרט. אחרי הסרט ישבנו בקפה "זימל" ודיברנו על משהו שאני לא זוכר עכשיו. ליווייתי אותה למעונות של הסטודנטיות ולפני שניפרדנו היא אמרה לי אתה בחור חמוד אני רוצה להמשיך לצאת איתך וקבענו להיפגש למחרת במנוה בשעה ארבע בערב. היא הלכה ואני הסתכלתי אחריה, על העכוזים שלה המיתנועעים בתוך הגיינס שלה והבנתי שזה מתחיל לקרות לי. ניפגשנו וניפגשנו והתנשקנו. קיוויתי שאני עושה את זה נכון, ככה הרי עושים בסרטים, שאלתי אותה והיא אמרה שגם היא לא יודעת בדיוק אבל זה דווקא טוב ונישקה אותי עוד פעם. היא הצהירה כל הזמן על אהבה גדולה אלי ואני אהבתי אותה באמת. אולי יותר נכון לומר שהייתי אסיר-תודה לאישה שניכנסה לחיי כפי שחשבתי שאולי לא יקרה לי אף-פעם. מיום ליום קיבלתי יותר ביטחון

פורצי-דרך להבנת מהותו של האדם החדש בן-דורנו. היו גם שתי כתבות מיסגרת. באחת מהן סיפר העיתונאי על שיחה עם נהג-המונית שהחזיר אותו לתל-אביב אחרי הפגישה, והשנייה היתה גירסתו המלומדת של הדוקטור לפילוסופיה על העניין של הזבל. הנהג, אחרי שהעיתונאי סיפר לו בדיוק מניין הוא בא, הגיב באוסף פופולרי של קללות מקובלות והעיתונאי כתב כי תגובה כזו מוכיחה דווקא שרעיון הזבל צריך להתקבל על דעתו של כל בן-תרבות. המיסגרת עם דבריו של הדוקטור לא התאימה בדיוק למה שאנחנו שמענו תמיד מן הדוקטור. אי-אפשר באמת לצפות מעיתונאי סתם שיבין את כל מה שהדוקטור אומר. גם אנחנו לא תמיד מבינים ונידמה לי שאולי גם הוא לא. את המדריך שלנו, מכל-מקום, זה לא הטריד, ומשום מה נהג בו הדוקטור ככבוד רב. אינני מבין למה. אל כולנו הוא דיבר בהתנשאות וכולנו שנאנו אותו. אני לא יודע למה השחצן הזה בא אלינו בכלל. אולי הוא ביקש קצת סימפטיה מן המדריך שלנו.

כולם באו לפגישה הבאה עם הכתבה וישבנו לנתח אותה אבל אני רוצה לחזור לעניין הזה של התחוננים של ראומה כי זהו סיפור אהבה ואילו העניין של הזבל הוא רק הרקע לאהבה הנהדרת שלי ושל ראומה. יש אהבה שעולה מתוך אפרים ירוקים ותאנים חונטות פגיהן, יש אהבה שעולה מן הרחצה ויש אהבה העולה מן הזבל. ככה זה קרה, גם אם זה לא מוצא חן בעיני, וזהו.

אחרי החתונה גרנו, כמובן, אשתי ואני בכית אחד, ישנו באותה מיטה, השתמשנו באותם השרותים והנחנו בגדינו באותו ארון. כשאשתי לא היתה בבית הייתי פותח את הארון, מושך את המגירה שלה ומביט בתחתונים. לא האמנתי שזה קורה לי, שיש לי אשה ושיש לי מגע ישיר עם החפצים הכי אינטימיים שלה. עולם חדש. עז אז כל הדברים האלה היו חסומים בפני לגמרי. תמיד הערצתי נשים בגלל הבעלות שיש להן על הסוד הנשי ואף פעם לא האמנתי שיתנו לי לגשת לסוד הזה. הכל היה אצלן חסוי, כמוס ומכוסה בציחקוקים כאלה ואני הייתי כמו נווד שעומד לפני חומות העיר ולא יודע אם ירשו לו להיכנס. היו

ובפגישה החשיעית, אחרי הסרט בחדר שלה, התחלתי להתיר את כפתורי החולצה שלה אחד אחרי השני. היא אמרה לא, לא, חכה, אנחנו צריכים לדבר על זה, אי-אפשר ככה, אבל אני סתמתי לה את הפה עם נשיקה ארוכה עד שהחולצה כבר לא היתה עליה יותר. היתה לי בידיים נערה צעירה עם חזיה ואמרתי לה כמה היא נהדרת. יפה לא יכולתי לומר כי זה לא כל-כך נכון אבל הפנים שלה היו בהחלט נעימות והעור שלה עדין וחלק. שלחתי ידיים מאחורי גבה להוריד גם את החזיה אבל היא מחתה בעוז כזה שהכנתי שאולי זה באמת הגבול. אבל בסוף גם החזיה נשרה והשדיים היו באמת משהו שלא מן העולם הזה. כאלה רכים וחלקים, כאלה יפים וריחניים. איך הנשים הולכות עם זה כל היום כאילו זה דבר מובן מאליה? הן באמת משהו מיוחד הנשים הללו. על יותר מזה לא העזתי אפילו לחשוב וגם היא אמרה לי, זהו, מכאן והלאה רק אחרי החתונה. אחרי שבוע החלטנו להתחתן ואז זכיתי סוף סוף בסוד והיא זכתה בכעל. השבוע הראשון שאחרי החתונה היה באמת משהו מיוחד, אווירה כזאת של אינטימיות מרוממת, וכשהיא לא היתה בבית הייתי מושך את המגירה ומתכוון בתחתונים שלה, אבל אחר-כך גיליתי שהכל היה מישחק, איך סוד ואין בטח. היא היתה שוכבת על-ידי אחרי המישגל ומקנחת את עצמה בנוכחותי וגם מספרת לי בגיחוך גס סודות מחדר המיטות של החברות שלה שהואילו לשתפה בהן וככה אנחנו חיים עד היום. אין שום סוד בנשים, ורק בראש שלנו, הגברים, אנחנו חושבים מי יודע מה עד שאנחנו יודעים. כבר כתוב בתורה "והאדם ידע את חווה אשתו". אחרי שהיא נהייתה אשתו אז הוא כבר ידע הכל. הוא לא ידע את הסוד, הוא ידע שאף פעם לא היה שם שום סוד. את ראומה אני אוהב. עם ראומה אני רוצה לחיות, בראומה יש סוד לא בגלל שהיא אישה, אלא בגלל שהיא ראומה. עכשיו אני חולם לראות את התחתונים של ראומה עוד פעם. איך אני אסדר שיצא עוד פעם התור שלה לשפוך עלי את הזבל? איך אני אסדר שהיא תשתהה קרוב מה עד שאספיק לתפוס זווית ראייה לתחתונים שלה? שהיא תעמוד מפיץ זרזום מעל הראש שלי כדי שאוכל להתכוון היטב? להתרכז ברצועת הפה הלבנה והטהורה, לראות את העור הצח והעדין העולה וניבלע בתוכה, להיכסף למה שמתחת...

הכתבה עשתה רעש גדול והתחילה התעניינות רחבה בחוג שלנו. הרבה חוגים כאלה הוקמו בארץ וככה הפסקנו לכסות את הפחים של הזבל בתוך תרמילים ושקיות ניילון. אנשים הלכו בערב ברחובות עם פחיות זבל ביד והחגיגה היתה שלמה. מישוהו הציע שאפשר בעצם לרוקן ולקבל זבל כבר ברחוב ואין צורך ללכת בשביל זה לסטודיו של המדרוך.

הטלביזיה ראינה את המדרוך שלנו. את הדוקטור לפילוסופיה ואת ראומה. בראיון הזה הזכירה ראומה את השם שלי כהוגה הראשון של הרעיון. המדרוך שלנו ניסה להגיד כאילו העניין של הזבל הוא פועל יוצא מתוך האווירה המיוחדת שהיתה בחוג ומתוך הראייה העמוקה שהגענו אליה לגבי השאלה הפילוסופית על מהותו של האדם. המנחה בתוכנית של הטלביזיה שאלה כזאת: אבל חידוש עצום בצייכילוגיה ניתפס כחוליה של התפתחות, כל זה לא נחלוק כאן, אבל איך בדיקו עלה הרעיון? ואז אמרה ראומה (היא לבשה חולצה לבנה, חציאת שחורה, ואני ידעתי כי מתחתיה יש תחתונים לבנים) כי את הרעיון הגה בחור מבריק אחד שישנו איתנו בחוג (בחור מבריק, אני משתגע) ואז היא הזכירה את שמי. אשתי ואני ישבנו בסלון שלנו ושתינו בירה. היא פלטה או! מה אמא שלי תגיד! אבל אני לא שמתי לב ואם אשתי לא היתה הייתי ניגש למסך (אני שונא את המילה המזוייפת הזאת "מירקע") ומנשק את ראומה. לא אכפת לי, באמת לא אכפת לי אם יידעו מי הגה את הרעיון, אבל לשמוע את שמי יוצא מכין שפתיה של ראומה זה היה שיעצון אמיתי.

בפגישה שלאחר הראיון יצא לי פעם ראשונה לדבר עם ראומה. בדרך כלל היה הבעל המזויין שלה יושב על-ידיה ואי-אפשר היה לגשת אליה. אבל באותו ערב עמדנו שנינו במיטבח לבדנו. היא לקחה מגש עם כוסות ריקות כדי לשטוף אותן ואני הלכתי אחריה. במיטבח היא אמרה לי שאולי עשתה שטות כשהזכירה את שמי ואולי לא רציתי שידעו שאני מעורב בעניינים האלה. היא חיכה חיוך מתוק כזה שכבר לא רואים היום ואני לא יכולתי לדבר. סגרתי את הכרו. לקחתי את הידיים שלה, ניגבתי אותן במגבת והתחלתי לנשק אותן אצבע אחר אצבע. היא חילצה יד אחת וליטפה את ראשי. היתה שם מירפסת מיטבח קטנה, ואני לא זוכר מי מביץ שנינו הוביל אליה את השני. שם במירפסת חיבקתי אותה, התנשקנו ולא דיברנו מלה. לחבק את המותניים של ראומה, זה היה משהו שאחריי כבר לא חשוב מה יקרה אבל הבנו שאיננו יכולים להישאר שם הרבה זמן בלי שהאחרים יחשדו ובאותו ערב יצא שראומה חשפון עלי את הפח ואני שכחתי למטה והיא עמדה מעל הראש שלי ממש וחיכתה כמה זמן עד שהפכה את הפח ושפכה עלי את תוכנו. ראיתי את הפס הלבן של התחתונים שלה, ויותר מזה לא היה איכפת לי כלום. אני אוהב את ראומה יותר מכל דבר אחר בעולם. כשהחזרתי את הזבל לפח ומניתי פריט בקול, כמו שתמיד עשיתי, היתה שם שושנה נהדרת, לא כזאתי שזורקים מן האגרטל אחרי שהפרחים נבלו, אלא שושנה אחת טריה שהיו עליה אגלי טל ואני מוכן להשבע שראומה שתלה אותה בפח רק בשבילי. החזיר המיתנשא הזה, בעלה של ראומה, קימט את המצח בחשך כאשר ראה את השושנה אבל אני העזתי ולא החזרתי את השושנה לפח. אני לא יכול לזרוק לפח הזבל שושנה שקיבלתי מאשה אוהבה כל-כך. שמתי את השושנה בדש החולצה. כולם צחקו אבל אשתי התחילה להבין מה הולך ובכית היתה לנו מריבה לא קטנה. אני מקווה שגם בעלה של ראומה רב איתה בכית שלהם כי העניין הזה ביני לבין ראומה לא יכול להמשיך ככה. אנחנו לא יכולים להסתפק בפגישות האלה כסטודיו של המדרוך ובהתייחדויות החטופות במיטבח שלו. הפרשה צריכה לקבל תנופה ומריבה כזאת יכולה לעזור. אני רק מקווה שהוא לא ירביץ לה. מי יודע? גם אקדמאים מרביצים לפעמים לנשים שלהם. אני אהרוג אותו.

מה שעשינו בחוג שלנו היה מעין נסיון כרגשות של בני-אדם. זה היה חוג כמו כל החוגים האלה. שבהם מדברים על דברים שבדרך-כלל לא מדברים עליהם

קראו לזה אז דינמיקה קבוצתית. היינו צריכים לספר את מי אנחנו שונאים הכי מכולם וכולם הצביעו על הדוקטור הזה לפילוסופיה. המדרוך שאל את הדוקטור מדוע כולם שונאים אותו. הדוקטור אמר כי אם הוא יענה אז כולם ישנאו אותו עוד יותר וככה באמת קרה. הוא השיב שכולם לא יכולים לסבול שהוא מבין יותר מהם מה הולך. הוא טען כי הפילוסופיה מעניקה לו מיקדמה בהבנת תהליכים אנושיים ובניתוח הלשון. הוא איננו יכול לסבול שמדברים שטויות ואיננו יכול להימנע מן החשיפה שלהן. תמיד מתברר שהוא צודק ולכן שונאים אותו. הוא מאד רוצה שיאהבו אותו אבל איננו מצליח להתגבר על הדחף לתקן טעויות. הוא פנה אל כל אחד ואחד מן החברים בחוג והזכיר להם איזה שטויות אמרו והוכיח להם שהוא צודק. הוא עשה את זה בעונג שהלך והתגבר ממשפט למשפט וכולם שנאו אותו עוד יותר. גם בזה הוא צדק.

כולנו הבנו שיש כאן בעיה אמיתית. המדרוך הסביר שהדוקטור לפילוסופיה פגע באנו שלנו, ואם אנחנו רוצים לאהוב כאמת את האנושות אנחנו צריכים למוטט את החומה הפשית הזאת שאנחנו כונים סביב האנו המנופח שלנו. הוא הזכיר לנו שגם כאשר חשפנו את עצמנו ואת המאווים האפלים ביותר שלנו, ניסינו לעשות את זה בצורה מתוחכמת כדי להוכיח לפחות שיש לנו אינטליגנציה גבוהה. על זה לא היינו מוכנים לוותר. התפתח דיון והיו כמה שאמרו כי לא האינטליגנציה שלהם מעניינת אותם. אז המדרוך אמר שנכון אבל יש תמיד משהו שעליו לא מוכנים לוותר. לכל אחד יש משהו שאותו הוא חייב לפתח כתדמית שלו ושעליה הוא יילחם בחירוף נפש. איך מרככים את האגו? ואז סיפרתי אני כי פעם קראתי סיפור על חסיד אחד מימי הביניים שברח מספרד באוניה והוא היה עניו גדול. כל ימי חייו עבר על מידת הענווה שנחשבה אז, בימי הביניים, לערך דתי חשוב. באוניה היו רק מלחים גויים גסי רוח, ואחד מהם ניגש ליהודי העני והשתין לו על הראש. היהודי נשא את חרפתו בשלווה והרגיש שימחה גדולה כי הגיע למדרגת ענווה גדולה ביותר. מיהרתי להוסיף כי אינני מציע שנחלתי עכשיו להשתין אחד על השני אבל אם למשל, למשל... ופתאום בא לי הרעיון... אם למשל ניוווק זבל אחד על השני נוכל לפעול בכיוון הזה של צמצום האגו. מי שמוכן לסבול כי ישפכו על ראשו פח מלא זבל סימן שריכך את האגו שלו והוא מוכן לאהבה. היה על זה וויכוח גדול שבסופו סוכם כי הרעיון שווה ניסוי. לפגישה הבאה באנו כולנו עם הפחים ובאותו ערב הבחנתי בראומה ובתחתונים הלבנים הטהורים שלה.

אני כבר לא יכול בלי ראומה. היא בראשי מהבוקר עד הערב. בלילה, כשאני תקוע בין רגליה של אשתי, אני מנסה לחשוב שראומה שם, אבל הריח הזה של הצואר הוא הריח של אשתי ולא של ראומה ואינני יודע מנחה.

תמיד לפני הפגישה אנחנו פותחים את הטלביזיה עד שכולם יבואו. אנשים מגיעים, מניחים את הפח בצד ויושבים לחזות במסך. אותו ערב ליחשש מישוהו כאילו ראומה ובעלה נסעו לחו"ל וליבי שקע בקרבי. רציתי לקחת את אשתי וללכת משם מיד. בלי ראומה אין לי שום עניין כזבל הזה. כמעט שאמרת שיש לי כאבי-שיניים ושאני רוצה לעזוב והנה ראומה מופיעה זוהרת כולה, מחייכת לכולם ובמיוחד אלי. יחד איתה ניכנס כמובן גם החזיר.

באותו ערב יצא שאני הוא זה שהיה צריך לשפוך את הזבל על ראומה. היא שכבה על המיזבח, החציאת שלה התרוממה מעל ברכיה וידיה היו פרושות לצדדים במחווה של כניעה מוחלטת. היא הסירה את המשקפיים, חיכה אלי בעיניה הנהדרות ושכבה כך מיתמסרת. מחכה למה שיערם עליה מן הפח שבידי. כולנו בחוג עשינו העוויות משונות כאשר שכנו על המיזבח, מצפים לזבל. זה היה ממש מצחיק. כולם צחקו והמדרוך אמר שהצחקו הוא חלק בלתי נפרד מהזבל. אבל ראומה לא עשתה שום העוויה כאשר אני עמדת מעליה.

בפח היו טיטולים מהילד שלנו, ואני, גם אם תחתנו לי את הידיים והרגליים, לא אזהם את ראומה בשום אופן. מעולם לא יצא לי לשפוך עליה זבל בפגישות שלנו ולעולם לא אעשה כדבר הזה. זה בלתי-אפשרי. זה מחוץ לכל חשבון. היה לה שיעור נהדר לראומה, גולש בגלים שחורים על המיזבח (ככה קראנו למיתקן הזה שהיה מיועד למנוע מהשטיח להתלכלך) והחיוך הנהדר שלה היה כזה שרק בן-כליעל שוטה וגס-רוח יכול להשליך עליו טיטולים מלאים בקקי של תינוק. החלטתי לקחת את ראומה ולברוח איתה משם. שום דבר לא יעצור כי עכשיו. הנפתי את הפח והשלכתי את הזבל על כל הנוכחים בסיבוב שלם. הושטתי את ידי וראומה קמה ואחזה בה. היה ממש הלם כסטודיו ושקט מוחלט לפני שהתחילה ההמולה. פתאום הכנתי שבעצם אין לנו לאן ללכת. הוצאנו את עצמנו ממיסגרת המין אנושי. בגדנו בכל המוסכמות. אז עשיתי צעד נועז נוסף וזינקתי כלפי מעלה השמימה כשראומה האהובה לצדי.

יתכן ששם למעלה מחכה לנו היושב במרומים ומאזיני-הדין לידו. לצידיו יושבים אברכים חרדיים והם צנועים פתאום, סבר פניהם רך וכנוע אך הם יודעים כי הכוס שלהם יעשה כאן דין של אמת. בינתיים יש לי ולראומה כיבת דרך לעבור, ובינתיים נימצאים בה ראומה ואני לבדנו. היא החזיקה בי חזק כדי שלא תיפול ואני החזקתי בה חזק כדי שאני לא אפול. הבגדים נשרו מאיתנו למטה בלי שנרגיש ובסוף היו התחתונים של ראומה יורדים מטה כמו מצנח. מבעד לקרע בעננים ראינו את הקבוצה שלנו למטה. ידיהם היו שלוחות מעלה והם צעקו לנו שנרד. בתוך כולם נישמע בברור קולו הרם והגס של הדוקטור לפילוסופיה. התחתונים המשיכו לצנוח לאיטם והדוקטור חבט בעוז את הבעלות עליהם כי ראומה היא אשתו. בסוף התחתונים נפלו הרחק מן הקבוצה, ישר לתוך הזבל.

ראומה ואני נותרנו כפי שהננו ומה שראיתי בה בראומה, ומה שמצאתי בה, זה לא העסק של אף אחד. ראומה היא רק שלי עכשיו ואף אחד לא יתחוב את חוטמו בינינו התאחדתי עם ראומה שלי לנצח וזה היה שמימי ועד היום אנחנו מרחפים ככה...

זמן

מהיום כולם בעו"ש אחד.

זמן בכל עו"ש

מעטה - תהנה גם מקווי אשראי מוגדלים, בתנאים מועדפים, עד 5,000 ש"ח (במקום עד 2,000 ש"ח עד כה), בחשבונית של מקבלי משכורת ובחשבונית פרטיים של עצמאיים, בעלי מקצועות חופשיים ובעלי עסקים. האשראי ינתן כנגד בטחונות, כמקובל בבנק.

זמן מרוויחים מיד

כדי ליהנות מהתנאים המיוחדים הכנס לסניף הקרוב של בנק דיסקונט ובקש להצטרף לעו"ש 1 תמורת כל הטבות הללו יחוייב חשבונך, אחת לרבעון, בעמלה חודשית בסך 3 ש"ח בלבד.

■ ובנוסף - 15 הפעולות הראשונות בכל רבעון בחשבון עו"ש 1 - פטורות לחלוטין מדמי ניהול.

זמן לכל אחד

לפרטיים וגם לעסקים לתוכנית עו"ש 1 החדשנית יכולים להצטרף לא רק פרטיים - אלא גם כל הלקוחות העסקיים. זהו יתרון חשוב, שתמצא רק בבנק דיסקונט.

זמן ומיוחד

תוכנית העו"ש החדשה של בנק דיסקונט מעניקה לך הטבות חדשות ומגוונות: ■ 7% ריבית שנתית, על כל יתרה יומית בחשבונך. ■ הריבית היומית תינתן על כל יתרת זכות בחשבונך - מהשקל הראשון ועד האחרון - ללא הגבלת סכום כלשהי. ■ חשבון עו"ש 1 פטור מדמי ניהול על כל הפעולות הקשורות בהשקעות: פקדונות שקליים, תוכניות חסכון, קופות גמל, קרנות נאמנות, ניירות ערך ופקדונות מי"ח.

בנק דיסקונט

יוגז קרוב אליך

אמקור גאה להציג:

ענת

מדיח הכלים המשוכלל ביותר עם תוכניות ההדחה הבלעדיות

מחיר הכרות
990 ש"ח
כולל מע"מ.
5 תשלומים שווים
ללא ריבית
וללא הצמדה.

ימור סמיר כרן (עקבסון)

בלעדי ל, פוני - התאמה מיוחדת למשטח העבודה - רגליות ותמך אחורי מאפשרים העמדת המדיח גם על שיש צר.

בלעדי ל, פוני - מראה אלגנטי ומרשים.

4 הדחה של כלים הדורשים שטיפה קלה.
5 שטיפה קצרה של כלים מעטים.

בלעדי ל, פוני - מפסק לשטיפה קרה - מאפשר שטיפת פירות וירקות במים קרים.
בלעדי ל, פוני - כפתור עצירה - מאפשר פתיחת דלת המדיח באמצע הפעולה לצורך הוספת כלים.

בלעדי ל, פוני - תוכניות מגוונות להדחת כלים

1 הדחה של כלים מלוכלכים מאד.
2 הדחה של כלים מלוכלכים קצת פחות.
3 הדחה של כלים הדורשים שטיפה.

להשיג:
בכל חנויות אמפא,
אצל סוחרים מורשים,
רשת שקם,
והמשביר לצרכן.

שרות
אמכא
שרות ללא תחרות

פוני מדיח הכלים
המבריק שלך